

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ»
(ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ)

ΘΕΜΑ: « Ρητορική και πρόσληψη ιστορικών γεγονότων στο corpus Lysiacum»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Της

Βλάμη Δωροθέας του Σπυρίδωνος

Διπλωματούχου Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας (Κατεύθυνση Ιστορίας), του
Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, έτους: 1996

Επιβλέπων Καθηγητής: Βολονάκη Ελένη, Επίκουρη Καθηγήτρια Τμήματος
Φιλολογίας Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.

Συνεπιβλέποντες 1) : Κωνσταντινόπουλος Βασίλειος, Αναπληρωτής Καθηγητής
Τμήματος Φιλολογίας Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.

2) : Μαρκαντωνάτος Ανδρέας , Αναπληρωτής Καθηγητής, Πρόεδρος Τμήματος
Φιλολογίας Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.

Καλαμάτα, Σεπτέμβριος 2015

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1.Πρόλογος.....	σ. 4.
2. Εισαγωγικό σημείωμα.	
2.1. Γενική εισαγωγή.....	σ. 5.
2.2. Ο Λυσίας και η Δικανική ρητορεία.....	σ. 9.
2.2.1.Ο βίος του Λυσία.....	σ. 9.
2.2.2. Το ύφος του ρήτορα.....	σ. 11.
2.2.3. Τα έργα και η τεχνική των λόγων του.....	σ. 12.
2.2.4. Η δικανική ρητορεία.....	σ. 14.
3. Μεθοδολογία.....	σ. 16.
4. Οι Μηδικοί Πόλεμοι.....	σ. 19.
5. Ο Πελοποννησιακός πόλεμος	σ. 26.
5. 1. α. Έναρξη πολέμου	σ. 27.
5. 1. β. Δεκέλεια.....	σ.28.
5. 2. Η αποκοπή των Έρμῶν.....	σ. 30.
5. 3. Σικελική εκστρατεία: πρόσωπα και γεγονότα.....	σ. 33.
6. Γεγονότα μετά τη ναυμαχία στους Αιγός Ποταμούς	σ. 40.
6. α) Η ναυμαχία στους Αιγός Ποταμούς.....	σ. 40.
6. β) Η συνθήκη λήξης του πολέμου το 404π.Χ.....	σ. 44.
6. γ) Τα γεγονότα της Φυλής.....	σ. 47.
6. δ) Η μάχη του Πειραιά.....	σ. 50.
7. Το καθεστώς των Τετρακοσίων	σ. 54.
8. Το καθεστώς των Πεντακισχιλίων.....	σ. 59.
9. Οι Τριάκοντα Τύραννοι.....	σ. 62.

10. Αμνηστία.....	σ. 73.
11. Κορινθιακός πόλεμος και σχέσεις με Βοιωτία.....	σ. 77.
12 . Η Ανταλκίδειος Ειρήνη.....	σ. 83.
13. Συμπεράσματα.....	σ. 85.
14 . Βιβλιογραφία.....	σ. 88.

1. ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η μελέτη της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, αποτελούσε πάντοτε για τον φιλόλογο-ερευνητή, έναν κόσμο ανεξάντλητης αναζήτησης και συνάμα νέων ερευνητικών δεδομένων. Όσο περισσότερο κανείς εντρυφήσει σε κείμενα αρχαίων κλασικών συγγραφέων, τόσο του γεννώνται νέα ερωτηματικά και του ανοίγονται νέοι δρόμοι έρευνας. Τα ίδια λεκτικά σύνολα που μπορεί κανείς να έχει μελετήσει πολλάκις και να θεωρεί πως τα κατέχει επαρκώς, κάποια χρονική στιγμή, με «μαγικό» τρόπο, μεταλλάσσονται, «μετουσιώνονται» σχεδόν και αναδεικνύουν μια νέα πτυχή, μια νέα ιδεολογική ατραπό.

Η παρούσα εργασία είναι το συνδυαστικό αποτέλεσμα της αγάπης για τη μελέτη δύο γνωστικών αντικειμένων: της Ιστορίας και της Ρητορικής Τέχνης. Η μεν Ιστορία αποτελούσε από τις προπτυχιακές μου σπουδές χώρο έρευνας και γνώσεως, αξιοποιώντας το χωροχρονικό άξονα και τα διδάγματα που η ανθρώπινη δραστηριότητα δύναται να μεταλαμπαδεύσει στις επόμενες γενιές. Η δε Ρητορική Τέχνη, εσχάτως, κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών, εισήχθη στο πεδίο των ερευνητικών μου ενδιαφερόντων, για να ριζώσει, με τη δυναμική των λέξεων, των επιχειρημάτων και την ισχύ της πνευματικής εγρήγορσης που οφείλει να διαθέτει κάθε ανθρώπινη υπόσταση.

Το corpus Lysiacum, αποτέλεσε το εναρκτήριο σημείο αναφοράς για να μελετήσω τη δυναμική παρουσία των ιστορικών γεγονότων και προσώπων στους δικανικούς λόγους κατά προτεραιότητα. Κατ' επέκταση θα διερευνηθεί η δικανική αξιοποίησή τους από τον Λυσία, προκειμένου να ενισχύσει την πειστικότητα των υπερασπιστικών του λόγων, ή να αποδυναμώσει κατ' αντιστοιχίαν τη δυναμική των επιχειρημάτων των αντιπάλων διαδίκων.

Στην προσπάθειά μου αυτή οφείλω θερμότερες ευχαριστίες στην επιβλέπουσα καθηγήτριά μου Κα Ελένη Βολονάκη, επίκουρη καθηγήτρια του τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, για την άψογη συνεργασία, την καλοπροαίρετη συμβουλευτική της διάθεση καθώς και για την αμέριστη και ευεργετική συμπαράστασή της σε κάθε φάση συγγραφής της εργασίας.

2. Εισαγωγικό σημείωμα.

2.1. Γενική εισαγωγή

Στα αρχαία ελληνικά¹ ο όρος «ρητορική» δηλώνει συγκεκριμένα την «πολιτική» τέχνη της δημόσιας ομιλίας, όπως αυτή εξελίχθηκε σε συνελεύσεις με διερευνητικό χαρακτήρα, σε δικαστήρια και σε άλλες επίσημες περιπτώσεις, υπό το καθεστώς καταστατικής διακυβέρνησης στις αρχαίες ελληνικές πόλεις και ειδικά στην Αθήνα². Ως τέτοια αποτελεί ένα συγκεκριμένο πολιτιστικό υποσύνολο μιας πιο γενικής αντίληψης για τη δύναμη των λέξεων και τη δυνατότητά τους να επηρεάσουν μια κατάσταση στην οποία χρησιμοποιούνται ή προσλαμβάνονται. Τελικά αυτό που αποκαλούμε ρητορική μπορεί να αναχθεί στο φυσικό ένστικτο της επιβίωσης, καθώς και του ελέγχου του περιβάλλοντός μας και της άσκησης επιρροής σε πράξεις άλλων ως προς αυτό που δείχνει πιο συμφέρον για τους εαυτούς μας, τις οικογένειές μας, τις κοινωνικές και πολιτικές μας ομάδες και τους απογόνους μας.

Η πρωϊμότερη περίοδος του ελληνικού δικαίου³ για την οποία διαθέτουμε στοιχεία, αν και έμμεσα είναι αλήθεια, είναι η εποχή που περιγράφεται στα ποιήματα του Ομήρου και του Ησιόδου, στην οποία μπορούμε να αναφερθούμε κάπως αδόκιμα ως εποχή της «ομηρικής κοινωνίας». Ο προφορικός και παραστασιακός⁴ χαρακτήρας της διαδικασίας που απεικονίζεται σε πολλές σκηνές⁵ είναι απολύτως σαφής.

Οι Έλληνες λάτρευαν την αντιπαράθεση⁶. Δεν πρέπει λοιπόν να μας εκπλήσσει το γεγονός ότι οι λόγοι αποτελούν ξεχωριστό κομμάτι της πλέον πρώιμης λογοτεχνίας που διαθέτουμε από την ελληνική αρχαιότητα: οι ομηρικοί ήρωες είναι όχι μόνο άφοβοι πολεμιστές, αλλά και άρτιοι ρήτορες, και η ευγλωττία τους συμβάλλει σε μεγάλο βαθμό στη ζωντάνια της Ιλιάδας και της Οδύσσειας.

¹ : Kennedy (2005⁶):9.

² : Για τη ρητορική και την διασύνδεσή της με τους δημοκρατικούς θεσμούς και τις δημοκρατικές αξίες, βλ. Jost -Olmsted (2004): 22-36.

³ : Gagarin (2011): 29. Παράλληλα μπορεί να μελετήσει κανείς την εμφάνιση και την εξέλιξη της ρητορικής τέχνης στο έργο Easterling - Knox (2005⁷): 657-661. Επιπρόσθετο υλικό για το αρχαίο ελληνικό Δίκαιο και την σημασία του βλ. Gagarin (1986): 1-17 καθώς και Gagarin - Cohen (2005): 29-40, σχετικά με τη σημασία και τη μοναδικότητα της παρουσίας του αρχαίου ελληνικού Δικαίου.

⁴ : Gagarin (2011): 32.

⁵ : Mac Dowell (2003⁴): Για παράδειγμα: Ιλιάδα Σ 497-508, Ψ 258.Οι σκηνές αυτές μας επιτρέπουν να αντιληφθούμε ότι πριν από την επινόηση της αλφαβητικής γραφής στην Ελλάδα, είχαν αναπτυχθεί ορισμένες προφορικές διαδικασίες για την ειρηνική επίλυση των διαφορών, ως μια εναλλακτική λύση στη βία και την αυτοδικία. Επίσης : Οδύσσεια ρ 470-473, μ 439-440 καθώς και στο Ησιόδειο corpus, «Έργα και Ημέραι»: 38-39 και 258-264 και «Θεογονία: 81-90.

⁶ : Edwards (2002):11.

Δεν είναι ελάχιστος σημασίας⁷ το γεγονός ότι οι απαρχές της ρητορικής θεωρίας συμπίπτουν με τις προόδους της δημοκρατίας κατά τη διάρκεια του πέμπτου αιώνα. Γιατί στη δημοκρατία⁸, οι πολιτικές και δικαστικές αποφάσεις δεν ήταν αποκλειστικό προνόμιο μιας μικρής, περιορισμένης ομάδας, αλλά λαμβάνονταν από όλους τους πολίτες (στην αρχαία Ελλάδα από τους ενήλικες, άρρενες) και η ικανότητά να απευθύνεται κανείς με τρόπο πειστικό στη συνέλευση (Εκκλησία του Δήμου) ή στα δικαστήρια αποδεικνυόταν, ολοένα και περισσότερο.

Όταν ο πεζός λόγος⁹ άρχισε να συναγωνίζεται και αργότερα αντικατέστησε τον έμμετρο ως ο κύριος φορέας ανώτερης έκφρασης στην Ελλάδα, το γεγονός δηλώνει μια διάχυτη, πολύπλευρη αλλαγή στη νοοτροπία, μια αλλαγή που μπορεί ίσως να ονομαστεί νίκη της εννοιολογικής επί της συμβολικής σκέψης. Καθώς εξελισσόταν η αλλαγή που περιγράψαμε¹⁰ και κατά συνέπεια οι άνθρωποι επιζητούσαν να αποδώσουν με τον πεζό λόγο το χαρακτηριστικό ρεαλισμό της εποχής, ήταν φυσικό ο πεζός λόγος, όπως επεδίωκε να αποκτήσει τον κοινωνικό ρόλο του έμμετρου, να επιδιώξει να αποκτήσει και την ευγένεια και το μεγαλείο του.

Η εξέλιξη αυτή¹¹, από τον συμβολικό στον εννοιολογικό τρόπο σκέψης, οδήγησε και στην ανάπτυξη της ρητορικής, η οποία βρήκε γόνιμο έδαφος στις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες της Περικλεϊκής δημοκρατίας¹². Η Αθηναϊκή δημοκρατία δεν μπορεί να γίνει πλήρως αντιληπτή¹³ χωρίς αναφορά στο πνευματικό κλίμα μέσα στο οποίο εξελίχθηκε. Ο 6ος και ο 5ος αιώνες στην Ελλάδα αποτέλεσαν μια περίοδο ραγδαίων πνευματικών αλλαγών, ξεκινώντας από τους Ίωνες φυσικούς φιλοσόφους του 6ου αι. και καταλήγοντας στη δραστηριότητα των σοφιστών τον 5ο αι, τους ταξιδιώτες διδασκάλους, που βρήκαν στην Αθήνα ένα ευνοϊκό περιβάλλον για να διδάξουν τη γλώσσα, τη ρητορική και τις αντιλήψεις τους για τον κόσμο.

⁷ : Edwards (2002):12.

⁸ : Σχετικά με την δημοκρατία και την πολιτική στην αρχαία Ελλάδα βλ. Jones (2008): 1-5, καθώς επίσης και Pernot -Kallendorf (2013): 9-13.

⁹ : Finley (2004⁶): 261.

¹⁰ : Finley (2004⁶): 262.

¹¹ : Κωνσταντινόπουλος.- Πανομήτρος (2010):14.

¹² : Romilly (1992): 57. Η συγγραφέας τονίζει πως για τους Αθηναίους του 5ου αι., η ικανότητα της «ευφούς» ομιλίας ή της ευφράδειας ήταν θεμελιώδης. Στόχος κάθε ατόμου ήταν να επιβάλλει την φωνή και το λόγο του, αφού οι σημαντικότερες αποφάσεις λαμβάνονταν ενώπιον κοινού, σε δημόσιες συνελεύσεις.

¹³ : Carey (2010): 39

Οι σοφιστές¹⁴ ως πρωτοπόροι σκαπανείς της σκέψης, επηρέασαν βαθύτατα την εξέλιξη της φιλοσοφίας και της ρητορικής, θέτοντας τις βάσεις για την ανάπτυξη γνωστικών κλάδων, όπως η γραμματική και η υφολογία. Η μεγαλύτερη όμως προσφορά¹⁵ ήταν η ανακάλυψη της περιοχής των αντινομιών και της σχετικοκρατίας από τον αρχηγέτη της σοφιστικής κίνησης, τον Πρωταγόρα. Στους *δισσούς λόγους* του στηρίζεται όλη η δικανική. Σύμφωνα με αυτούς, για κάθε πράγμα είναι δυνατό να διατυπωθούν δύο αντίθετοι λόγοι, οι οποίοι, επειδή «πάντων χρημάτων μέτρον άνθρωπος», διεκδικούν δικαίωμα ισότιμης επιβολής.

Οι σοφιστές¹⁶, ως επαγγελματίες δάσκαλοι, ήταν υποχρεωμένοι να δίνουν στους μαθητές τους βιβλία που περιείχαν κείμενα των μεγάλων ποιητών¹⁷, αλλά άρχισαν να διανέμουν και αντίγραφα των δικών τους συγγραμμάτων ως παραδείγματα και να συγγράφουν πρακτικά εγχειρίδια¹⁸. Ισχυρίζονταν¹⁹ πως ήταν σε θέση να προσφέρουν εκπαίδευση σχετική με ένα ευρύ φάσμα θεμάτων, ιδιαίτερα με την πολιτική²⁰. Είχαν αυξανόμενη πελατεία μεταξύ των νέων πολιτικών αγορητών(ρητόρων), οι οποίοι αμφισβητούσαν τώρα την παραδοσιακή κυριαρχία των αριστοκρατικών οικογενειών της Αθήνας. Δίδασκαν με διάφορους τρόπους: έδιναν διαλέξεις, διεξήγαν φιλοσοφικές συζητήσεις για πολιτικά και ηθικά ζητήματα και εξασφάλιζαν στους μαθητές τους έτοιμους λόγους με μυθικά ή φανταστικά θέματα, που εκείνοι τα αποστήθιζαν και μπορούσαν να τα προσαρμόσουν στις συνθήκες της καθημερινής ζωής.

Εκτός από το περιεχόμενό της²¹ (συχνά εικονοκλαστικό), η διδασκαλία των σοφιστών ήταν ουσιαστικά επαναστατική με την έννοια ότι οι σοφιστές είχαν την πρόθεση να διδάξουν την *αρετή*, την *τελειότητα*. Μια τέτοιου είδους διδασκαλία ερχόταν σε αντίθεση προς τα παραδοσιακά αριστοκρατικά προνόμια αποκλειστικότητας, ως προς την κοινωνική, την ηθική και την πνευματική υπεροχή. Η ιδέα της επίσημης διδασκαλίας ήταν επίσης ξένη προς την αριστοκρατική προσέγγιση, η οποία ευνοούσε τη μάθηση, για παράδειγμα, από τα παλαιότερα μέλη μιας

¹⁴ : Romilly (1992): 93-133. Τονίζεται η συνεισφορά του σοφιστικού κινήματος στον τρόπο σκέψης, ομιλίας και δράσης του Αθηναϊκού λαού, με προεξάρχουσα την άποψη πως τα πάντα είναι ρευστά και μη δεδομένα (*tabula rasa*).

¹⁵ : Κωνσταντινόπουλος (2006): 11.

¹⁶ : Pfeiffer (1972): 36. Επιπρόσθετες πληροφορίες για τη σοφιστική κίνηση και τη δράση των σοφιστών βλ. Νικήτας (2010): 417-419.

¹⁷ : Πλάτων: Πρωταγόρας, 325^E.

¹⁸ : Πλάτων : Φαίδρος, 266 D.

¹⁹ : Edwards (2002): 14.

²⁰ : Για τη σημασία της Ρητορικής διαχρονικά ως φορέα κουλτούρας και εκπολιτισμού βλέπε Habinek Thomas (2005):60-78.

²¹ : Carey (2010): 39.

κοινωνικής τάξης. Η πρόθεση ότι ο καθένας μπορούσε θεωρητικά να αποκτήσει την *αρετή*, επιτάχυνε και επρόκειτο να επιταχυνθεί από την τάση ισότητας που επέβαλλε η αθηναϊκή δημοκρατία.

Οι πιο σπουδαίοι σοφιστές όσον αφορά τη ρητορική ήταν, πρωτίστως, ο Πρωταγόρας από τα Άβδηρα²², ο Πρόδικος ο Κείος²³, ο Θρασύμαχος από τη Χαλκηδόνα²⁴ κ.α. Τέλος, η ρητορική που αναπτύχθηκε στη Σικελία και η διδασκαλία των σοφιστών²⁵ συναντήθηκαν στο πρόσωπο του Γοργία του Λεοντίνου που άσκησε βαθιά επίδραση στην αθηναϊκή συνέλευση, όταν αγόρευσε ενώπιόν της το 427π.Χ. Ο Γοργίας ανήκει στην ηγετική ομάδα²⁶ εκείνης της πνευματικής κίνησης, η οποία εκμεταλλευόμενη το κλίμα ελευθερίας και αναζήτησης, που είχε δημιουργήσει η Περικλειϊκή δημοκρατία, άλλαξε ριζικά την μορφή και τον προσανατολισμό της παιδείας. Επειδή τώρα η ρητορική αποκτά πρωτεύουσα θέση σε αυτήν, η ενασχόληση των σοφιστών με γλωσσικά και γραμματικά ζητήματα αποδεικνύεται αναγκαία και ταυτόχρονα ευεργετική. Γιατί για πρώτη φορά γίνεται προσπάθεια με την αναγνώριση των γενών των ονομάτων να χρησιμοποιηθεί αποτελεσματικά η γλώσσα και να γίνει εργαλείο ασφαλούς επικοινωνίας, ορθότητας και σαφήνειας. Ο Γοργίας²⁷, ο «πατέρας» της σοφιστικής ρητορικής συνέλαβε τον σαγηνευτικό χαρακτήρα του μουσικού συνδυασμού των λέξεων, ανέπτυξε θεωρητικά τις εκδοχές του και τον παρουσίασε στους λόγους του.

Υπάρχει μια τελευταία εξέλιξη²⁸ του 5ου αι. που αξίζει να σημειωθεί. Η αλλαγή αυτή δεν αφορά τη δομή του συστήματος αλλά τον πολιτικό πολιτισμό. Ακόμα και υπό το καθεστώς της δημοκρατίας οι Αθηναίοι πολιτικοί ηγέτες προέρχονταν παραδοσιακά από τις παλαιές αριστοκρατικές οικογένειες, που βασιζόνταν στον πλούτο της γης. Η πολιτική δραστηριότητα ήταν ένας πολιτικός ανταγωνισμός, τον οποίο εισήγαγε ο δήμος. Αλλά στο τελευταίο τέταρτο του 5ου αι. εμφανίστηκε ένα νέο είδος πολιτικών ηγετών. Ήταν πλούσιοι άνδρες, αλλά ο πλούτος τους προερχόταν από επιχειρήσεις (που διέθεταν δούλους εργάτες) και εμπόριο προϊόντων, και ήταν πρόσφατος. Η ανάγκη

²² Δίδαξε μεθόδους επιχειρηματολογίας υπέρ της μιας και της αυτής υπόθεσης, χρήση θεμάτων γενικής εφαρμογής (τόποι), γραμματική και ορθή χρήση των λέξεων (ορθοέπεια).

²³ Ασχολήθηκε κυρίως με την ορθοέπεια, τους ορισμούς και τα συνώνυμα, αλλά και με την επίκληση στο συναίσθημα.

²⁴ Αναγνώρισε την επίδραση του ύφους στο συναίσθημα-ειδικά του ρυθμού του πεζού λόγου και θεωρείται ευρετής του περιοδικού ύφους.

²⁵ : Edwards (2002): 14.

²⁶ : Κωνσταντινόπουλος.- Πανομήτρος (2010):17.

²⁷ : Nesselrath (2005³): 219.

²⁸ : Carey (2010): 39-40 και Βολονάκη (2012): 1-2.

διαχείρισης και διατήρησης της ηγεμονίας καθιστούσε τώρα τα οικονομικά προνόμια σημαντικά για την πολιτική επιρροή (ο Περικλής χρωστούσε την κυριαρχία του εν μέρει στην οικονομική του επιδεξιότητα). Ο βαθμός και η σχετικά περίπλοκη οικονομική δραστηριότητα σήμαινε ότι οι άνδρες που προέρχονταν από εμπορική καταγωγή, κατείχαν πιθανότερα αυτές τις ικανότητες, παρά εκείνοι των οποίων τα έσοδα προέρχονταν από την ιδιοκτησία γης.

Εντούτοις, η αντίδραση στην εξέλιξη αυτή ήταν ανάμεικτη. Οι κωμικοί ποιητές²⁹ αμείλικτα παρωδούν τους νέους πολιτικούς ηγέτες για την καταγωγή τους, παρουσιάζοντάς τους ως τραχείς, αμόρφωτους και (με τυπική κωμική παρέκκλιση) δουλικής καταγωγής. Η παρωδία αυτή αντανακλά την ανησυχία των Αθηναίων για το πολιτικό και ρητορικό ύφος των πολιτικών ανδρών, όπως ο Κλέων³⁰. Αλλά οι Αθηναίοι διατηρούσαν σεβασμό προς την καταγωγή και υπήρχε φανερά κάποιο ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη μεταφορά της πολιτικής επιρροής σε άνδρες σκοτεινής καταγωγής, ακόμα κι αν γνώριζαν ότι χρειάζονταν την πραγματογνωμοσύνη τους.

2.2. Ο Λυσίας και η Δικανική ρητορεία

2.2.1. Ο βίος του Λυσία

Γιός πλούσιου μέτοικου³¹, ο Λυσίας εγκαταστάθηκε στους Θουρίους σε ηλικία δεκαπέντε ετών³² και εκεί ολοκλήρωσε τις ρητορικές σπουδές του, προφανώς κοντά στον Τεισία. Η αρχαία βιογραφική παράδοση³³ τοποθετεί τη γέννηση του Λυσία στο 459/58π.Χ., αν και η μητέρα του ήταν ακόμη εν ζωή σε μια προχωρημένη ηλικία, περίπου το 380, γι' αυτό και κάποιοι μελετητές προτιμούν να τοποθετούν τη γέννηση του Λυσία τη δεκαετία του 440π.Χ.³⁴. Γύρω στο 412π.Χ. το αντιαθηναϊκό κλίμα στην

²⁹ : Carey (2010): 41.

³⁰ : Αριστοφάνης: Ίππης, 190-93, Αχαρνής, 380-81, Σφήκες, 1034.

³¹:Jebb (2009):142. Πατέρας του ήταν ο Κέφαλος, ένας Συρακούσιος που εγκαταστάθηκε στην Αθήνα ως μέτοικος, μετά από πρόσκληση του Περικλή. Οι Easterling - Knox (2005⁷) : 668, αναφέρονται και στη φιλία που διατηρούσε ο Κέφαλος με το Σωκράτη.

³² : Nesselrath (2005³):221.

³³ : Edwards (2002): 33.

³⁴ : Lesky (2006⁵): Η αρχαία πληροφορία ότι γεννήθηκε το 459 στηρίζεται στην λαθεμένη προϋπόθεση ότι ο Λυσίας πήγε στους Θουρίους, την ίδια χρονιά που ιδρύθηκαν(444). Ο Cennedy (2005⁶):107, τοποθετεί τη γέννησή του το 444π.Χ.

Κάτω Ιταλία τον ανάγκασε να επιστρέψει στην Αθήνα³⁵, όπου έπεσε θύμα των Τριάκοντα εξαιτίας του πλούτου και της συμπάθειάς του για τη δημοκρατία. Στην Αθήνα μετείχε³⁶ στην αποδοτική οικογενειακή επιχείρηση κατασκευής ασπίδων, αλλά το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας του δημεύτηκε το 404 από τους Τριάκοντα Τυράννους³⁷, από τους οποίους επίσης καταδικάστηκε σε θάνατο ο αδελφός του Πολέμαρχος³⁸. Επέστρεψε στην Αθήνα με τον Θρασύβουλο³⁹, στον οποίο είχε δανείσει οπλισμό και χρήματα, μετά όμως την αποκατάσταση της δημοκρατίας ούτε πολιτικά δικαιώματα απέκτησε ούτε η δημευμένη περιουσία του επιστράφηκε και έτσι αναγκάστηκε να ασκήσει το επάγγελμα του λογογράφου, μετά από μια σύντομη περίοδο, κατά την οποία εργάστηκε ως δάσκαλος ρητορικής⁴⁰. Πέθανε περί το 380π.Χ.⁴¹, αφού ως εκεί παρακολουθούμε τη δραστηριότητά του με το λόγο του για τον Φερένικο, δεν ξέρουμε όμως πόσο καιρό έζησε ακόμη.

³⁵ : Edwards (2002): 33. Σύμφωνα με την παράδοση, απελάθηκε, μετά την αποτυχία της Σικελικής εκστρατείας (και πάλι όμως, κάποιιοι τοποθετούν αυτό το γεγονός αργότερα).

³⁶ : Edwards (2002): 33.

³⁷ : Ο Murray (1974): 197 αναφέρει για το βίο του ρήτορα: «Τω 404 τα κατά τον Λυσίαν ήλλαξαν. Οι τριάκοντα τύραννοι επεδόθησαν εις την λήστευσιν των μετοίκων, ήτοι των πλουσίων ξένων. Τότε ο Λυσίας και ο αδελφός του συνελήφθησαν· και ο μεν Λυσίας διέφυγεν, ο δε Πολέμαρχος εθανατώθη· όση δε περιουσία των ευρέθη, εδημεύθη· αλλά προφανώς όχι όλη· διότι ο Λυσίας, ριφθείς μετά ζέσεως εις τον υπέρ των δημοκρατικών αγώνα, ηδυνήθη να χορηγήση 200 ασπίδας, 2000 δραχμάς και ισχυράν έμμεσον υποστήριξιν. Μετά την παλινόρθωσιν του Δήμου ο Λυσίας έγινε δεκτός ως πολίτης κατά πρότασιν αυτού του Θρασυβούλου. Τότε είπε την μόνην σωζομένην δημηγορίαν του, αντικρούων Φορμισίον τινα προτείναντα όπως η ψήφος περιορισθή εις τους έχοντας οικίαν ή αγρόν. Η πολιτική του Φορμισίου θα ήτο η του Θουκυδίδου, του Ισοκράτους, του Θηραμένους, και, εννοείται, η του Πλάτωνος και του Αριστοτέλους. Αλλ' ο Λυσίας ήτο αποκάλυπτος οχλοκρατικός. Τότε δε ήτο και πτωχός και η εις τους πολίτας εγγραφή αυτού επολεμήθη ως παράνομος σχεδόν αμέσως, καταψηφίσθη δε κατά πρότασιν του δημοκρατικού Αρχίνου, όστις συνεπολέμησε μετά του Θρασυβούλου, αλλ' ετάσσετο μετά των μετρίων. Ούτως ο Λυσίας απεκλείσθη από πάσης αμέσου πολιτικής φιλοδοξίας, αλλ' ανέκτησε την περιουσίαν του και έπραξεν αρκετά υπέρ του κόμματός του, αδιακόπως δικηγορών. Μετά την έξωσιν των τριάκοντα τυράννων κατά τα 403, ότε τα ποικίλα κόμματα δεν εγνώριζον καλώς τας δυνάμεις των και είχαν αποκάμει εκ του αγώνος, εψηφίσθη αμνηστία, περιλαμβάνουσα πάντας πλην αυτών των τυράννων και επιτρέπουσα και εις αυτούς ή να φύγωσιν εκ της πόλεως ή να δικασθή έκαστος διά τας ατομικάς του πράξεις. Ότε οι άκροι δημοκρατικοί ενόησαν τας δυνάμεις των, μετεμελήθησαν διά την αμνηστίαν και τινες των κυριωτέρων λόγων του Λυσίου είναι απόπειρα προς ματαίωσιν αυτής. Ούτως εν τω *Κατά Ερατοσθένους*, όστις ήτο εις των τριάκοντα, εζήτησε δε να δικασθή συμφώνως προς την αμνηστίαν, ήτοι μόνον δι' όσα αυτός είχε πράξει, ο Λυσίας επιμένει εις την αλληλεγγύην των τυράννων. Ο Ερατοσθένης είχεν αναμειχθή εις την σύλληψιν του Πολεμάρχου, αλλ' όχι και εις την θανάτωσιν αυτού· ουδέν δε άλλο υπήρχε κατ' αυτού και φαίνεται ότι ηθωώθη».

³⁸ : Λυσίας: *Κατά Ερατοσθένους*(12), §17.

³⁹ : Edwards (2002): 33, Lesky (2006⁵): 818. Ήταν μεταξύ εκείνων που με συνοπτικές διαδικασίες έγιναν Αθηναίοι πολίτες, με το ψήφισμα του Θρασύβουλου(403) περί ενισχύσεως της επιστροφής των δημοκρατικών. Όταν, με πρωτοβουλία του Αρχίνου, ανακλήθηκε η ισχύς του ψηφίσματος, ο Λυσίας συνέχισε να ζεί στην Αθήνα ως μέτοκος, με προνομιούχο μεταχείριση, ισοτέλεια, εκ μέρους της πόλης.

⁴⁰ : Edwards (2002): 34.

⁴¹ : Lesky (2006⁵): 819 και Jebb (2009): 155.

2.2.2. Το ύφος του ρήτορα

Οι λόγοι του Λυσία⁴² εθεωρούντο από τους κριτικούς της αρχαιότητας πρότυπα καθαρού και διάφανου Αττικού πεζού λόγου, με την καθημερινή (αλλά εκλεπτυσμένη) γλώσσα τους, την απουσία ποιητικού λεξιλογίου και τη φειδωλή χρήση μεταφορών. Σύμφωνα με τον ιστορικό και κριτικό Διονύσιο τον Αλικαρνασσεά (*Λυσίας* 10), το ύφος του είναι ζωντανό, πειστικό και ενδεδυμένο με **χάριν**⁴³, με γοητεία που απορρέει από την, φαινομενικά ανεπιτήδευτη, **απλότητά** του⁴⁴. Πρόκειται για εξέχον παράδειγμα καθαρότητας στον λόγο. Υπάρχει όμως στα ελληνικά του Λυσία κάτι πολύ περισσότερο από ό,τι αυτές οι γενικευμένες κρίσεις επιτρέπουν να φανεί, καθώς διαφοροποιεί τη μέθοδό του τόσο από λόγο σε λόγο όσο και μέσα σε ένα και τον αυτό λόγο. Για παράδειγμα, τείνει προς ένα περιοδικό ύφος στους λόγους που εμπεριέχουν πολιτικά γεγονότα, καθώς και στα προοίμια και τις αποδεικτικές ενότητες, αποφεύγοντας τη χασμωδία και την εκτενή χρήση γοργίων ρητορικών σχημάτων, όπως της αντίθεσης. Στους ιδιωτικούς του λόγους, από την άλλη πλευρά, καθώς και στα αφηγηματικά μέρη προτιμά ένα ρέον ύφος και χαλαρή δομή, με ανολοκλήρωτες αντιθέσεις και ανακόλουθα, ή με μακροσκελείς προτάσεις, που αποτελούνται από αλληπάλληλες δευτερεύουσες προτάσεις, οι οποίες εξαρτώνται από μια αρχική κύρια πρόταση (πρόκειται για την αποκαλούμενη «ιστορική» περίοδο), δημιουργώντας κατ' αυτόν τον τρόπο την αίσθηση της ζωντάνιας και της ανεπιτήδευτης απλότητας που τόσο πολύ θαύμασαν οι κριτικοί.

Το ύφος του Λυσία⁴⁵, με την απλότητά του, δεν υπολείπεται ως προς την ρητορική τέχνη, αλλά αντίθετα δίνει σε αυτήν μια άλλη οπτική γωνία. Παρόλο που δεν κοσμείται από υψηλή γλώσσα και εντυπωσιακά σχήματα, δεν είναι ποτέ ξερό ή βαρετό. Στη βάση του βρισκόταν πρώτα η επιλογή των λέξεων, κατά την οποία επιζητούσε τον κατάλληλο όρο για κάθε αντικείμενο, ενέργεια και ιδιότητα. Η αναζήτηση αυτή μάλλον ενθαρρύνονταν από τις φιλολογικές και λεξικογραφικές μελέτες που ήταν του συρμού μεταξύ των σοφιστών.

⁴² : Edwards (2002): 34 και Jebb (2009):158-162.

⁴³ :Στο Jebb (2005): 235-236, μπορούμε να εντοπίσουμε επιπλέον πληροφοριακό υλικό για το ύφος του ρήτορα και ειδικότερα την *χάριν* του.

⁴⁴ : Carawan (2007): σ. 30.

⁴⁵ : Kennedy (2005⁶):σ.108.

2.2.3. Τα έργα και η τεχνική των λόγων του

Ο Λυσίας ήταν εξαιρετικά παραγωγικός⁴⁶, κι αυτή η παραγωγικότητα μεταφέρθηκε στους πλαστογράφους, που έβαζαν τα προϊόντα τους κάτω από το φημισμένο του όνομα. Ο Ψευδο-Πλούταρχος αναφέρει 425 λόγους που κυκλοφορούσαν με το όνομα του Λυσία.

Ο Διονύσιος και ο Καικίλιος⁴⁷ αναγνώρισαν ως αυθεντικούς 233 από τους 425 λόγους που αποδόθηκαν στο Λυσία. Τριάντα πέντε σώζονται ολόκληροι ή εν μέρει (περιλαμβανομένου και του *Ερωτικού* στον *Φαίδρο* του Πλάτωνος⁴⁸), αλλά η πατρότητα κάποιων από αυτούς αμφισβητείται⁴⁹. Στους λόγους αυτούς αντιπροσωπεύονται και τα τρία είδη ρητορικής, αν και στη μεγάλη τους πλειονότητα πρόκειται για λόγους δικανικούς⁵⁰, με παραδείγματα από τους ευρύτερους τύπους υποθέσεων που προέβλεπε το Δίκαιο της Αθήνας, δηλαδή τον *ιδιωτικό* (ιδία δίκη) και τον *δημόσιο* (δίκη δημοσία).

Ο Λυσίας σηματοδοτεί μια νέα αρχή για την έντεχνη ρητορική ως προς τον τρόπο που χειρίζεται τις ποικίλες ενότητες στους λόγους του. Και εκείνος επίσης υιοθετεί τον βασικό διαχωρισμό του λόγου σε τέσσερα μέρη, αν και συχνά προσθέτει μια διαφωτιστική εισαγωγή (πρόθεσις), συνήθως στην αφηγηματική ενότητα. Οι **πρόλογοί** του, ως επί το πλείστον, δεν περιέχουν τους κοινούς τόπους που παρενέβαλλαν οι προκάτοχοί του, αλλά είναι προσαρμοσμένοι στις ιδιαίτερες απαιτήσεις κάθε υπόθεσης. Λέγεται ότι ο Λυσίας ποτέ δεν χρησιμοποίησε τον ίδιο πρόλογο δύο φορές. Το εξαιρετικό ταλέντο του, όμως⁵¹, έγκειται στην **αφήγηση**, στην οποία ήταν, σύμφωνα με τον Διονύσιο (*Λυσίας* 18), «αναμφισβήτητα ο καλύτερος από όλους τους ρήτορες». Αυτό το μέρος των λόγων αξιοποιείται πλήρως ως μέσον πειθούς: τα γεγονότα παρουσιάζονται με οικονομία, καθαρότητα και ευφράδεια, αλλά παράλληλα η ιστορία που λέγεται χαρακτηρίζεται από ζωντάνια, συνέπεια, αληθοφάνεια. Ο Λυσίας έξυπνα παίρνει με το μέρος του τους δικαστές με τα ποικίλα τεχνάσματα ύφους

⁴⁶ : Lesky (2006⁵): 819.

⁴⁷ : Edwards (2002): 35-36 και Easterling - Knox (2005⁷): 667.

⁴⁸ : Carey (2007): 5(preface): Στον πρόλογο του έργου του ο Carey υποστηρίζει πως συμπεριλαμβάνει μεν το λόγο στο corpus Lysiacum, αλλά θεωρεί πως πιθανότατα ήταν πλατωνικό δημιούργημα. Αλλά-όπως πιστεύει- ο διάλογος αποτελεί απόδειξη ότι λόγοι που προσιδίαζαν στο Λυσία κυκλοφορούσαν ευρέως στις αρχές του 4ου αι.

⁴⁹ : Για την αυθεντικότητα των λόγων του Λυσία βλ. Winter (1973): 34-40.

⁵⁰ : Easterling - Knox (2005⁷): 668. Πρόκειται για τριάντα λόγους που γράφτηκαν για πελάτες, με εξαίρεση το δωδέκατο λόγο (Κατά Ερατοσθένους) που ο Ίδιος ο Λυσίας διώκει τον Ερατοσθένη, έναν εκ των Τριάκοντα.

⁵¹ : Edwards (2002): 36.

που χρησιμοποιεί, πάνω απ' όλα όμως με τη σκιαγράφιση του χαρακτήρα του πελάτη του ή, κατά περίπτωση, του αντιδίκου. Πράγματι, η παρουσίαση του χαρακτήρα, που επίσης απαντά συχνά στον πρόλογο, είναι από τις μεγαλύτερες συνεισφορές του Λυσία στην αττική ρητορική.

Η γενική, ηθικής φύσεως σκιαγράφιση του χαρακτήρα, που οι κριτικοί της αρχαιότητας ονόμασαν **ηθοποιία**⁵² και η οποία στόχο είχε να καταστήσει τον χαρακτήρα του ομιλητή συμπαθή στους δικαστές, συχνά ενισχύεται από μια εξομικευμένη σε μεγάλο βαθμό σκιαγράφιση, μέχρι σημείου μάλιστα να γίνονται αποδεκτά και ελαττώματα του χαρακτήρα κάποιου προσώπου. Ένας λόγος φαινόταν πιο γνήσιος και λιγότερο προσχεδιασμένος⁵³, εάν έδινε την εντύπωση ότι ήταν έργο του ίδιου του ομιλητή. Όλοι οι ομιλητές έχουν ανάγκη από την καλή πρόθεση των δικαστών, οι τεχνικές όμως, που συνιστούσαν τα εγχειρίδια ήταν συχνά κοινότυπες και στερεότυπες. Ο Λυσίας εξουδετέρωσε τα άσχημα αποτελέσματα παρόμοιων κοινοτυπιών βγάζοντας έξυπνα στην επιφάνεια μοναδικά στοιχεία της προσωπικότητας του πελάτη του. Αυτό, όχι μόνο αποκρύπτει τον ρόλο του Λυσία ως συγγραφέα του λόγου, αλλά εμφανίζει και τον πελάτη του πολύ ανθρώπινο⁵⁴ και, κατά συνέπεια, πολύ πιο αξιόπιστο. Εννοούμε τη μαστοριά του⁵⁵ να πλάθει τους λόγους μπαίνοντας κάθε φορά στο χαρακτήρα και την θέση των προσώπων για τα οποία γράφει. Την τέχνη αυτήν, στην οποία κανένας δεν έφτασε τον Λυσία, την έδειξε ιδιαίτερα στους λόγους για ιδιώτες. Κατά πόσο, βέβαια⁵⁶, ένας έτσι σκιαγραφούμενος χαρακτήρας αντιπροσωπεύει και την αληθινή προσωπικότητα του ομιλητή, είναι θέμα που επιδέχεται συζήτηση (και πράγματι όμως, ο Λυσίας δεν κάνει καμιά προσπάθεια να διαφοροποιήσει τη γλώσσα του για να ταιριάζει στον ομιλητή), αλλά σίγουρα είναι ορατό εδώ ένα έντονο στοιχείο δραματικής σύνθεσης, καθώς προσαρμόζεται ο χαρακτήρας του ομιλητή στο βασικό θέμα που αναπτύσσεται κάθε φορά⁵⁷.

⁵² : Easterling – Knox (2005⁷): 670. Τονίζεται η ικανότητά του να «συλλαμβάνει» και να παρουσιάζει, από τον πρόλογο ακόμη, το χαρακτήρα του ομιλητή του. Επίσης βλ. Gagarin (2005): 14-15.

⁵³ : Kennedy (2005⁶): 108.

⁵⁴ : Λυσίας: Υπέρ Αδυνάτου§10-11: περι δὲ τῆς ἑμῆς ἵππικῆς, ἧς οὗτος ἐτόλμησε μνησθῆναι πρὸς ὑμᾶς, οὔτε τὴν τύχην δείσας οὔτε ὑμᾶς αἰσχυνοθεῖς, οὐ πολὺς ὁ λόγος. ἐγὼ γάρ, ὦ βουλή, πάντας οἶμαι τοὺς ἔχοντάς τι δυστύχημα τοῦτο ζητεῖν καὶ τοῦτο φιλοσοφεῖν, ὅπως ὡς ἀλυπότατα μεταχειριοῦνται τὸ συμβεβηκὸς πάθος. ὦν εἶς ἐγώ, καὶ περιπεπωκὸς τοιαύτη συμφορᾷ ταύτην ἐμαυτῷ ῥαστώνῃ ἐξηῦρον εἰς τὰς ὁδοὺς τὰς μακροτέρας τῶν ἀναγκαίων. ὁ δὲ μέγιστον, ὦ βουλή, τεκμήριον ὅτι διὰ τὴν συμφορὰν ἀλλ' οὐ διὰ τὴν ὕβριν, ὡς οὗτός φησιν, ἐπὶ τοὺς ἵππους ἀναβαίνω ῥάδιόν ἐστι μαθεῖν: εἰ γὰρ ἐκεκτῆμην οὐσίαν, ἐπ' ἀστράβης ἂν ὠχούμην, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ τοὺς ἀλλοτρίους ἵππους ἀνέβαινον: νυνὶ δ' ἐπειδὴ τοιοῦτον οὐ δύναμαι κτήσασθαι, τοῖς ἀλλοτρίοις ἵπποις ἀναγκάζομαι χρῆσθαι πολλάκις.

⁵⁵ : Lesky (2006⁵): 821.

⁵⁶ : Edwards (2002): 36.

⁵⁷ : Ο Carawan (2007): 36, μέσα από το κείμενο του Usher, υποστηρίζει πως στο λόγο Κατά Διογείτονος (32) επί παραδείγματι, ο Λυσίας πήρε στοιχεία από τη λεξιλογική φαρέτρα της συζύγου και τα

Οι **αποδείξεις** στους λόγους του Λυσία⁵⁸ είναι και οι ενότητες που προκάλεσαν τον μικρότερο θαυμασμό, αλλά είναι αξιοσημείωτες για τον τρόπο με τον οποίο επιλέγει ο Λυσίας τα εντυπωσιακά σημεία της αφήγησης και τα μετατρέπει σε επιχειρήματα πιθανολογίας, αξιοποιώντας έτσι, στον μεγαλύτερο βαθμό, την αληθοφάνειά του. Μερικές φορές⁵⁹ ο Λυσίας χρησιμοποιεί το χαρακτήρα κατά ένα πιο άμεσο τρόπο, ως μια μορφή πειθούς. Σε αρκετούς λόγους του την πίστιν ή την ανασκευή της νομικής κατηγορίας ακολουθεί ένα τμήμα που αφορά το χαρακτήρα του αντιδίκου ή κάποιου προσώπου που σχετίζεται με τη δίκη. Τέτοια τμήματα αποκαλούνται «ηθικές παρεκβάσεις», για παράδειγμα στον λόγο Κατά Αγοράτου (13)⁶⁰.

Οι **επίλογοί** του⁶¹ εμφανίζουν αξιοπρόσεκτη ποικιλία και ανταποκρίνονται στις ιδιαιτερότητες κάθε υπόθεσης. Τείνουν προς την εκλέπτυνση και τους χαμηλούς τόνους και έχουν δεχτεί κριτική για την απουσία επίκλησης στο συναίσθημα. Ενίοτε όμως περιέχουν ειλικρινείς και εντυπωσιακές εκκλήσεις στους δικαστές να πράξουν το καθήκον τους⁶².

2.2.4. Η δικανική ρητορεία

Ο Αριστοτέλης⁶³ διακρίνει τρία είδη ρητορικού λόγου⁶⁴ και συνεπώς τρία είδη ρητόρων: πολιτικό(ή συμβουλευτικό), δικαστικό(ή δικανικό) και επιδεικτικό. Τέτοια σαφής διάκριση όμως μεταξύ πολιτικής και δικανικής ρητορικής δεν υπήρχε στην εξελικτική φάση της ρητορικής. Οι ομιλητές που απευθύνονταν στη συνέλευση(εκκλησία του Δήμου) και στα δικαστήρια, θα χρησιμοποιούσαν τους ίδιους τύπους επιχειρημάτων, αφού ούτως ή άλλως στη συνέλευση παρουσιάζονταν ενώπιον των ίδιων πολιτών που συνιστούσαν και τα δικαστικά σώματα στα δικαστήρια, ενώ και πολλές δίκες επίσης είχαν κίνητρα πολιτικά⁶⁵.

τροποποίησε, παρουσιάζοντας τη «ρητορική της θέσης» σε συνδυασμό με το μέγιστο σημείο συναισθηματικού φόρτου.

⁵⁸ : Edwards (2002): 38.

⁵⁹ : Kennedy (2005⁶): 109.

⁶⁰ : Βολονάκη (2012):183.

⁶¹ : Edwards (2002): 38.

⁶² :Λυσίας: Κατά Ερατοσθένους(12), §100:« παύσομαι κατηγορῶν. ἀκηκόατε, ἐωράκατε, πεπόνθατε, ἔχετε: δικάζετε.»

⁶³ : Αριστοτέλης, Ρητορική: 1.3.

⁶⁴ : Edwards (2002): 14.

⁶⁵ : Ο Carawan (2007): 66, αναφέρει πως οι Αθηναίοι κινούνταν με ευκολία από την ιδιωτική στη δημόσια σφαίρα, χωρίς να αλλάζουν σημαντικά την ρητορική της συνωμοσίας, και απεικονίσεις των πολιτικών συνωμοσιών και παγίδων κατά του Δήμου, ενδιέφεραν πολύ ακόμη και αυτούς που διέθεταν απολίτικη φύση .

Η καρδιά της αττικής ρητορείας είναι δικανικός κλάδος⁶⁶ και η καρδιά της αττικής δικανικής ρητορικής είναι η λογογραφία. Από τους λόγους που έχουν διασωθεί⁶⁷, οι δικανικοί είναι αναμφισβήτητα οι περισσότεροι. Όλοι οι διάδικοι έπρεπε να μιλούν ο καθένας για λογαριασμό του και φυσικά η πίεση που υφίσταντο αυξανόταν από την επίγνωση ότι μια πιθανή ήττα μπορούσε να έχει σοβαρά επακόλουθα- να οδηγήσει ακόμη και στο θάνατο ή την εξορία. Παρά ταύτα, ο ομιλητής που δεν είχε πείρα, ή που απλώς αδυνατούσε να κατανοήσει τις οδηγίες ενός ρήτορα ή ενός εγχειριδίου, είχε τη δυνατότητα να προμηθεύεται από κάποιον επαγγελματία συγγραφέα λόγων(λογογράφος⁶⁸) έναν έτοιμο λόγο, ή μέρος έτοιμου λόγου, τον οποίο θα προσπαθούσε να αποστηθίσει⁶⁹.

Το καθήκον του λογογράφου⁷⁰ ήταν πιο απλό, κατά κάποιο τρόπο από εκείνο του πολιτικού αγορητή. Η παρουσίαση σε έναν άρχοντα, κατά τη διάρκεια μιας προκαταρκτικής εξέτασης (ανάκρισις⁷¹), των περιστατικών μιας υπόθεσης και των αποδεικτικών στοιχείων που τα στήριζαν του πρόσφεραν επαρκή χρόνο για να συγκροτήσει τα επιχειρήματά του. Η επιδεξιότητα του λογογράφου έγκειτο στην ικανότητά του να προσδιορίζει εκείνες τις πλευρές μιας υπόθεσης οι οποίες απαιτούσαν τη μέγιστη προσοχή και να προσαρμόζει αναλόγως τα επιχειρήματα και τη μορφή του λόγου του⁷². Επιπλέον, όπως και στη συμβουλευτική ρητορική, καλύτεροι δικανικοί λόγοι θεωρούνταν εκείνοι που έδιναν την εντύπωση ότι ήταν αυθόρμητοι: σε αντιστοιχία με τον χαρακτήρα του ομιλητή, πειστικοί και συγκινητικοί, κάλυπταν τη μεγάλη τέχνη τους πίσω από ένα προσωπίο απλότητας. Για να διαφημίσει τις ικανότητές του, ο λογογράφος πιθανόν να κυκλοφορούσε αντίγραφα κάποιου λόγου

⁶⁶ : Easterling – Knox (2005⁷): 667.

⁶⁷ : Edwards (2002): 16.

⁶⁸ : Βλ. και Βολονάκη (2009): 70-71.

⁶⁹ : Easterling - Knox (2005⁷): 667. Ο λογογράφος παρέμεινε ένας συγγραφέας λόγων, όχι ένας δικηγόρος, και μερικοί ανέπτυξαν ιδιαίτερες ικανότητες. Κάποτε ένας λογογράφος μπορούσε να εμφανιστεί ως συνήγορος για έναν πελάτη ανίκανο να εκφωνήσει το δικό του λόγο. Ο Carawan (2007): 32-33, συμφωνεί με τη διαδικασία σύνθεσης των λόγων και την απομνημόνευσή τους από τους πελάτες των λογογράφων.

Πολύ σωστά επισημαίνει ο Habinek Thomas (2005):16, πως ενώ η Ιστορία έχει συνδεθεί με την παρουσίαση ισχυρών προσωπικοτήτων που διεσώθησαν από τη λήθη του χρόνου, στην περίπτωση της Ρητορικής πρέπει να αποσαφηνιστεί το εξής: κατά τη διάρκεια της ζωής τους, οι ρήτορες στέκονται μόνοι. Όσο και να βασίζονται σε φίλους, συμμάχους ή σκλάβους και να αναζητούν βοηθούς, κατά τη διάρκεια της ομιλίας τους στέκονται μόνοι.

⁷⁰ : Edwards (2002): 16.

⁷¹:Ο Carawan (2007): 9, δίνει παράλληλες πληροφορίες για τη διαδικασία της ανακρίσεως..

⁷² : Easterling -Knox (2005⁷): 667. Δεν πρέπει να περιμένουμε να μάθουμε κάτι σίγουρο σχετικά με τις πολιτικές, ηθικές, ή ακόμη και τις νομικές απόψεις ενός λογογράφου από τους λόγους του. Όσο καλύτερος ήταν, τόσο πιο πολύ ταυτιζόταν με το μέρος του πελάτη του. Ούτε και αναμένουμε να μπορέσουμε να κρίνουμε την αλήθεια της υπόθεσης. Εσωτερική συνέπεια στην παρουσίαση της μιας πλευράς του ζητήματος είναι το συνηθισμένο επίπεδο της λογογραφίας.

που του είχε ανατεθεί, και αναμφίβολα θα το έκανε αυτό, συνήθως(αλλά όχι και αποκλειστικά), αν είχε κερδίσει την υπόθεση. Έτσι το τελευταίο τρίτο του πέμπτου αιώνα, άρχισε να θάλλει το είδος της έντεχνης ρητορικής⁷³. Ό,τι έχουμε⁷⁴ σίγουρα δεν είναι καταγραφή του τι ειπώθηκε στο δικαστήριο. Η αττική ρητορεία όπως ξέρουμε αποτελείται από καλλιτεχνικά έργα που διατηρήθηκαν από μια φιλολογική παράδοση.

3. Μεθοδολογία

Μύθος και λόγος⁷⁵ αποτελούσαν τις δύο όψεις του τρόπου με τον οποίο οι Έλληνες αντιλαμβάνονταν το παρελθόν, και μάλιστα το σχετικά κοντινό τους, το παρελθόν της ηρωικής εποχής. Αυτό το παρελθόν μπορούσαν να το αντιλαμβάνονται και να το αναπαριστούν με δύο τρόπους. Αφ' ενός με τη μορφή των επεξεργασμένων εννοιολογικά και σημειολογικά μύθων, αφ' ετέρου με τη μορφή σκέψεων που αναζητούσαν να εντοπίσουν τον λογικό πυρήνα των μύθων και να τους δώσουν μια λογικοφανή εξήγηση. Πάντως η μυθολογία⁷⁶ αποτελούσε κάτι σαν τον σκελετό των γεγονότων του παρελθόντος. Τη χρησιμοποιούσαν οι ρήτορες για να στηρίξουν την επιχειρηματολογία τους.

Το corpus της αττικής ρητορικής⁷⁷ είναι εξαιρετικά σημαντικό όχι μόνο ως μαρτυρία για την ανάπτυξη της ρητορικής και του ύφους του πεζού λόγου, αλλά και ως πηγή υλικού για την πολιτική, κοινωνική και οικονομική ζωή, καθώς και νομική, ιστορία της Αθήνας. Εν τούτοις η χρήση των ρητόρων θέτει στον ιστορικό που μελετάει την αρχαιότητα πολλά θεωρητικά και μεθοδολογικά προβλήματα.

- ❖ Ένας ομιλητής, στο δικαστήριο ή στη συνέλευση, δεν είναι αδιάφορος για το αποτέλεσμα της αγόρευσής του. Απεναντίας, έχει κατά νου πολύ συγκεκριμένο στόχο, να κερδίσει την υπόθεσή του ή να κάνει αποδεκτή από τους άλλους την πολιτική του, και έτσι θα ήταν έτοιμος να χρησιμοποιήσει κάθε μέθοδο για να

⁷³ :Kennedy (2005⁶): 226. Όλοι οι λόγοι που έχουν σήμερα διασωθεί γράφτηκαν προφανώς την εποχή που εκφωνήθηκαν, αλλά η πρακτική της λογογραφίας δεν ξεκίνησε πριν από τα τέλη του 5ου αι. Προηγουμένως οι διάδικοι μίλούσαν χωρίς γραπτό, παρόλο που προφανώς σχεδίαζαν εκ των προτέρων αυτά που θα έλεγαν, ίσως μάλιστα να έκαναν και χρήση σημειώσεων.

⁷⁴ : Easterling - Knox (2005⁷): 667. Με την άποψη αυτή συμφωνεί και ο Mac Dowell (2003⁴): 386.

⁷⁵ : Λιάκος (2007): 53.

⁷⁶ : Λιάκος (2007): 54.

⁷⁷ : Edwards (2002): 97.

επιτύχει αυτόν το σκοπό, ακόμη και ανακρίβειες, ψευδή επιχειρήματα και στρέβλωση ή παράλειψη των γεγονότων⁷⁸.

- ❖ Υπάρχουν πολύ λίγες περιπτώσεις στις οποίες και οι δύο πλευρές διασώζονται. Εξαίρεση αποτελούν οι απολύτως αντίθετοι λόγοι του Δημοσθένη και του Αισχίνη, Περί στεφάνου και Περί παραπροσβείας αντίστοιχα. Ακόμη και στην περίπτωση αυτή όμως, δίνουν εκδοχές των συμβάντων που συνδέονται με τη Φιλοκράτειο Ειρήνη, οι οποίες διαφέρουν τόσο πολύ η μία από την άλλη, ώστε η αλήθεια για το τι ακριβώς συνέβη να μην μπορεί να αποκαλυφθεί⁷⁹.
- ❖ Έπειτα υπάρχει το γενικό πρόβλημα της πατρότητας⁸⁰ :ένας λόγος που αποδόθηκε σε οποιονδήποτε συγγραφέα γράφτηκε πράγματι από αυτόν τον ίδιο(αν και συνήθως αυτό δεν εμπίπτει στις ασχολίες του ιστορικού); Πρόκειται πράγματι για ένα σύγχρονο ντοκουμέντο της εποχής, ή είναι μεταγενέστερη ρητορική άσκηση (όπως ο Κατά Θεομνήστου ΙΙ του Λυσία); Και σε ποιο βαθμό το κείμενο που διαθέτουμε διορθώθηκε μετά την εκφώνησή του, προκειμένου να δημοσιευτεί;
- ❖ Μεγαλύτερης σημασίας ακόμη⁸¹ είναι το γεγονός ότι οι δικανικοί λόγοι αφορούν, σε γενικές γραμμές, ζητήματα εύπορων Αθηναίων⁸² του τετάρτου αιώνα π.Χ. και επομένως θα πρέπει να είμαστε προσεκτικοί στα συμπεράσματά μας όταν εξετάζουμε κατά πόσο οι καταστάσεις που περιγράφονται στους λόγους αυτούς ή η συμπεριφορά των ομιλητών είναι οι τυπικές της αθηναϊκής κοινωνίας εκείνης της περιόδου(και πρέπει πάντως να είμαστε πολύ επιφυλακτικοί όταν προβάλλουμε αυτά τα συμπεράσματα σε εύρος, γεωγραφικό ή χρονικό). Τέλος, πρέπει πάντοτε να διερωτώμαστε μέχρι ποιου σημείου μπορούμε – αν τελικά μπορούμε –να πιστεύουμε σε αυτό που μας λέγεται - και σε πάρα πολλές περιπτώσεις, ακόμα και μετά από λεπτομερή ανάλυση και προσεκτικό ζύγισμα

⁷⁸ : Ο Carey (2010): 21-22, σχολιάζει πως πρέπει να εξετάζουμε τους δικανικούς λόγους με κάποια επιφύλαξη, όπως κάνουμε στην προσέγγιση όλων των αρχαίων πηγών. Οι λόγοι πάντοτε γράφονταν προκειμένου να εξασφαλίσουν ένα συγκεκριμένο αποτέλεσμα, στο δικαστήριο ή στην Εκκλησία του Δήμου, και έτσι ο ομιλητής πιθανώς παραποιεί τα γεγονότα ή την πολιτική καριέρα μεμονωμένων ατόμων, ή τις συνήθειες του κοινού για να εξαπατήσει, να συμφιλιώσει ή κατά περίπτωση, να προκαλέσει τα συναισθήματα του κοινού.

⁷⁹ : Efstathiou (2009):385-386.

⁸⁰ : Edwards (2002): 97.

⁸¹ : Edwards (2002):98.

⁸² : Λιάκος (2007): 65. Τονίζεται πως η ιστορία στην αρχαιότητα ανήκε στις ανώτερες τάξεις, όχι μόνο τον καιρό της ελληνιστικής και ρωμαϊκής αριστοκρατίας, αλλά και προηγουμένως, στην εποχή της δημοκρατίας. Όχι μόνο γιατί αυτές οι τάξεις ήταν εγγράμματες και τη διακονούσαν, αλλά επίσης γιατί ο πεζός λόγος ήταν ανίκανος να αναπαραστήσει την καθημερινή ζωή με σοβαρότητα.

των υπέρ και των κατά , αυτό προϋποθέτει αυξημένη υποκειμενική κρίση, που μπορεί να οδηγήσει τους μελετητές σε ευρεία διάσταση απόψεων.

- ❖ Ιδιαίτερα προβληματική περιοχή αποτελεί η περιγραφή από τους ίδιους τους ρήτορες της παλαιότερης ιστορίας⁸³. Κοινός τόπος επιχειρηματολογίας, που τον συνιστούσαν και τα εγχειρίδια, ήταν η χρήση ιστορικών παραδειγμάτων, που παρείχαν το μέτρο σύγκρισης μεταξύ των γεγονότων του παρελθόντος και της κατάστασης η οποία υφίστατο. Οι πολιτικοί ομιλητές, για παράδειγμα, συχνά αναφέρουν δοξασμένα επεισόδια της αθηναϊκής ιστορίας, όπως τη μάχη του Μαραθώνα, για να εγείρουν τα πατριωτικά αισθήματα του ακροατηρίου τους. Οι ρήτορες είναι, εντούτοις, αξιοσημείωτα ανακριβείς στις λεπτομέρειες των γεγονότων⁸⁴.

Καταλήγοντας, οι λόγοι θα πρέπει να προσεγγίζονται⁸⁵ με πολύ μεγάλη επιφύλαξη και σκεπτικισμό, ενώ όταν προτείνονται ερμηνείες θα πρέπει να εξετάζεται και να λαμβάνεται υπόψη και ο στόχος του χωρίου από ρητορική άποψη. Εντούτοις, ο μεγάλος όγκος του corpus των ρητορικών κειμένων – σε σύγκριση με την άλλη λογοτεχνία της περιόδου – και επιπροσθέτως η έλλειψη αξιόπιστης ιστορικής καταγραφής για τα περισσότερα από τα χρόνια που καλύπτει, καθιστούν τους λόγους των Αττικών ρητόρων απαραίτητο εργαλείο του ιστορικού που μελετά την αρχαιότητα.

Ακολουθώντας τις παραπάνω «αξιωματικές» θέσεις θα επιχειρήσουμε την ανάδειξη και την παρουσίαση κάποιων σημαντικών ιστορικών γεγονότων που απαντώνται στο corpus Lysiacum. Προαπαιτούμενο μελέτης αποτελεί η διερεύνησή τους υπό το πρίσμα της ρητορικής τέχνης και των ρητορικών τεχνασμάτων που χρησιμοποιεί ο Λυσίας – όπως και όλοι οι ρήτορες – για να πείσει το ακροαματικό του κοινό(κυρίως τους δικαστές, αφού η πλειονότητα των λόγων του είναι δικανικοί). Θα συνεχιστεί κατά προτεραιότητα, όπου είναι εφικτό, λόγω αποσπασματικότητας πολλών λόγων, η τοποθέτηση των ιστορικών αναφορών στο φάσμα του λόγου δηλαδή, αν χρησιμοποιούνται στο προοίμιο, στη διήγηση ή στις πίστεις. Συνακόλουθα και καταληκτικά θα διερευνηθεί η ιστορική αλήθεια και, κυρίως, κατά πόσον αυτή

⁸³ : Edwards (2002): 98.

⁸⁴ : O Carey (2010): 22 τονίζει πως ο μόνος περιορισμός είναι η αντίληψη που έχει ο ομιλητής για τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να πείσει ένα κοινό που συνήθως γνωρίζει τα γεγονότα. Ο περιορισμός αυτός όμως απουσιάζει, όταν ο ομιλητής παρεκβαίνει και παρουσιάζει γεγονότα του μακρινού παρελθόντος. Γενικά, είναι πιο πιθανό να λέει την αλήθεια ένας ομιλητής όταν παρουσιάζει κάποια περιστασιακά γεγονότα, προκειμένου να προσφέρει τη γενική εικόνα, παρά όταν χειρίζεται τα επιχειρήματα της της κύριας κατηγορίας. Σε κάθε περίπτωση χρειάζεται επιφύλαξη στην προσέγγιση των κειμένων.

⁸⁵ : Edwards (2002): 99.

παρουσιάζεται με αντικειμενικότητα ή μη στο πλαίσιο του λόγου, λαμβάνοντας υπόψη μας το είδος που μελετάμε κάθε φορά.

Η κεφαλαιοποίηση των θεματικών ενοτήτων προέκυψε με γνώμονα την συγκέντρωση και την ομαδοποίηση των ιστορικών γεγονότων που απαντώνται στο *corpus Lysiacum*, με παράλληλη στόχευση την παρουσίασή τους ανά χρονολογική σειρά και όχι με κριτήριο τη σημαντικότητά τους.

4. Οι Μηδικοί Πόλεμοι.

Στο σύνολο των σωζόμενων λόγων του Λυσία παρατηρούμε την αναφορά του σε γεγονότα που συνέβησαν πριν την έναρξη του Πελοποννησιακού πολέμου στον ελλαδικό χώρο. Σε δύο λόγους γίνεται αυτή η αναφορά: στον *Επιτάφιο(2)*⁸⁶ και στο *λόγο Υπέρ Πολυστράτου(20)*. Οφείλουμε αρχικά να εντοπίσουμε τις διαφορές ανάμεσα στους δύο λόγους. Ο *Επιτάφιος* εμπίπτει στο πλαίσιο της επιδεικτικής ρητορικής⁸⁷ και ο δεύτερος της δικανικής ρητορείας.

Ο πρώτος («**Επιτάφιος τοῖς Κορινθίων βοηθοῖς**»), είναι καθαρά επιδεικτικός⁸⁸ και γράφτηκε για λογαριασμό του Αρχίνου⁸⁹, Αθηναίου άρχοντα, για να εκφωνηθεί, κατά τα καθιερωμένα, προς τιμή των νεκρών Αθηναίων του Κορινθιακού πολέμου(396-392π.Χ.), κατά τον οποίο είχαν συνασπισθεί οι ελληνικές πόλεις Αθήνα, Θήβα, Κόρινθος και Άργος εναντίον των Σπαρτιατών, που τότε με τον Αγησίλαο σημείωναν μεγάλες επιτυχίες και απειλούσαν να καταλύσουν το περσικό κράτος. Ο *Επιτάφιος* του Λυσία έχει τη δομή⁹⁰ των επιταφίων λόγων του Περικλή, του Δημοσθένη και των άλλων που εκφώνησαν επικήδειους λόγους προς τιμή νεκρών σε διάφορες μάχες⁹¹. Αυτή η διαδικασία περιγράφεται με αρκετή λεπτομέρεια⁹² από το

⁸⁶ : Λυσίας: *Λόγοι*, μτφρ. Τζουμελέας Στ., τόμοι Α' και Β', Αθήνα.

⁸⁷ : Edwards (2002): 17. Το πλέον χαρακτηριστικό είδος επιδεικτικής ρητορείας που γραφόταν για συγκεκριμένες περιστάσεις ήταν του επικήδειου λόγου. Εκφωνούμενοι όχι ιδιωτικά, αλλά στις ετήσιες δημόσιες εκταφές, οι επιτάφιοι συνιστούσαν αποκλειστικά αθηναϊκό φαινόμενο, εξαιρετικά φορμουλαϊκό, τόσο ως προς το περιεχόμενο όσο και προς τη μορφή και τη δομή τους.

⁸⁸ : Ράπτης (2004):211, τομ.3.

⁸⁹ : Κωνσταντινόπουλος (2006): 29-30. Τον λόγο αυτό πρέπει να έγραψε ο Λυσίας και να τον εκφώνησε ο Αρχίνος, αφού ο Λυσίας ως μέτοικος δεν μπορούσε να εκφωνήσει επιτάφιο λόγο.

⁹⁰ : Ράπτης (2004): 212, τομ.3.

⁹¹ : Ράπτης (2004): 268, τομ.3. Ο πλέον μεστός μηνυμάτων επιτάφιος λόγος είναι αυτός που εκφωνήθηκε από τον Περικλή για τους πρώτους νεκρούς του Πελοποννησιακού πολέμου, ύμνος κυριολεκτικά για την αθηναϊκή δημοκρατία.

⁹² : Todd (2007): 210.

Θουκυδίδη⁹³ που λέει ότι οι Αθηναίοι είχαν υιοθετήσει ως πρακτική να φέρνουν πίσω από τη μάχη τα σώματα των νεκρών για να ταφούν σε δημόσια τελετή. Ο Λυσίας,⁹⁴ που οι σχέσεις του με τον Περικλή και τη δημοκρατία είναι γνωστές ακολουθεί πιστά το δημοκρατικό πρότυπο και ο επιταφίος του αποτελεί το πιο εύγλωττο δείγμα ενός τυπικά διαρθρωμένου επιταφίου λόγου. Η συχνή αγόρευση επιταφίων λόγων⁹⁵ παγίωσε ένα συγκεκριμένο σχήμα τυπικής διάρθρωσης⁹⁶, που βλέπουμε να επικαλείται και ο Πλάτων στο Μενέξενό του⁹⁷. Εδώ αναγνωρίζεται η τριμερής διάκριση σε α) επαινετικό, β) παραινετικό και γ) παραμυθητικό τμήμα του λόγου. Με τον πρόλογο και τον επίλογο έχουμε το ακόλουθο τυπικό σχήμα⁹⁸.

- Προοίμιο.
- Έπαινος των προγόνων(μυθικών και ιστορικών κατορθωμάτων).
- Έπαινος των πεσόντων.
- Παραίνεση προς τους ζώντας.
- Παραμυθία των συγγενών(παρηγορητικοί λόγοι για τους γονείς, τους αδελφούς και τις γυναίκες των πεσόντων).
- Επίλογος.

Ακολουθώντας το παραπάνω τυπικό παρατηρούμε πως στο προοίμιο του λόγου (§1-2) ο Λυσίας κάνει μνεία στον Κεραμεικό⁹⁹ όπου θάβονταν όλοι οι νεκροί των μαχών¹⁰⁰. Πιθανόν να αναφέρεται και στους διαχρονικούς νεκρούς¹⁰¹- ήρωες του

⁹³ : Θουκυδίδου Ιστορία: 2,34.

⁹⁴ : Κωνσταντινόπουλος (2006): 30.

⁹⁵ : O Carey (2010): 22, αναφέρει πως στην Αθήνα η πιο σημαντική περίπτωση για την παρουσίαση αυτού του είδους ρητορικών λόγων ήταν οι δημόσιες κηδείες των νεκρών του πολέμου, που γίνονταν στο τέλος κάθε έτους κατά τη διάρκεια ενός πολέμου. Αυτές οι κηδείες, όπως και όλες οι τελετουργίες, αφορούσαν τόσο τη συλλογική ταυτότητα όσο και τη θρησκεία, και ο έπαινος των Αθηνών σε επικήδειους λόγους παρέχει μια θεώρηση της συλλογικής ιδεολογίας.

⁹⁶ : Κωνσταντινόπουλος (2006): 23.

⁹⁷ : Πλάτων , Μενέξενος, 236 e: ἔργων γὰρ εὖ πραχθέντων λόγῳ καλῶς ῥηθέντι μνήμη καὶ κόσμος τοῖς πράξεσι γίνεται παρὰ τῶν ἀκουσάντων: δεῖ δὴ τοιοῦτου τινὸς λόγου ὅστις τοὺς μὲν τετελευτηκότας ἰκανῶς ἐπαινέσεται, τοῖς δὲ ζῶσιν εὐμενῶς παραινέσεται, ἐγγόνιοις μὲν καὶ ἀδελφοῖς μιμεῖσθαι τὴν τῶνδε ἀρετὴν παρακελευόμενος, πατέρας δὲ καὶ μητέρας καὶ εἴ τινας τῶν ἄνωθεν ἔτι προγόνων λείπονται, τούτους δὲ παραμυθούμενος.

⁹⁸ : Κωνσταντινόπουλος (2006): 24.

⁹⁹ : Todd (2007):210 καθώς και Carey (2010):122-123.

¹⁰⁰ : ὧ παρόντες ἐπὶ τῷδε τῷ τάφῳ, λόγῳ δηλῶσαι τὴν τῶν ἐνθάδε κειμένων ἀνδρῶν ἀρετὴν,

¹⁰¹ : Todd (2007): 210, καθώς και Ράπτης (2004):270, τομ.3.

Κεραμεικού¹⁰². Ρητορικά, πρόκειται για θεαματική έναρξη επιταφίου λόγου¹⁰³, όπου ο Λυσίας διαφαίνεται πως θα καταφύγει σε αρκετά σχήματα¹⁰⁴ και μακροπερίοδο λόγο, που διαφοροποιούν το έργο αυτό από όλα τα άλλα¹⁰⁵.

Στη συνέχεια περνά στην εξύμνηση των προγόνων, κάνοντας αρχικά μνεία στα μυθικά πρόσωπα και κατορθώματα (§4-20)¹⁰⁶. Επειδή όμως επικεντρωνόμαστε στη μελέτη μας στην Ιστορία, θα παρακάμψουμε τις μυθολογικές αναφορές και θα περάσουμε ακολούθως στο αμιγώς ιστορικό πλαίσιο που ακολουθεί.

Στην παράγραφο 21 του επιταφίου λόγου του ο Λυσίας αρχίζει να αναφέρεται στους Περσικούς πολέμους και συγκεκριμένα στη δεύτερη εκστρατεία του Μαρδόνιου, το 490π.Χ. ενάντια στους Έλληνες. Η μάχη του Μαραθώνα¹⁰⁷ και η νίκη των Αθηναίων¹⁰⁸ τους είχε δώσει τόση περηφάνια, που αν και έχουν περάσει 100 χρόνια μέχρι την εποχή του Λυσία, ακόμη φάνταζε πολύ πρόσφατη. Η νίκη των Αθηναίων οπλιτών στο Μαραθώνα¹⁰⁹ απέδειξε ότι οι ελεύθεροι δημοκρατικοί θεσμοί διαπλάθουν πολίτες ικανούς να προασπίσουν την πόλη τους και δημιουργούν συνθήκες ζωής που επιτρέπουν να αναπτυχθεί η ατομική πρωτοβουλία και να αναδειχθούν ικανοί πολιτικοί και στρατιωτικοί ηγέτες.

Ακολουθεί στις παραγράφους 27-31¹¹⁰ η αναφορά στην επίθεση του Ξέρξη στη Ελλάδα το 480π.Χ., όπου αποτελεί μοναδικό ρητορικό φαινόμενο, αφού σε κανέναν άλλο επιτάφιο λόγο δεν γίνεται μνεία¹¹¹ της ζεύξης του Ελλησπόντου και της διώρυγας του Άθω (πλην της σύντομης αναφοράς του Ισοκράτη, Επιτ.88-89), αλλά δεν υπάρχει και άλλη αντίστοιχη προσπάθεια σύνθετων υπολογισμών σχετικά με το μέγεθος του

¹⁰² : Ο Κωνσταντίνου (2006): 20, αναφέρει πως ο Θουκυδίδης διαβεβαιώνει ότι οι νεκροί του πολέμου θάβονταν στο δημόσιο νεκροταφείο του Κεραμεικού, με εξαίρεση μόνο τους νεκρούς του Μαραθώνα και αυτό περιπλέκει την κατάσταση. Γιατί το κοινό έθιμο των Ελλήνων ήταν να θάβονται οι νεκροί στο πεδίο της μάχης και, όπως αποδεικνύει και η ταφή των πεσόντων στις Πλαταιές, η ταφή στο Μαραθώνα δεν ήταν εξαίρεση, αλλά κανόνας. Επομένως στους νεκρούς των Μηδικών πολέμων δεν εκφωνήθηκε επιτάφιος λόγος.

¹⁰³ : Ράπτης (2004): 268, τομ.3.

¹⁰⁴ : § 1, πᾶσιν ἀνθρώποις ὁ πᾶς χρόνος οὐχ ἰκανὸς λόγον ἴσον παρασκευάσαι τοῖς τούτων ἔργοις. Παρατηρείται χρήση υπερβολής και επανάληψη της αντωνυμίας. «Μαθητής του Γοργία, ο Λυσίας ήξερε να προσαρμόζει το ύφος του ανάλογα με τις περιστάσεις», αναφέρει ο Ράπτης (2004): 269. Για τις δυσκολίες προπαρασκευής ενός επιταφίου λόγου, μας ενημερώνει ο Θουκυδίδης: Θουκυδίδου Ιστορία: 2,35.2, όπως αναφέρει και ο Todd (2007): 211.

¹⁰⁵ : Ράπτης (2004): 269, τομ. 3.

¹⁰⁶: Συγκεκριμένα, γίνεται αναφορά στις Αμαζόνες (§4), στον Άδραστο (§7), στον Πολυνείκη (§7), στον Ηρακλή και τον Ευρυσθέα (§11-16).

¹⁰⁷ : Για τα ιστορικά στοιχεία μπορεί να μελετήσει κανείς τα έργα των: Mosse', Gourbeillon (2013¹⁴): 238 και Bury– Meiggs (1992²): 240-248.

¹⁰⁸ : Ράπτης (2004): 275, τομ.3.

¹⁰⁹ : Ραμού-Χαψιάδη (1982): 178.

¹¹⁰ : Todd (2007): 235-238.

¹¹¹ : Todd (2007): 235.

στρατού του Ξέρξη. Χαρακτηριστική επίσης είναι και η αιτιολογία της εκστρατείας¹¹² από τον ρήτορα (§27), με τις μετοχές *καταφρονήσας, ἐψευσμένους, ἀτιμαζόμενος, ἀχθόμενος, ὀργιζόμενος, ἀπαθής δ' ὢν, παρασκευασάμενος*, τον κοφτό λόγο και την πυκνότητα της έκφρασης. Στην §30¹¹³, αναφέρεται η πρώτη ναυμαχία¹¹⁴ μεταξύ των αθηναϊκών τριήρεων και του ναυτικού των Περσών στο Αρτεμίσιο, τον Ιούλιο του 480π.Χ. σχεδόν ταυτόχρονα με τη μάχη του πεζικού στις Θερμοπύλες¹¹⁵.

Στις §32-47 συνεχίζεται η εξιστόρηση των γεγονότων των περσικών πολέμων, με εμφατική αναφορά στη ναυμαχία της Σαλαμίνας¹¹⁶ και στη μάχη των Πλαταιών¹¹⁷. Στην §44¹¹⁸ γίνεται αξιολόγηση του αποφασιστικού και καταλυτικού ρόλου¹¹⁹ της ναυμαχίας στη Σαλαμίνα για την υπόλοιπη Ελλάδα. Αν οι Πέρσες επικρατούσαν στη Σαλαμίνα, αναμφίβολα δεν θα ακολουθούσε ο «χρυσός αιώνας του Περικλή», με την εδραίωση της δημοκρατίας και την μεγάλη ανάπτυξη των Γραμμάτων και των Τεχνών που απλώθηκε παντού στην Ελλάδα. Ο Todd¹²⁰ υποστηρίζει ορθά πως τονίζεται ο αλτρουισμός του αθηναϊκού δήμου.

Παρακάτω, στην §47¹²¹, ακολουθεί μια ορθότατη αποτίμηση¹²² από το ρήτορα της νίκης των Ελλήνων στις Πλαταιές εναντίον των Περσών. Δεν εξασφάλισαν μόνο την

¹¹² : Ράπτης (2004):275, τομ.3.

¹¹³ : **Ἀθηναῖοι** δ' οὕτω διακειμένης τῆς Ἑλλάδος αὐτοὶ μὲν εἰς τὰς ναῦς ἐμβάντες ἐπ' Ἀρτεμίσιον ἐβοήθησαν, **Λακεδαιμόνιοι** δὲ καὶ τῶν συμμάχων ἔνιοι εἰς **Θερμοπύλας** ἀπήντησαν, ἡγούμενοι διὰ τὴν στενότητα τῶν χωρίων τὴν πάροδον οἷοί τ' ἔσσεσθαι διαφυλάξαι.

¹¹⁴ : Ράπτης (2004): 277, τομ.3.

¹¹⁵ : Για περαιτέρω ιστορικές πληροφορίες βλ. τα έργα των: Mosse', Gourbeillon (2013¹⁴):241 και Bury – Meiggs (1992²): 263-268.

¹¹⁶ : Για περισσότερες ιστορικές πληροφορίες βλ. τα έργα των: Mosse' , Gourbeillon (2013¹⁴): 242 και Bury – Meiggs (1992²): 268-275.

¹¹⁷ : Για διεξοδικότερη ιστορική αναφορά βλ. τα έργα των: Mosse', Gourbeillon (2013¹⁴): 242 και Bury– Meiggs (1992²): 279-284.

¹¹⁸: ὥστε δικαίως μὲν ἀναμφισβήτητα **τάριστεία τῆς ναυμαχίας ἔλαβον** παρὰ τῆς Ἑλλάδος, εἰκότως δὲ τὴν εὐτυχίαν ὁμονοοῦσαν τοῖς κινδύνους ἐκτήσαντο.

¹¹⁹ : Ράπτης (2004):279, τομ.3.

¹²⁰ : Todd (2007): 235.

¹²¹: ἐν ἐκείνῃ δὲ τῇ ἡμέρᾳ καλλίστην τελευτήν τοῖς προτέροις κινδύνους ἐπιθέντες, βέβαιον μὲν τὴν **ἐλευθερίαν τῇ Εὐρώπῃ κατειργάσαντο**,

¹²² : Ράπτης (2004): 281,τομ.3. Παράλληλος σχολιασμός σχετικά με τη σημασία της νίκης στη Σαλαμίνα διαπιστώνεται και από τον Todd (2007): 248, όπου επισημαίνεται η υπερβολική χρήση της λέξης Εὐρώπη.

ελευθερία της Ελλάδας, αλλά και ολόκληρης της Ευρώπης. Στην §47 επίσης ¹²³ γίνεται αναφορά ¹²⁴ στις εξελίξεις μετά τους Περσικούς πολέμους, στις οποίες πρωτοστατεί η Αθήνα με την οργάνωση της Α΄ Αθηναϊκής Συμμαχίας, που αναδεικνύουν την Αθήνα σε ρόλο πρωταγωνιστικό. Οι Μηδικοί πόλεμοι θα συμβάλλουν¹²⁵ στην ενίσχυση και την σταθεροποίηση της αθηναϊκής δημοκρατίας. Η ναυτική δύναμη την οποία οι Αθηναίοι διέθεταν και η άρνηση της Σπάρτης να αναλάβει υπερπόντιες επιχειρήσεις θα συντελέσουν ώστε να τεθούν επικεφαλής του επιθετικού στόλου εναντίον των Περσών και της ναυτικής συμμαχίας που ιδρύθηκε γι' αυτό το σκοπό.

Συνεχίζοντας την αναφορά του στα γεγονότα του παρελθόντος κάνει μνεία στην §48¹²⁶ στη ναυμαχία του 454π.Χ.¹²⁷, επί Περικλή, με την οποία η Αίγινα αναγκάστηκε να παραδοθεί ύστερα από μακρά πολιορκία κάτω από αυστηρότατους όρους γκρεμίζοντας τα τείχη της και καταβάλλοντας ετήσιο φόρο 30 τάλαντα¹²⁸.

Παράλληλα με τις επιχειρήσεις στην Αίγινα, ο Περικλής από το 459π.Χ., όπως μας ενημερώνει ο Λυσίας στην §49 ¹²⁹, μετά από αίτημα του βασιλιά Ίναρου, ηγεμόνα της Λιβύης,¹³⁰ ενεπλάκη σε πόλεμο στην Αίγυπτο. Θεώρησε μεγάλη την ευκαιρία¹³¹, γιατί η Αίγυπτος ήταν ανέκαθεν μεγάλος σιτοβολώνας. Όμως έπαθαν μεγάλη καταστροφή και το 453π.Χ. ο στόλος καταστράφηκε και μόνο λίγοι άντρες κατάφεραν να γυρίσουν πίσω. Αυτή τη δύσκολη στιγμή είχαν επιλέξει οι Αιγινήτες και κατέλαβαν την Γεράνεια¹³².

¹²³ : και πρὸς τοὺς βαρβάρους καὶ πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ὑπὸ πάντων ἠξιώθησαν, καὶ μεθ' ὧν ἐκινδύνευον καὶ πρὸς οὓς ἐπολέμουν, **ἡγεμόνες γενέσθαι τῆς Ἑλλάδος.**

¹²⁴ : Ράπτης (2004): 281, τομ.3.

¹²⁵ : Ραμού-Χαψιάδη (1982): 178.

¹²⁶ : ναυμαχίας Ἀθηναίους **πρὸς Αἰγινήτας καὶ τοὺς ἐκείνων συμμάχους** γενομένης ἑβδομήκοντα τριήρεις αὐτῶν ἐλάμβανον.

¹²⁷ : Ράπτης (2004): 282, τομ.3. Ο Todd (2007): 251, επισημαίνει πως υπάρχουν μεγάλες ομοιότητες ανάμεσα στα λεγόμενα του ρήτορα και στην περιγραφή του Θουκυδίδη(Θουκ.Ιστ.1, 105.2).

¹²⁸ : Bostford and Robinson (2003): 216.

¹²⁹ : πολιορκούντων δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον **Αἴγυπτόν τε καὶ Αἴγιναν**, καὶ τῆς ἡλικίας ἀπουσίας ἔν τε ταῖς ναυσὶ καὶ ἐν τῷ πεζῷ στρατεύματι, Κορίνθιοι καὶ οἱ ἐκείνων σύμμαχοι, ἡγούμενοι ἢ εἰς ἔρημον τὴν χώραν ἐμβαλεῖν ἢ ἐξ Αἰγίνης ἄξειν τὸ στρατόπεδον, ἐξελθόντες πανδημεὶ **Γεράνειαν κατέλαβον:**

¹³⁰ : Bostford and Robinson (2003): 217, Bury – Meiggs (1992²): 339-340.

¹³¹ : Ράπτης (2004):282, τομ.3.

¹³² : Επρόκειτο για πόλη της Μεγαρίδος, μεταξύ Μεγάρων και Ισθμού, κοντά στο όρος Γεράνεια. Ο Todd (2007): 252-253, επισημαίνει ότι η περιοχή είχε στρατηγική σημασία και τονίζει πως ο Λυσίας αποσιωπά την στρατιωτική παρουσία των Αθηναίων στην περιοχή.

Αξιοσημείωτη είναι η αναφορά που κάνει ο ρήτορας στην §55¹³³ σχετικά με την θαλασσοκρατορία των Αθηναίων, το «μέγα το της θαλάσσης κράτος»¹³⁴, όπως το προσδιορίζει και ο Θουκυδίδης στην Πεντηκονταετία του. Τα εβδομήντα χρόνια σύμφωνα με τον Todd¹³⁵ είναι από το 478π.Χ. και την εγκαθίδρυση της Α΄ Αθηναϊκής Συμμαχίας, έως την ήττα του αθηναϊκού στόλου το 405π.Χ. στους Αιγός Ποταμούς.

Ο έπαινος αυτός της επικράτησης των προγόνων έναντι της περσικής απειλής, εξυπηρετεί ρητορικά την τόνωση του αισθήματος υπερηφάνειας των πολιτών, καθώς και της αυτοπεποίθησής τους. Υπηρετεί πιστά το καθιερωμένο τυπικό δομής ενός επιταφίου λόγου, που συνάδει με το αίσθημα και τη στόχευση του κάθε ρήτορα-ομιλητή για να προσδώσει παρηγοριά και παραμυθία προς το ακροατήριό του και να εξυμνήσει παράλληλα τα κατορθώματα των προγόνων. Σαφέστατα, η ιστορική αλήθεια δεν παραποιείται, αλλά ευκρινώς αναγνωρίζουμε την επιλεκτική χρήση ιστορικών γεγονότων¹³⁶, καθώς και την στοχευμένη απόκρυψη κάποιων πτυχών της ιστορικής πραγματικότητας, η οποία δεν εξυπηρετεί τους ρητορικούς στόχους ενός επιδεικτικού λόγου¹³⁷, που είναι ο έπαινος των προγόνων, των πεσόντων νεκρών και κατ' επέκταση η εξύμνηση του ηρωικού παρελθόντος.

Ο δεύτερος λόγος του Λυσία στον οποίο γίνεται λόγος για γεγονότα πριν από τον Πελοποννησιακό πόλεμο, είναι ο λόγος **Ύπέρ Πολυστράτου Δήμου καταλύσεως άπολογία(20)**. Αυτός, ανήκει στην κατηγορία των δικανικών – υπερασπιστικών λόγων του ρήτορα, και μάλιστα είναι ο αρχαιότερος¹³⁸ από όσους φέρουν το όνομα του Λυσία. Στην §33¹³⁹ γίνεται σαφής αναφορά στις τριακονταετείς σπονδές¹⁴⁰ όταν το 445π.Χ. οι Αθηναίοι συμφώνησαν να κλείσουν με τους Πελοποννησίους τριαντάχρονη ειρήνη. Η Αθήνα παρέδωσε όλη την ηπειρωτική της ηγεμονία, κρατώντας μόνο τις Πλαταιές, την Αίγινα και τη Ναύπακτο. Η Σπάρτη από την άλλη μεριά, αναγνώρισε την ναυτική

¹³³ : έβδομήκοντα μὲν ἔτη τῆς θαλάττης ἄρξαντες.

¹³⁴ : Ράπτης (2004): 283, τομ.3.

¹³⁵ : Todd (2007): 254-255.

¹³⁶ : Ράπτης (2004): 283, τομ.3. Παρατηρούμε πως ο ρήτορας μακρηγόρησε στον έπαινο των προγόνων, και, χάριν συντομίας θα προσπεράσει τη δύσκολη περίοδο του Πελοποννησιακού πολέμου για την Αθήνα. (§54:καθ' ἕκαστον μὲν οὖν οὐ ῥάδιον τὰ ὑπὸ πολλῶν κινδυνευθέντα ὑφ' ἑνὸς ῥηθῆναι, οὐδὲ τὰ ἐν ἅπαντι τῷ χρόνῳ πραχθέντα ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ δηλωθῆναι. τίς γὰρ ἂν ἡ λόγος ἢ χρόνος ἢ ῥήτωρ ἰκανὸς γένοιτο μνηῦσαι τὴν τῶν ἐνθάδε κειμένων ἀνδρῶν ἀρετὴν;)

¹³⁷ :βλ. υποσημείωση 119.

¹³⁸ : Λυσίας: *Λόγοι*, μτφρ. Τζουμελέας, τόμος Β΄ σ. 25.

¹³⁹ :ἕως μὲν γὰρ εἰρήνη, ἣν ἡμῖν φανερὰ οὐσία,

¹⁴⁰ : Bostford and Robinson (2003): 221. Παράλληλα προτείνεται και η μελέτη των: Bury – Meiggs (1992²): 344, που χαρακτηρίζουν τη συνθήκη αυτή ως ταπεινωτική για την Αθήνα. Επίσης βλ. Mosse', Gourbeillon (2013¹⁴): 262.

ηγemonía της Αθήνας. Καθένας θα ήταν ελεύθερος να κλείνει συνθήκες με άλλα ουδέτερα κράτη. Συμφώνησαν επίσης να λύνουν τις διαφορές τους με διαιτησία. Η συνθήκη ήταν ρεαλιστική¹⁴¹ και αντανakλούσε μάλλον με ακρίβεια τη δύναμη και τα συμφέροντα της κάθε πλευράς¹⁴².

Ο Λυσίας αναφέρεται στην παράγραφο αυτή στο παραπάνω ιστορικό γεγονός απλά και μόνο για να καταδείξει τα πλεονεκτήματα της ειρηνικής διαβίωσης και παράλληλα τη νοσταλγία του για τις παλαιότερες ένδοξες εποχές της αθηναϊκής δημοκρατίας και ευμάρειας. Είναι μια μορφή επίκλησης στο συναίσθημα των δικαστών, αφού σύμφωνα με τον Αριστοτέλη¹⁴³ η ευημερία συνίσταται στην κατοχή και απόλαυση πλούτου, που την εποχή εκείνη αποκτιόταν με την γαιοκτησία. Παράλληλα εδώ αξιολογείται¹⁴⁴ ο τύπος εκ των συμβεβηκότων, που εκφράζει την ιδέα «ποια αγαθά είχαμε πριν και ποιες συμφορές τώρα» και συμβάλλει στην απόσπαση της συμπάθειας των δικαστών.

¹⁴¹ : Bostford and Robinson (2003): 221.

¹⁴² : Ο Αποστολάκης(2003): 238-239, αν και δεν αποκλείει αυτήν την αναφορά να ανατρέχει στην αρχή του πολέμου, θεωρεί πιθανότερο ότι ο συνήγορος αναφέρεται στη Νικίειο Ειρήνη, η οποία συνομολογήθηκε το 421π.Χ., και πρόσφερε στους κατοίκους της Αττικής - και ιδιαίτερα στους αγρότες – τη δυνατότητα να ανακουφιστούν από τις συνεχείς επιδρομές των Λακεδαιμονίων(Θουκ.5.15-20).

¹⁴³ : Αριστοτέλης, Ρητορική: Α 1360b14-29.

¹⁴⁴ : Αποστολάκης (2003): 238.

5. Ο Πελοποννησιακός πόλεμος

Θουκυδίδης Αθηναῖος ξυνέγραψε τὸν πόλεμον τῶν Πελοποννησίων καὶ Ἀθηναίων, ὡς ἐπολέμησαν πρὸς ἀλλήλους, ἀρξάμενος εὐθύς καθισταμένου καὶ ἐλπίσας μέγαν τε ἔσεσθαι καὶ ἀξιολογώτατον τῶν προγεγενημένων.

Θουκ.Ιστορ.Α.1.

Ο μεγάλος ιστορικός¹⁴⁵ που με τη μεγαλοφυΐα του μετουσίωσε την πραγματικότητα της ζωής σε καθολικά και έτσι παραμόνιμα πλαίσια, με αυτά τα λόγια αρχίζει το έργο του, την Ιστορία του Πελοποννησιακού πολέμου. Ο οξυδερκής ιστορικός¹⁴⁶ διαβλέπει από την αρχή ότι ο πόλεμος αυτός θα είναι μέγας¹⁴⁷ και με την ιστορική του έκθεση εφοδιάζει τον κάθε ιστορικό με την *παρασκευήν*, θα λέγαμε, αναλύσεως και ερμηνείας κάθε πολέμου¹⁴⁸. Η *ξυγγραφή* έχει μελετηθεί απλήστως. Για την πολιτειολογική σκέψη έχει όλως ιδιαίτερο ενδιαφέρον, διότι η αντιπαράθεση ολιγαρχικών και δημοκρατικών δεν γίνεται μόνο σε κάθε πόλη, αλλά σε ευρύτερο πλαίσιο. Επιπρόσθετα, στις διεθνείς σχέσεις¹⁴⁹ για πρώτη φορά αναγνωρίζονται το συμφέρον και η φυσική ισχύς ως κίνητρα επιβολής του ισχυροτέρου στον ασθενέστερο.

Ο Θουκυδίδης παρουσίασε τον αγώνα ανάμεσα στις δύο πόλεις¹⁵⁰ σαν ένα επεισόδιο ενός συνεχούς αγώνα για την επίτευξη πολιτικής τάξης, που πηγάζει μέσα από τους ίδιους τους ανθρώπους. Η Αθήνα πολεμούσε να επιβάλει στην Ελλάδα ένα νέο κοινωνικό σχήμα, η Σπάρτη για να διαιωνίσει το παλιό.

Δεν θα επιμείνουμε περαιτέρω στα στοιχεία που συνιστούν την προσφορά του θουκυδίδειου έργου διαχρονική και αντικείμενο μελέτης από ποικίλους επιστημονικούς κλάδους. Θα περιοριστούμε στην παρουσία του Πελοποννησιακού

¹⁴⁵ : Bostford and Robinson (2003):240.

¹⁴⁶ : Μικρογιαννάκης (1992³): 35.

¹⁴⁷ :Κατά την άποψη του Μικρογιαννάκης (1991): 18, ο Θουκυδίδης κάνει **διάκριση πολέμου και έργου**. Δέχεται ότι έργα –και μάλιστα μεγάλα- είναι τα Τρωικά και τα Μηδικά. Δεν είναι όμως πόλεμοι. Διότι πόλεμος είναι σειρά μαχών και επιχειρήσεων χωρίς διακοπή και πτώση του πολεμικού πυρετού. Ισοδύναμοι αντίπαλοι, αν συγκρουσθούν, πολεμούν επί μακρόν, ενώ η σαφής υπεροχή του ενός οδηγεί «ἐς ταχεῖαν τήν κρίσιν».

¹⁴⁸ : Οι Mosse', Gourbeillon (2013¹⁴): 271, αναφέρουν πως είναι πιθανό, γράφοντας με πρόθεση να μείνει το έργο του Θουκυδίδα κτῆμα ἐς αἰί, ο συγγραφέας να έδωσε στα γεγονότα που είχε ζήσει μια υποδειγματική διάσταση που ίσως δεν είχαν. Αλλά για να μην λησμονούμε το προφανές: για καμία άλλη περίοδο της ελληνικής ιστορίας δεν έχουμε τόσες γνώσεις, και καμιά δεν προσφέρει τόσο υλικό στη σκέψη.

¹⁴⁹ : Κωνσταντινόπουλος (2013): 60.

¹⁵⁰ : Finley (2004⁶): 160.

πολέμου στο Λυσιακό corpus. Οι λόγοι στους οποίους συναντούμε αναφορές στο συγκεκριμένο γεγονός είναι πολλοί και καλύπτουν σχεδόν το σύνολο του Λυσιακού έργου, καθότι ο συγγραφέας έζησε στην Αθήνα (από το 412 π.Χ. κ. εξ.), έδρασε και επηρεάστηκε άμεσα από τα ιστορικά γεγονότα εκείνης της περιόδου¹⁵¹. Η κατηγοριοποίηση των γεγονότων ακολουθεί ενδεικτικά μια χρονολογική αλληλουχία, χωρίς αυστηρό πλαίσιο πάντα, καθώς και τη σειρά που τοποθετούνται οι λόγοι σύμφωνα με τον Carey¹⁵².

5. 1. Έναρξη πολέμου, Δεκέλεια.

α) Έναρξη Πελοποννησιακού πολέμου.

Στην §33 ¹⁵³ του λόγου **Υπέρ Πολυστράτου(20)** γίνεται μνεία στην έναρξη του Πελοποννησιακού πολέμου. Σαφώς πρόκειται για λανθάνουσα αναφορά, αφού σύμφωνα με τον Αποστολάκη¹⁵⁴πιθανότερο θεωρείται να αναφέρεται ο συνήγορος στην σύναψη της Ειρήνης του Νικία¹⁵⁵. Η Ειρήνη, που κύριοι δημιουργοί της ήταν ο Νικίας και ο Πλειστοάναξ, ορίστηκε για ένα χρονικό διάστημα πενήντα χρόνων και οι δύο πλευρές ανέλαβαν να επιστρέψουν κάποιες θέσεις που είχαν καταλάβει κατά το δεκαετή πόλεμο 431-421π.Χ..Οι Βοιωτοί, οι Κορίνθιοι και οι Μεγαρείς¹⁵⁶, με διάφορα προσχήματα, αρνήθηκαν να επικυρώσουν την ειρήνη. Η στάση αυτή απειλούσε σοβαρά το σεβασμό της συμφωνίας καθώς και την εφαρμογή των προβλεπόμενων μέτρων. Οι περισσότεροι Αθηναίοι¹⁵⁷, εκτός από τους οπλουργούς και άλλους που είχαν κέρδη από τον πόλεμο, δέχτηκαν την ειρήνη με χαρά. Η *Ειρήνη* του Αριστοφάνη που παίχτηκε το 421π.Χ., παρουσίαζε το αγροτικό κόμμα ακόμη πιο ευχαριστημένο με τη νέα κατάσταση.

¹⁵¹ :βλ. εισαγωγή σ.11-12, καθώς και Ράπτης (2004): 45-46, τομ.1 .

¹⁵² : Carey (2007): 11-12.

¹⁵³ :*ἔως μὲν γὰρ εἰρήνη, ἣν ἡμῖν φανερὰ οὐσία,*

¹⁵⁴ : Αποστολάκης (2003): 238.

¹⁵⁵ : Bury – Meiggs (1992²): 436-437 και Bostford and Robinson (2003): 255.

¹⁵⁶ : Mosse', Gourbeillon (2013¹⁴): 282.

¹⁵⁷ : Bostford and Robinson (2003): 255.

Ωστόσο οι όροι της ειρήνης δεν τηρήθηκαν ποτέ πλήρως¹⁵⁸ και η συμμαχία αντί να φέρει πιο κοντά την Αθήνα με τη Σπάρτη, το μόνο που πέτυχε ήταν να φοβίσει τους πρώην συμμάχους της Σπάρτης, που επιχείρησαν ένα νέο συνδυασμό συμμαχιών.

Ο Λυσίας αναφέρει στην παράγραφο αυτή το συγκεκριμένο ιστορικό γεγονός για να καταδείξει τα πλεονεκτήματα της ειρηνικής ζωής και παράλληλα τη νοσταλγική του διάθεση για τις παλαιότερες εποχές της αθηναϊκής δημοκρατίας, της ηγεμονίας, του πλούτου και της ευτυχισμένης ζωής για τους απλούς πολίτες. Είναι μια μορφή επίκλησης στο συναίσθημα των δικαστών, αφού σύμφωνα με τον Αριστοτέλη¹⁵⁹ η ευημερία συνίσταται στην κατοχή και απόλαυση πλούτου, που την εποχή εκείνη αποκτιόταν με την γαιοκτησία. Παράλληλα εδώ αξιοποιείται¹⁶⁰ ο τόπος *εκ των συμβεβηκότων*, που εκφράζει την ιδέα «ποια αγαθά είχαμε πριν και ποιες συμφορές τώρα» και συμβάλλει στην απόσπαση της συμπάθειας των δικαστών.

β) Δεκέλεια.

Την Άνοιξη του 413π.Χ.¹⁶¹, οι Σπαρτιάτες κατέλαβαν το φρούριο της Δεκέλειας. Τα πελοποννησιακά στρατεύματα στρατοπέδευαν πλέον μόνιμα στη γη της Αττικής και μπορούσαν συστηματικά να την λεηλατούν. Η Αθήνα πιεζόταν σκληρά¹⁶² από το στρατιωτικό σταθμό των Λακεδαιμονίων στη Δεκέλεια, που σταμάτησε την καλλιέργεια στην Αττική και ανάγκασε τους Αθηναίους να στέλνουν τις προμήθειές τους από την Εύβοια γύρω από το επικίνδυνο, βραχώδες ακρωτήριο του Σουνίου, παρά από την πολύ συντομότερη δια της ξηράς οδό. Επίσης η Δεκέλεια έγινε καταφύγιο των δούλων που διέφυγαν. Είκοσι χιλιάδες δούλοι¹⁶³, οι περισσότεροι τεχνίτες, δραπέτευσαν προς τον εχθρό. Μπορούμε να υποθέσουμε πως, αν όχι όλοι, ένα μεγάλο μέρος προέρχονταν από τα μεταλλεία και τα εργαστήρια του Λαυρίου.

Στον έβδομο λόγο του Λυσία: «**Περί τοῦ σηκοῦ ἀπολογία**», αντικατοπτρίζεται το γεγονός του Δεκελεικού πολέμου, στην παράγραφο § 6¹⁶⁴. Ο Todd¹⁶⁵ αναφέρει πως ο πόλεμος δεν μπορεί να είναι άλλος από τον πόλεμο στην Δεκέλεια(413-404π.Χ.), όπου ο βασιλιάς Άγισ εγκατέστησε μόνιμη στρατιωτική βάση. Πολλές ήταν τότε οι

¹⁵⁸ : Finley (2004⁶): 209.

¹⁵⁹ : Αριστοτέλης, Ρητορική: Α 1360b14-29.

¹⁶⁰ : Αποστολάκης (2003): 238.

¹⁶¹ : Mosse', Gourbeillon (2013¹⁴): 289.

¹⁶² : Bury – Meiggs (1992²): 467.

¹⁶³ : Mosse', Gourbeillon (2013¹⁴): 289.

¹⁶⁴ : *πάντες γὰρ ἐπίστασθε ὅτι ὁ πόλεμος καὶ ἄλλων πολλῶν αἴτιος κακῶν γεγένηται.*

¹⁶⁵ : Todd (2007): 517-518.

καταστροφές που επήλθαν σε αγροτεμάχια που ήταν απομακρυσμένα, ακόμη και αποκοπή των ιερών ελαιόδεντρων, καθώς οι Σπαρτιάτες είναι πιθανό να είχαν εξασθενημένη συναισθηματική ευαισθησία υπό την πίεση του γενικότερου πολέμου.

Ο κατηγορούμενος αξιοποιεί εδώ ρητορικά το γεγονός αυτό για να απαλλαγεί από την κατηγορία που τον βαρύνει πως κατέστρεψε ένα απομεινάρι μιας γέρικης ελιάς¹⁶⁶ που βρισκόταν στη γη του. Τούτο θεωρείτο σοβαρό έγκλημα¹⁶⁷ και ασέβεια προς το θείον και τιμωρείτο με θάνατο κατόπιν εκδικάσεως στο Άρειο Πάγο¹⁶⁸. Αλλά μέχρι την εποχή του Αριστοτέλη ο νόμος αυτός, μολονότι δεν είχε επίσημα καταργηθεί, δεν εφαρμοζόταν πιά.

Στο δέκατο τέταρτο λόγο: «**Κατά Αλκιβιάδου λειποταξίου**», ο Λυσίας αναφέρεται στην προδοτική κίνηση του Αλκιβιάδη να προτείνει στους Σπαρτιάτες την οχύρωση της Δεκέλειας. Ο Αλκιβιάδης, μετά τη μήνυση που κινήθηκε εναντίον του¹⁶⁹ για ιεροσυλία το 415π.Χ., φρόντισε να δραπετεύσει στην Πελοπόννησο και τελικά εγκαταστάθηκε στη Σπάρτη, όπου οι συμβουλές του εκεί αποδείχτηκαν επικίνδυνες για τα συμφέροντα της πατρίδας του. Στην παράγραφο §30¹⁷⁰ τονίζεται από τον κατήγορο η κίνηση του Αλκιβιάδη να στραφεί ενάντια στη γενέτειρά του και να πείσει¹⁷¹ τον βασιλιά της Σπάρτης Άγι, να τοποθετήσει μόνιμη φρουρά στη βόρεια πλευρά της Αττικής, στη Δεκέλεια¹⁷².

Στην προσπάθειά του να αντικρούσει¹⁷³ ο κατήγορος τα επιχειρήματα του Αλκιβιάδη ότι ο πατέρας του ήταν «μεγάλος πατριώτης», κάνει αναφορά στις αλυσιδωτές προδοσίες του στρατηγού Αλκιβιάδη. Σαφώς αξιοποιεί ρητορικά την έντεχνη πίστιν

¹⁶⁶ : Mac Dowell (2003⁴): 208: Τα ελαιόδεντρα ήταν ένα αντικείμενο περιορισμού. Συνδέονταν με τη θεά Αθηνά και ανήκαν στη θεά και στην πόλη («μορία»)Μεταξύ αυτών συμπεριλαμβάνονταν τα δέντρα που φύονταν σε ιερούς χώρους, αλλά και μερικά που βρισκόνταν σε ιδιωτική γη.

¹⁶⁷ : Jebb (2005): 268-269.

¹⁶⁸ : Mac Dowell (2003⁴): 208-209.

¹⁶⁹ : Bostford and Robinson (2003): 264.

¹⁷⁰ : *ὃς ἔπεισε μὲν Δεκέλειαν Λακεδαιμονίους ἐπιτείχισαι*

¹⁷¹ : Mosse', Gourbeillon (2013¹⁴): 287-288. Ο Θουκυδίδης μεταφέρει(6,89), όπως ο ίδιος υποθέτει πως θα ήταν, την αγόρευση του Αλκιβιάδη στη συνέλευση των Σπαρτιατών. Μιλάει για τα φιλόδοξα σχέδια των Αθηναίων στα οποία οι Σπαρτιάτες όφειλαν να αντιταχθούν αν δεν ήθελαν να εξαφανιστούν. Δικαιολογεί επίσης τη δική του «προδοσία» της πατρίδας, με λόγια που φανερώνουν ότι μια μερίδα της αθηναϊκής αριστοκρατίας δεν δεχόταν την δημοκρατία, παρά με τον όρο ότι θα είχε η ίδια τον έλεγχο της λειτουργίας της. Φυσικά δεν είναι σίγουρο πως ο Αλκιβιάδης μίλησε ακριβώς έτσι, αλλά το θέμα είναι ότι η γνώμη αυτή θα ήταν αρκετά διαδεδομένη σε ορισμένους αθηναϊκούς κύκλους.

¹⁷² : Bostford and Robinson (2003): 265. Το αποτέλεσμα ήταν ότι οι Αθηναίοι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα εξοχικά σπίτια τους και να αποσυρθούν μόνιμα μέσα στην πόλη. Χιλιάδες δούλοι αυτομόλησαν στον εχθρό, η βιομηχανία και το εμπόριο περιορίστηκαν και σύντομα ο λαός βρέθηκε σε ανέχεια.

¹⁷³ : Ράπτης (2004): 163, τομ.2 .

του πάθους¹⁷⁴, τα συναισθηματικά και ηθικά διλήμματα που τίθενται στους δικαστές για να κερδίσει ο ομιλητής την εμπιστοσύνη τους. Τους ξυπνά το συναίσθημα της οργής και της αγανάκτησης, απέναντι σε πράξεις που αντίκεινται στο γενικό καλό της πόλεως και κυρίως επιβουλεύονται το πολίτευμα και την ίδια την πόλη.

Στο δέκατο έβδομο (17) λόγο: «Περί δημοσίων Ἀδικημάτων», στην παράγραφο § 3, γίνεται εκ νέου αναφορά στο Δεκελεικό πόλεμο¹⁷⁵, μόνο που εδώ απλά εξυπηρετείται η τοποθέτηση στο χρονικό πλαίσιο των γεγονότων και όχι κάποιο ρητορικό τέχνασμα του λογογράφου.

5. 2. Η αποκοπή των Ἑρμῶν.

Καθώς προετοιμαζόταν η αναχώρηση του στρατεύματος για τη Σικελία¹⁷⁶, συνέβη ένα περιστατικό που επρόκειτο να έχει βαρύτατες συνέπειες. Ένα πρωί ανακαλύφθηκε ότι οι στήλες των Ἑρμῶν, αυτά τα φαλλοφόρα πέτρινα ορόσημα με την κεφαλή του Ερμή στην κορυφή τους, που βρίσκονταν τοποθετημένα μπροστά σε σπίτια ή σε σταυροδρόμια της πόλης, είχαν ακρωτηριαστεί. Ο κόσμος τρομοκρατήθηκε¹⁷⁷ με την υποψία μήπως κάποια συνωμοτική ομάδα, κάνοντας το πρώτο της βήμα να ανατρέψει τη δημοκρατία, είχε προσπαθήσει να στερήσει την πόλη από τους θεϊκούς προστάτες της¹⁷⁸. Οι πολίτες συγκεντρώθηκαν πανικόβλητοι στην Πνύκα και φήφισαν αιτωρησία και αμοιβές για όποιον θα έδινε πληροφορίες για τους δράστες. Κατηγορήθηκαν κάποιοι μεθυσμένοι νέοι¹⁷⁹ που έβγαιναν από ένα συμπόσιο. Όμως, στη διάρκεια της ανάκρισης, ένας δούλος¹⁸⁰ που είχε υποβληθεί σε βασανιστήρια, αποκάλυψε ότι σε ορισμένα σπίτια ετελούντο παρωδίες των Μυστηρίων της Ελευσίνας και αναφέρθηκε το όνομα του Αλκιβιάδη. Οι εχθροί του Αλκιβιάδη¹⁸¹ άρπαξαν την ευκαιρία και προσπάθησαν να τον ενοχοποιήσουν για την ύβρη. Ο Αλκιβιάδης ζήτησε

¹⁷⁴ : Αριστοτέλης, Ρητορική: Α.2.3-7.

¹⁷⁵ : *ἐν μὲν οὖν τῷ πολέμῳ, διότι οὐκ ἦσαν δίκαι.*

¹⁷⁶ : Mosse', Gourbeillon (2013¹⁴): 287 και Παπαρηγόπουλος , *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, τόμος 1, μέρος β': 272-274.

¹⁷⁷ : Bostford and Robinson (2003): 264.

¹⁷⁸ : Carey (2010): 41. Αν και γίνονταν κριτικές εναντίον του δημοκρατικού καθεστώτος, το πολίτευμα διέθετε εξουσία, γόητρο και οικονομικά προνόμια, και οι αριστοκράτες ήταν ικανοποιημένοι να συμμετέχουν στην επιτυχία του. Το γεγονός αυτό δεν απέκλειε την ανασφάλεια από την πλευρά του λαού. Οι αρχαίες πηγές, στα τέλη του 5ου αι., δείχνουν ένα διαδεδομένο, αν και μάλλον περιοδικό, φόβο μιας νέας τυραννίας. Η μαρτυρία αυτή στηρίζεται στην αναφορά του Θουκυδίδη ως προς τις υποψίες που δημιουργήθηκαν μετά τη βεβήλωση των Ερμών το 415π.Χ., όταν οι Αθηναίοι ήταν το ίδιο έτοιμοι να αντιληφθούν την τυραννία, όπως και την ολιγαρχία (Θουκ. 6.53.3).

¹⁷⁹ : Mosse', Gourbeillon (2013¹⁴): 287.

¹⁸⁰ : Βλ. Mac Dowell (2003⁴): 378, σχετικά με τη διαδικασία της **βασάνου** των δούλων καθώς επίσης και Gagarin (1996): 1-17.

¹⁸¹ : Bury – Meiggs (1992²): 450.

να δικαστεί για να απαλλαγεί πριν ξεκινήσει ο στόλος. Ορισμένοι δημοκρατικοί του αντίπαλοι όμως¹⁸², υπολογίζοντας τη δημοτικότητα του ανάμεσα στους στρατιώτες και τους ναύτες, καθυστέρησαν τη δίκη ώσπου να ξεκινήσει το εκστρατευτικό σώμα για το ταξίδι του. Υπήρχε επίσης άλλος ένας παράγοντας¹⁸³ στην περίπτωση αυτή: τα τωρινά ανοσιουργήματα υπέθεταν πως ήταν έργο μορφωμένων, νέων, αντιδραστικών, που είχαν αποκτήσει δύναμη καθώς η Αθήνα έπεφτε όλο και περισσότερο στα χέρια των ακραίων δημοκρατικών. Οι εχθροί του Αλκιβιάδη μπορούσαν να ισχυρίζονται ότι, καθώς ήταν πλούσιος και από καλή οικογένεια, είχε διασυνδέσεις με αυτούς τους αντιδημοκρατικούς ομίλους.

Και ενώ ο αθηναϊκός στόλος¹⁸⁴ έκανε μια επίδειξη στο μεγάλο λιμάνι των Συρακουσών και αιχμαλώτισε ένα εχθρικό πλοίο, έφτασε από την Αθήνα εντολή ανακλήσεως του Αλκιβιάδη για να δικαστεί για ασέβεια¹⁸⁵. Ο λαός της Αθήνας είχε επανέλθει στην κατάσταση της θρησκευτικής αγωνίας για τον ακρωτηριασμό των Ερμών και το μυστήριο που τον περιέβαλε μεγάλωνε τους φόβους του. Ορίστηκε ανακριτική επιτροπή, καταγγέλθηκαν ψεύτικες καταγγελίες και πραγματοποιήθηκαν πολλές συλλήψεις. Ο Ανδοκίδης¹⁸⁶, νέος άνδρας από καλή οικογένεια, ήταν ένας από τους φυλακισμένους, και αυτός στο τέλος αποφάσισε να ομολογήσει το έγκλημα και να κατονομάσει τους συνεργάτες του. Η καταγγελία του έγινε πιστευτή με προθυμία και η εξέγερση του κοινού καταπραυνήθηκε. Όλοι οι φυλακισμένοι που αυτός κατηγορήσε, δικάστηκαν και καταδικάστηκαν σε θάνατο. Τον ίδιο τον συγχώρεσαν, και αμέσως μετά έφυγε από την Αθήνα. Δεν είναι όμως βέβαιο, παρόλα αυτά, κατά πόσον η μαρτυρία του Ανδοκίδη ήταν αληθινή. Ο Θουκυδίδης¹⁸⁷ δηλώνει ότι η αλήθεια για το μυστήριο ποτέ δεν ερμηνεύτηκε.

Στην πραγματικότητα¹⁸⁸ ποτέ δεν έγινε γνωστό ποιοι ήταν οι αληθινοί δράστες. Αλλά ο σκοπός της πράξης και η πηγή της εμπνεύσεώς της δύσκολα μπορεί να αμφισβητηθούν. Το γεγονός συνέβη την παραμονή της Σικελικής εκστρατείας και δεν

¹⁸² : Bostford and Robinson (2003):σ.264 και Finley H.J. (2004⁶):σ.228.

¹⁸³ : Finley H.J. (2004⁶):σ.228.

¹⁸⁴ : Bury – Meiggs (1992²): 451.

¹⁸⁵ : Mac Dowell (2003⁴): 305-306. Υπάρχουν αρκετά προβλήματα σχετικά με το νομικό ορισμό της ασέβειας και τη διαδικασία που χρησιμοποιούνταν γι' αυτήν. Πρώτον υπάρχει το ζήτημα της πρόθεσης. Αυτό υποδηλώνει πως μια πράξη δεν ήταν ασεβής, αν ο δράστης δεν γνώριζε πως παραβίαζε κάποιον θρησκευτικό κανόνα. Στη συνέχεια υπάρχει πρόβλημα σχετικά με τον τύπο της μήνυσης που χρησιμοποιούνταν για την ασέβεια. Κατά τον 4ο αι. ο τύπος που χρησιμοποιούνταν ήταν η **γραφή**. Η διαδικασία που χρησιμοποιήθηκε το 415 εναντίον εκείνων που είχαν βεβηλώσει τα Μυστήρια, ήταν η **εισαγγελία**.

¹⁸⁶ : Bury – Meiggs (1992²): 451.

¹⁸⁷ : Θουκ. 6. 61,1.

¹⁸⁸ : Bury – Meiggs (1992²): 451.

μπορεί να είχε άλλη πρόθεση από το να εμποδίσει τον απόπλου της αποστολής, εξάπτοντας τις δεισδιαιμονίες του λαού. Αν λοιπόν ρωτήσουμε ποιοι ενδιαφέρονταν ζωτικά, περισσότερο από όλους τους άλλους, να αποτρέψουν τον απόπλου του στόλου, η απάντηση είναι ευνόητη, δηλαδή η Κόρινθος και οι Συρακούσες¹⁸⁹. Στο κύριο σημείο του ο ακρωτηριασμός των Ερμών δεν είναι σίγουρα μυστήριο.

Στον έκτο λόγο του Λυσία «**Κατά Ανδοκίδου άσεβείας**», ο Αθηναίος Κηφίσιος¹⁹⁰ έχει οδηγήσει τον Ανδοκίδη στα δικαστήρια για να λογοδοτήσει για το μέγα σκάνδαλο ιεροσυλίας που διαπράχθηκε το 415π.Χ. στην Αθήνα την παραμονή της αναχώρησης των ναυτικών της δυνάμεων για τη Σικελία.

Στην παράγραφο §6¹⁹¹ καταγράφεται με ευκρίνεια το μέγεθος της ασέβειας του Ανδοκίδη, όπου είναι γνωστό σε όλες τις γωνιές της Ελλάδας και της Ασίας. Επίσης το «*άγνώως*» καταδεικνύει την έλλειψη πρόθεσης¹⁹² εκ μέρους του κατηγορουμένου, όμως μάλλον υποκρύπτει υποκριτική στάση. Ο ίδιος ισχυρίζεται ότι το ψήφισμα¹⁹³ του Ισοτιμήδη¹⁹⁴ ουδόλως απέβλεπε σε αυτόν, διότι ούτε ασέβησε, ούτε ομολόγησε, δεν τόλμησε όμως να μείνει στην Αθήνα, αλλά όλα σχεδόν τα έτη από το 415-403π.Χ., έζησε μακριά από την πόλη και συγκεκριμένα στην Κύπρο¹⁹⁵ όπως αποδεικνύει και η παράγραφος §26 του ίδιου λόγου, όπου ασχολείται με εμπορικές επιχειρήσεις.

Αν επιχειρήσει κανείς να ερμηνεύσει τα ιστορικά γεγονότα στο λόγο αυτό αντιλαμβάνεται πως αυτά αξιοποιούνται με διττό στόχο. Αρχικά, και κατά κύριο λόγο, αποτελούν επίκληση στο θυμοειδές των δικαστών και κυρίως αποσκοπούν στην ιστορική μνήμη των δικαστών. Δεν υπάρχει Αθηναίος πολίτης που να μην θυμάται με πόνο ψυχής, αίσθημα αγανάκτησης, αποτροπιασμό και οργή τα γεγονότα της

¹⁸⁹ : Πλούταρχος : *Βίοι Παράλληλοι*, τόμος 160,σ.159.

¹⁹⁰ : Ράπτης (2004): *Λυσίας 2, οι καταγγελτικοί λόγοι*, Θεσσαλονίκη,181-183. Εάν αυτό είναι αληθές, τότε ο λόγος θα απαγγέλθηκε το 399π.Χ., διότι τότε έγινε η καταγγελία κατά του Ανδοκίδη. Στην παράγραφο όμως 30, αναφέρεται ότι δύο φορές καταγγέλθηκε ο Ανδοκίδης το ίδιο έτος. Φαίνεται λοιπόν πως εκτός από τον Κηφίσιο, τον κατάγγειλε και ο αναγγέλλας αυτόν τον λόγο.

¹⁹¹ : *οὐδὲ γὰρ ἀγνώως ὁ Ἀνδοκίδης οὔτε τοῖς ἔξω οὔτε τοῖς ἐνθάδε διὰ τὰ ἡσεβημένα.*

¹⁹² : Todd (2007): 444.

¹⁹³ : Mac Dowell (2003⁴): 305.Επρόκειτο για ψήφισμα στην Εκκλησία του Δήμου που απαγόρευε την είσοδο στα ιερά και τη συμμετοχή στη δημόσια ζωή όλων, όσοι με οποιονδήποτε τρόπο συμμετείχαν σ' αυτές τις ιερόσυλες πράξεις ως άσεβείς.

¹⁹⁴ : Λυσίας: *Λόγοι*, μτφρ. Τζουμελέας, τόμοι Α', Αθήνα,:123.

¹⁹⁵ : *μετὰ δὲ ταῦτα ἔπλευσεν ὡς τὸν Κιτιῶν βασιλέα,*

βεβήλωσης των Ερμών και των Ιερών Μυστηρίων. Ο ρήτορας λοιπόν, ορθά αξιοποιεί και προσβλέπει στο συναίσθημα του δικαστικού σώματος.

Παρά την πειστικότητα επιχειρηματολογία¹⁹⁶ του κατηγορού, ο Ανδοκίδης τελικά αθωώθηκε, όπως αποδεικνύεται από τη συμμετοχή του σε επίσημη αποστολή πρεσβείας των Αθηναίων στη Σπάρτη γύρω στο 392π.Χ., στο πλαίσιο του Κορινθιακού πολέμου. Δυστυχώς λοιπόν ο καταγγελτικός λόγος του κατηγορού λειτούργησε απλά ως εκτόνωσή του, σε μια εποχή με έντονα χαρακτηριστικά της «ηττημένης κοινωνίας», της Αθήνας της παρακμής.

Στο δέκατο τέταρτο λόγο: «**Κατά Αλκιβιάδου λειποταξίου**», στην παράγραφο §42¹⁹⁷ τονίζεται εκ νέου η βέβηλη και ιεροσύλη στάση του πατρός Αλκιβιάδη κατά το 415π.Χ. Και στο σημείο αυτό έχουμε επίκληση στο συναίσθημα των δικαστών και παράλληλα αξιοποίηση του ρητορικού *τόπου* του παραδείγματος¹⁹⁸, έστω και προς αποφυγή.

5. 3. Σικελική εκστρατεία: πρόσωπα και γεγονότα

Η Δύση γενικά - όχι μόνο η Σικελία αλλά και γενικότερα η Ιταλία- κυρίως η νότια, αποτελούσε πόλο έλξης για τη φαντασία των Ελλήνων¹⁹⁹. Θεωρούνταν σαν μια γη της επαγγελίας. Ως πολιτική «δυτική», η σικελική πολιτική της Αθήνας θα μπορούσε να διεκδικήσει ως εμπνευστή της τον Θεμιστοκλή²⁰⁰, όπου σε δύο από τις κόρες του είχε δώσει ονόματα με σημασία : Σύβαρις και Ιταλία.

Το έτος 454π.Χ. εμφανίζεται ένας στόλος στη δυτική θάλασσα²⁰¹ και η Έγεστα και η Άλαισα ζητούν να συμμαχήσουν με την Αθήνα. Το 455π.Χ. συνάπτονται συνθήκες με το Λεόντιο και το Ρήγιο. Το 443π.Χ. πρώτος ο Περικλής έστρεψε την προσοχή του στη νότια Ιταλία. Μια μεγάλη αποικία από Αθηναίους και άλλους Έλληνες

¹⁹⁶ : Ράπτης (2004): *Λυσίας 2, οι καταγγελτικοί λόγοι*, Θεσσαλονίκη, 231-232.

¹⁹⁷ : *οί δὲ μυστήρια πεποιήκασι καὶ τοὺς Ἐρμᾶς περικεκόφασι καὶ περὶ πάντας τοὺς θεοὺς ἡσεβήκασι καὶ εἰς ἅπασαν τὴν πόλιν ἡμαρτήκασιν,*

¹⁹⁸ : Usher (1999):85.

¹⁹⁹ : Hornblower (2005):293.

²⁰⁰ : Romilly (2004):276.

²⁰¹ : Romilly (2004): 276-277.

εγκαταστάθηκε στους Θουρίους²⁰². Διαφορετικά από ό,τι γινόταν με άλλες αθηναϊκές εγκαταστάσεις, διακηρύχθηκε δημόσια ότι αυτή η αποικία ήταν πανελλήνια. Ίσως ο Περικλής να ήταν ευχαριστημένος που βρήκε άλλη μια διέξοδο για τον περισσευούμενο αθηναϊκό πληθυσμό, αλλά ο κύριος σκοπός του ήταν να δείξει στους Σπαρτιάτες και στους Κορινθίους πως η Αθήνα δεν είχε βλέψεις στη Δύση και πως ήταν πρόθυμη να ζήσει ειρηνικά με τους όρους της συνθήκης του 445π.Χ..Ακόμα κι όταν η αποικία αυτή απαρνήθηκε το 434π.Χ. τους δεσμούς της με την Αθήνα, ο Περικλής δεν έκανε καμία ενέργεια και ούτε διαμαρτυρήθηκε.

Το 427 και ξανά το 425π.Χ η Αθήνα έστειλε βοήθεια στις φιλικές της πόλεις της Σικελίας²⁰³, την Έγεστα, το Ρήγιο και τους Λεοντίους με σκοπό να περιορίσει τη δύναμη της δωρικής αποικίας των Συρακουσών. Ωστόσο, οι εκστρατείες δεν έφεραν κανένα οριστικό αποτέλεσμα, γιατί οι Έλληνες της Σικελίας ρύθμισαν τις διαφορές τους σ' ένα συνέδριο που συνεκάλεσαν στη Γέλα.

Κατά το έτος 416π.Χ οι Έλυμοι από τη σικελική πόλη Έγεστα²⁰⁴, ζήτησαν βοήθεια από την Αθήνα για να αντιμετωπίσουν τον Σελινούντα υποσχόμενοι να πληρώσουν και τις δαπάνες της εκστρατείας²⁰⁵, δίνοντας έτσι την αφορμή στους Αθηναίους να ασχοληθούν και πάλι με τα πράγματα της Σικελίας. Επιπλέον είχαν συμμαχήσει με την Κέρκυρα²⁰⁶ επειδή το νησί προσφερόταν σαν ενδιάμεσος σταθμός στον πλου προς τη Δύση. Ο σκοπός των ενεργειών αυτών ήταν διπλός : πρώτον να εμποδίσουν όσο ήταν δυνατόν την ενοποίηση της Σικελίας υπό την μεγάλη δωρική πόλη των Συρακουσών και δεύτερον να εμποδίσουν την παροχή βοήθειας στη Σπάρτη από τη δύση σε περίπτωση πολέμου.

Παράλληλα με τους στρατηγικούς –πολιτικούς αυτούς στόχους οι Αθηναίοι προσδοκούσαν από μια εκστρατεία στη Σικελία και υλικά αγαθά²⁰⁷. Ο παράγοντας από το οποίο θα έπρεπε να ξεκινήσουμε είναι τα λάφυρα, πράγμα που πάντοτε οι Αθηναίοι επιθυμούσαν από τη Δύση. Ένα άλλο ήταν η άφθονη ναυπηγήσιμη ξυλεία της Ιταλίας. Επίσης οι Λοκροί πιθανόν να προμήθευαν στους Αθηναίους ένα πολύτιμο υλικό για τη ναυπηγική, την πίσσα, η οποία αναφέρεται στις ελληνιστικές επιγραφές που είναι γνωστές ως «δέλτοι των Λοκρών».Ίσως ακόμα οι Αθηναίοι αναζητούσαν στη Σικελία

²⁰² : Botsford&Robinson (2003): 235, Bury – Meiggs (1992²): 347 και επίσης Mosse', Gourbeillon (2013¹⁴): 263.

²⁰³ : Botsford&Robinson (2003): 252 και επίσης Mosse', Gourbeillon (2013¹⁴): 280.

²⁰⁴ : Wilcken (1976⁹): 227-228, Finley (2004⁶):220 και Λοΐζος (2014³): 284-290.

²⁰⁵ : Botsford&Robinson (2003): 263.

²⁰⁶ : Finley (2004⁶):218.

²⁰⁷ : Hornblower (2005): 294-295.

μια πηγή σιτηρών καθώς οι Συρακούσιοι διέθεταν άφθονο σιτάρι και δεν χρειαζόταν να κάνουν εισαγωγές.

Οι Αθηναίοι ζητούσαν κυρίως²⁰⁸ εδραίωση της *αρχής*. Είχαν δημιουργήσει ένα νέο πολιτειακό σχήμα μέσα στην πόλη αλλά και στις σχέσεις με τους συμμάχους. Οι αρχικώς ισόψηφοι σύμμαχοι, έγιναν υπήκοοι ή και δούλοι. Για την εδραίωση της αυτοκρατορίας των, που τείνει να γίνει πανελλήνια, οι Αθηναίοι επιδιώκουν εσωτερική συνοχή και δεν επιτρέπουν παραβάσεις ή αποστασίες. Βαθμηδόν ζητούν επέκταση της *αρχής* των, ιδιαιτέρως στην σφαίρα επιρροής των Κορινθίων, δηλ. στο Ιόνιο και στις ελληνικές αποικίες της Σικελίας και της Ιταλίας, κατόπιν δε και στους βαρβάρους της Δύσεως. Η Σικελία θα γινόταν το εφαλτήριο για το πέρασμα στην Αφρική. Οι δύο αυτές τάσεις του αθηναϊκού δήμου στο εσωτερικό και το εξωτερικό αλληλοπλέκονται και δίνουν το στίγμα των αθηναϊκών επιδιώξεων.

Το αποτέλεσμα της σικελικής εκστρατείας μας είναι γνωστό από τις σελίδες του Θουκυδίδειου έργου, όπου ο αφανισμός²⁰⁹ σχεδόν όλων των Αθηναίων και των συμμάχων τους - ήταν περίπου 45.000 - που είχαν έρθει με δύο μεγάλοπρεπες αρμάδες ενάντια στις Συρακούσες με τόσο μεγάλες προσδοκίες, αποκτά όλη τη δύναμη μιας μεγάλης τραγωδίας. Και αν είναι στη φύση της τραγωδίας²¹⁰ να προκαλεί την αίσθηση των ανεκπλήρωτων δυνατοτήτων, τότε οι τελευταίες λέξεις των Σικελικών του Θουκυδίδη δηλώνουν έντονα το αίσθημα της τραγωδίας²¹¹.

Η καταστροφή του αθηναϊκού στρατού στη Σικελία αποτελεί μια από τις μελανότερες σελίδες της ιστορίας της πόλης των Αθηνών. Ποτέ δεν έπαψε να ταλανίζει τον αθηναϊκό δήμο τόσο η αναγκαιότητα του εγχειρήματος, όσο και οι ευθύνες των πρωταγωνιστικών προσώπων. Παρουσιάζεται λοιπόν, ως λογικό επακόλουθο, η παρουσία και η προσπάθεια εξορθολογισμού και επεξήγησης των γεγονότων αυτών στους ρητορικούς λόγους της εποχής εκείνης και των μετέπειτα. Ο Λυσίας δεν θα ήταν δυνατό να αποκλίνει από το κανονιστικό αυτό πλαίσιο. Παρατηρούμε λοιπόν να

²⁰⁸ : Μικρογιαννάκης (1992³): 47-48.

²⁰⁹ : Botsford&Robinson (2003): 266, Bury- Meiggs (1992²): 464-465, καθώς επίσης και Mosse', Gourbeillon (2013¹⁴):288.

²¹⁰ : Finley (2004⁶): 250.

²¹¹ : Θουκυδίδης : Η, 87. 5-6. : *ζυνέβη τε ἔργον τοῦτο [Ἑλληνικὸν] τῶν κατὰ τὸν πόλεμον τόνδε μέγιστον γενέσθαι, δοκεῖν δ' ἔμοιγε καὶ ὢν ἀκοῆ Ἑλληνικῶν ἴσμεν, καὶ τοῖς τε κρατήσασι λαμπρότατον καὶ τοῖς διαφθαρεῖσι δυστυχέστατον. κατὰ πάντα γὰρ πάντως νικηθέντες καὶ οὐδὲν ὀλίγον ἐς οὐδὲν κακοπαθήσαντες πανωλεθρία δὴ τὸ λεγόμενον καὶ πεζὸς καὶ νῆες καὶ οὐδὲν ὅτι οὐκ ἀπόλετο, καὶ ὀλίγοι ἀπὸ πολλῶν ἐπ' οἴκου ἀπενόστησαν. ταῦτα μὲν τὰ περὶ Σικελίαν γενόμενα.*

αναφέρεται και σε κάποιους πρωταγωνιστές της τότε πολιτικής σκηνής, αλλά και στα αποτελέσματα της σικελικής εκστρατείας για την πόλη της Αθήνας.

Στο δέκατο τέταρτο λόγο: «**Κατά Αλκιβιάδου λειποταξίου**», ο Λυσίας στην παράγραφο §16, κάνει μνεία²¹² στις συμφορές που προέκυψαν στην πόλη από τις αστόχαστες αποφάσεις του Αλκιβιάδη ως στρατηγού²¹³, τόσο ως προς την λήψη της απόφασης για την έναρξη της σικελικής εκστρατείας²¹⁴, όσο και ως προς τις μετέπειτα κινήσεις του και την προδοτική στάση του έναντι της Αθήνας, με την καταφυγή του στην Σπάρτη²¹⁵.

Συνακόλουθα, στην παράγραφο §26²¹⁶ του ίδιου λόγου γίνεται έμμεση αναφορά στον έκλυτο βίο του πατρός Αλκιβιάδη²¹⁷. Με τα λόγια αυτά μνημονεύεται η ακολουασία

²¹² : *οὐκ ἂν ἐγένοντο συμφοραὶ τοσαῦται τῇ πόλει.*

²¹³ : Ο Αλκιβιάδης, ο γιός του Κλεινία ήταν (Πλούταρχος, Βίοι Παράλληλοι , 151:155-156 , Wilcken (1976⁹): 225-226.) μια αμφιλεγόμενη μορφή του πολιτικού στίβου της Αθήνας. Είχε μεγαλώσει στο σπίτι του Περικλή, που ήταν συγγενής και κηδεμόνας του. Εξαιρετικά ευφυής αλλά και με μεγάλα πάθη ο Αλκιβιάδης μάταια μαθήτευσε κοντά στο Σωκράτη. Αντίθετα , ήθελε να εφαρμόσει στην πράξη την ακραία θεωρία των σοφιστών περί του φυσικού δικαίου του ισχυροτέρου.

Ο Αλκιβιάδης με την αχαλίνωτη φιλοδοξία του (Wilcken (1976⁹):227 , Μιστριώτης (1907): 34 και Παπαρρηγόπουλος , *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, τόμος 1, μέρος β΄: 264-271) πίστευε ότι είχε φθάσει η ώρα που θα μπορούσε να καταλάβει για τον εαυτό του την επιδιωκόμενη κυριαρχική θέση στον ελλαδικό κόσμο. Νόμιζε ότι θα έπρεπε τώρα να πραγματοποιήσει αυτός ό,τι είχαν οραματιστεί πριν οι ριζοσπαστικοί δημοκρατικοί, δηλαδή να κατακτήσει όλη τη Σικελία και ει δυνατόν να αναλάβει τον εθνικό πόλεμο κατά της Καρχηδόνας. Άλλωστε και παλαιότερα (425-424π.Χ.) είχε αναφερθεί και συζητηθεί αυτό το σχέδιο από τον αθηναϊκό λαό (Gomme (1970): 241.).

²¹⁴ : Ράπτης (2004): *Λυσίας 2, οι καταγγελτικοί λόγοι*, Θεσσαλονίκη. Οι συνήγοροι του νεαρού Αλκιβιάδη θα απαιτήσουν να μην τιμωρηθεί, επικαλούμενοι τις ...περγαμηνές του στρατηγού-πατέρα του (μοιραίου προσώπου για την κλασσική Αθήνα). Γιατί αν τον είχαν εκτελέσει οι Αθηναίοι από την αρχή της πολιτικής του σταδιοδρομίας-καταστροφικής πράγματι για τους Αθηναίους- η Αθήνα θα είχε γλυτώσει από πάμπολλες συμφορές (εννοεί την καταστροφή στη Σικελία και αργότερα τους Αιγός Ποταμούς).

²¹⁵ : Λυσίας: *Λόγοι* , μτφρ. Τζουμελέας , τόμος Β΄ , Αθήνα :124. Ο ρήτορας υπενθυμίζει στους δικαστές ότι ο Αλκιβιάδης συμβούλευσε τους Σπαρτιάτες να στείλουν στρατηγό στη Σικελία και να καταλάβουν τη Δεκέλεια.

²¹⁶ : *καίτοι ποῖόν τινα χρῆ αὐτὸν ὑφ' ὑμῶν νομίζεσθαι εἶναι, ὅστις κάκεινῳ τοιαῦτ' ἐπιτηδεύων διεβέβλητο ὅς τοὺς ἄλλους ταῦτ' ἐδίδασκε;*

²¹⁷ : 'Ήταν ο τύπος του ανθρώπου(Πλούταρχος, Βίοι Παράλληλοι , 151: 155-156 , Wilcken (1976⁹): 225-226.) που ήθελε να εξουσιάζει τους άλλους. Οι προσφορές του στην πόλη, οι χορηγίες του, που εξαιτίας της φιλοδοξίας του ήταν πλουσιότατες, η φήμη των προγόνων του, η δύναμη του λόγου του, η ομορφιά

του²¹⁸ και τονίζεται-ως φυσικό επακόλουθο- η συνέχεια αυτής της συμπεριφοράς από το γιό του, σε υπερβολικό βαθμό²¹⁹.

Οι κατηγοροί λοιπόν επιδιώκουν να προκαλέσουν την οργή του δικαστικού σώματος, καθώς και την αγανάκτησή τους²²⁰έναντι του κατηγορουμένου. Με τον τρόπο αυτό επιδιώκουν να φέρουν το ακροατήριό τους σε κατάσταση θυμού έναντι του νεαρού Αλκιβιάδη, εκμεταλλευόμενοι το «κακό» παρελθόν του πατέρα του, με απώτερο στόχο την καταδίκη του από τους δικαστές.

Στην παράγραφο §30 μάλιστα²²¹, οργισμένος ο κατηγορός²²², κάνοντας και μια σύντομη αναδρομή στον αλλοπρόσαλλο πατέρα Αλκιβιάδη, ζητά από το δικαστήριο την εξόντωση όλων των επιγόνων του, δίχως έλεος.

Παράλληλα στην παράγραφο §12²²³ γίνεται χρήση του κοινού τόπου του παραδείγματος²²⁴ προς τους άλλους. Η ποινή, διαχρονικά, δεν έχει μόνο τιμωρητικό χαρακτήρα από την πλευρά της συντεταγμένης πολιτείας προς τον ένοχο, αλλά επιβάλλεται για σωφρονισμό και παράδειγμα αποφυγής για τους υπολοίπους. Αν τιμωρηθούν οι «ἀγνώτες», οι άγνωστοι, οι ασήμαντοι, οι ταπεινής καταγωγής πολίτες δηλαδή²²⁵, η οποιαδήποτε ποινή σε αυτούς δεν λειτουργεί «σωφρονιστικά» για τους άλλους. Αν όμως τιμωρηθούν επώνυμοι πολίτες και γόνοι αριστοκρατικών οικογενειών (όπως ο κατηγορούμενος), η τιμωρία τους θα αποτελέσει «είδηση» και θα το σκεφθούν καλά οι επίδοξοι λιποτάκτες, αστράτευτοι, δειλοί, φυγόποινοι κ.λ.π. Γίνεται εδώ νύξη από το Λυσία του επηρεασμού των δικαστών-με το αζημίωτο βέβαια-στην έκδοση αποφάσεων ανάλογα με την πρόσβαση του κατηγορουμένου στους φορείς της εξουσίας

του σώματός του, η αντοχή του στους πολέμους, συνδυασμένη με πολεμική εμπειρία, έκαναν τους Αθηναίους να του συγχωρούν όλες τις αδυναμίες του χαρακτήρα του (χαλαρή ζωή, υβριστική συμπεριφορά, θηλυπρέπεια, προκλητικότητα, αλαζονική πολυτέλεια).

²¹⁸ : Λυσίας: *Λόγοι*, μτφρ. Τζουμελέας, τόμος Β', Αθήνα: 124.

²¹⁹ : Roisman (2005): 13.

²²⁰ : Αριστοτέλης, Ρητορική:Β,κεφ.2 και 9.

²²¹ : *ἀνθ' ὧν καὶ ὑμῖν καὶ τοῖς μέλλουσιν ἔσεσθαι τιμωρεῖσθαι προσήκει ὄντινα λαμβάνετε τούτων.*

²²² : Ράπτης (2004): *Λυσίας 2, οι καταγγελτικοί λόγοι*, Θεσσαλονίκη, 162.

²²³ : *τούτῳ συγγνώμην ἔχειν. καὶ μὲν δὴ, ὧ ἄνδρες δικασταί, ἡγοῦμαι δικάζειν ὑμᾶς οὐ μόνον τῶν ἐξαμαρτανόντων ἔνεκα, ἀλλ' ἵνα καὶ τοὺς ἄλλους τῶν ἀκοσμοῦντων σωφρονεστέρους ποιῆτε. ἐὰν μὲν τοίνυν τοὺς ἀγνώτας κολάζητε, οὐδεὶς ἔσται τῶν ἄλλων βελτίων: οὐδεὶς γὰρ εἴσεται τὰ ὑφ' ὑμῶν καταψηφισθέντα: ἐὰν δὲ τοὺς ἐπιφανεστάτους τῶν ἐξαμαρτανόντων τιμωρήσθε, πάντες πεύσονται, ὥστε τούτῳ παραδείγματι χρώμενοι βελτίους ἔσονται οἱ πολῖται.*

²²⁴ : Usher (1999):85-86.

²²⁵ : Ράπτης (2004): *Λυσίας 2, οι καταγγελτικοί λόγοι*, Θεσσαλονίκη, 156-157.

και της οικονομικής τους επιφάνειας, αφού ήταν γνωστό²²⁶ πως οι ευπορότεροι συχνά απέφευγαν τους κινδύνους, αφού οι δικαστές χρηματίζονταν.

Στο δέκατο όγδοο λόγο: «Περί δημεύσεως τῶν τοῦ Νικίου ἀδελφοῦ ἐπίλογος», στην παράγραφο §2²²⁷, ένα άλλο πρωταγωνιστικό πρόσωπο της σικελικής εκστρατείας παρουσιάζεται. Πρόκειται για το Νικία²²⁸, το γιό του Νικηράτου, το γνωστό Αθηναίο στρατηγό που έχασε τη ζωή του κατά τη διάρκεια της εκστρατείας στη Σικελία. Αντέκρουσε με σύνεση²²⁹ την ιδέα και παρουσίασε την τεράστια δαπάνη μιας εκστρατείας που θα όφειλε να είναι πραγματικά αποτελεσματική. Έχοντας κάνει την απρονοησία να μην ακούσει το Νικία, ο λαός προχώρησε στη διάπραξη του σοβαρότερου λάθους, να τον εκλέξει στρατηγό-αρχηγό της εκστρατείας που ο ίδιος αποδοκίμαζε. Αυτό δείχνει πόσο μεγάλη ήταν η εκτίμηση της στρατιωτικής του ικανότητας, και ότι τον θεωρούσαν, αναμφίβολα, ως σίγουρο αντίβαρο στο ριψοκίνδυνο πνεύμα των συνεργατών του.

Ο ανιψιός υπεραμύνεται²³⁰ του ρόλου που έπαιξε στη δημόσια ζωή ο θεός του Νικίας. Όσες φορές τον άκουσε η Εκκλησία του Δήμου, βγήκε κερδισμένη. Αντίθετα, όσες φορές ακούσια ακολούθησε τις εντολές της πόλης, πλήρωσαν ακριβά όλοι τη

²²⁶ :Λυσίας, Υπέρ Αδυνάτου, §17: *οἱ μὲν γὰρ πλούσιοι τοῖς χρήμασιν ἐξωνοῦνται τοὺς κινδύνους, οἱ δὲ πένητες ὑπὸ τῆς παρούσης ἀπορίας σωφρονεῖν ἀναγκάζονται:*

²²⁷ : *ἐκεῖνος γὰρ ὅσα μὲν τῇ ἑαυτοῦ γνώμῃ χρώμενος ὑπὲρ τοῦ ὑμετέρου ἔπραξε, πανταχοῦ φανήσεται πολλῶν μὲν καὶ ἀγαθῶν αἴτιος τῇ πόλει γεγεννημένος, πλεῖστα δὲ καὶ μέγιστα κακὰ τοὺς πολεμίους εἰργασμένος: ὅσα δὲ οὐ βουλόμενος ἀλλ' ἄκων ἠναγκάσθη ποιῆσαι, τῶν μὲν κακῶν οὐκ ἐλάχιστον αὐτὸς μετέσχε μέρος, τὴν δ' αἰτίαν τῆς συμφορᾶς οἱ πείσαντες ὑμᾶς δικαίως ἂν ἔχοιεν,*

²²⁸ : Ο Νικίας (Πλούταρχος, Βίοι Παράλληλοι, 160: 27-51.), σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, αποτελούσε άριστο άνδρα, με πατρική φροντίδα και αγάπη για το δήμο. Ήταν ευπόληπτος πολίτης, θεοσεβής, προνοητικός και τόσο υπεύθυνος ώστε πήγαινε πρώτος στη βουλή και έφευγε τελευταίος ασκώντας ευσυνείδητα το καθήκον του.

Έναν τέτοιο άνδρα επέλεξαν οι Αθηναίοι να συμμετέχει ως στρατηγός στο μεγάλο εγχείρημα της Σικελικής εκστρατείας, μαζί με τον Αλκιβιάδη που χαρακτηριζόταν ιδιαίτερος τολμηρός και το Λάμαχο, ο οποίος αν και μεγάλος σε ηλικία ήταν αρκετά ριψοκίνδυνος.

Την πέμπτη ημέρα από την άφιξη της πρεσβείας των Εγεσταίων συγκαλείται η εκκλησία του Δήμου για να αποφασίσει την αποστολή ή όχι βοήθειας προς τη Σικελία, καθώς και την προετοιμασία της. Ο Νικίας αντιτάχθηκε με όλες του τις δυνάμεις σε αυτή την επιχείρηση (Botsford&Robinson(2003): 263), προσπαθώντας να αποτρέψει τον αθηναϊκό λαό.

²²⁹ : Bury– Meiggs (1992²): 449.

²³⁰ : Ράπτης (2004): *Λυσίας Ι, υπερασπιστικοί λόγοι*, Θεσσαλονίκη, 350-351.

διαφοροποίησή τους από τις υποδείξεις του και ο ίδιος πλήρωσε με τη ζωή του. Παράλληλα, ρητορικά, αξιοποιείται το επιχείρημα πάθους της επίκλησης στο ήθος των ευγενών²³¹ και στην περηφάνια για την ευγενική καταγωγή κάποιου.

Η Σικελική εκστρατεία αναφέρεται εκ νέου στον εικοστό λόγο «**Υπέρ Πολυστράτου**», στις παραγράφους §4, 24 και 27²³². Το κείμενο αυτό είναι καθαρά πολιτικό²³³. Η αναφορά αυτή έχει στόχο να αναδείξει το ήθος του ομιλούντος²³⁴ και τη συμμετοχική του διάθεση στις υποθέσεις της πόλης του. Αυτό τον καθιστά καθόλα εντάξει²³⁵ και απέναντι στους θεούς και απέναντι στην πατρίδα αλλά και στους συνανθρώπους του. Ο απολογούμενος εδώ κάνει μνεία στα δικά του ποιοτικά χαρακτηριστικά, πολύ έντεχνα, σεμνά και αιτιολογημένα.

Πολλά φαίνεται να επενδύει λοιπόν η υπεράσπιση²³⁶ στις πίστεις εκ του βίου. Η συμμετοχή του κατηγορουμένου σε στρατιωτικές επιχειρήσεις χρησιμοποιούνται ως τεκμήρια δημοκρατικότητας, ενώ η πλούσια στρατιωτική και πατριωτική δράση των γιών του, ανακλά το δικό του ήθος, στο βαθμό που εκείνος ως πατέρας είχε την ευθύνη να τους εμφυσήσει την αγωνιστικότητα και τη φιλοπατρία.

²³¹ : Αριστοτέλης, Ρητορική: Β, κεφ. 15.

²³² : §4, *ὁ μὲν γὰρ ἐν Σικελίᾳ ἦν, -§24, καὶ ἐμὲ μὲν εἰς Σικελίαν ἐξέπεμψεν καὶ §27, ὅτε καλῶς ἔχοι τὰ ἐν Σικελίᾳ, ἤκειν.*

²³³ : Usher (1999): 115.

²³⁴ : Αριστοτέλης, Ρητορική: Α, κεφ. 8.

²³⁵ : Ράπτης (2004): *Λυσίας Ι, υπερασπιστικοί λόγοι*, Θεσσαλονίκη, 413-414.

²³⁶ : Αποστολάκης (2003): 62-63.

6. Γεγονότα μετά τη ναυμαχία στους Αιγός Ποταμούς.

6. α) Η ναυμαχία στους Αιγός Ποταμούς

Το 406 π.Χ. η οικονομική πίεση²³⁷ πάνω στην Αθήνα ήταν τόσο μεγάλη, ώστε έλιωσαν γενικά όλα τα αφιερώματα του ναού, χρυσά νομίσματα κυκλοφόρησαν για πρώτη φορά και χάλκινα νομίσματα επαργυρώθηκαν. Τα δύο σώματα, οι Ταμίες της Αθηνάς και οι Ταμίες των άλλων θεών, συγχωνεύτηκαν. Και όμως οι Αθηναίοι ήταν ακόμη σε θέση να αρνούνται προτάσεις για ειρήνη. Ήταν φανερό πια πως το επόμενο βήμα που έπρεπε να κάνει η Σπάρτη, ήταν να διακόψει τη μεταφορά τροφίμων από τη Μαύρη Θάλασσα στην Αθήνα. Συνακόλουθα, έστειλε το Λύσανδρο στο ανατολικό Αιγαίο. Οι Αθηναίοι έστειλαν εναντίον του τον τελευταίο στόλο που μπόρεσαν, επανδρωμένο με τα τελευταία τους διαθέσιμα πληρώματα, 180 πλοία εναντία στα 200 των Πελοποννησίων (405π.Χ.).

Προχώρησαν κατά μήκος της ακτής²³⁸, ώσπου έφτασαν στους Αιγός Ποταμούς. Κάθε μέρα ο αθηναϊκός στόλος διέσχιζε τον πορθμό και προσπαθούσε να προσελκύσει το Λύσανδρο σε μάχη. Κάθε μέρα οι προσπάθειές του ήταν άκαρπες. Την Πέμπτη μέρα ο Λύσανδρος έστειλε κατασκοπευτικά πλοία που, μόλις τα αθηναϊκά πληρώματα θα έβγαιναν στην ακτή για να γευματίσουν, έπρεπε να υψώσουν σαν σύνθημα μια λαμπερή ασπίδα, που θα άστραφτε στον ήλιο. Όταν δόθηκε το σύνθημα, όλη η πελοποννησιακή μοίρα, που την αποτελούσαν 200 τριήρεις, έπλευσε γρήγορα με τα κουπιά διαμέσου του πορθμού και βρήκα τον αθηναϊκό στόλο ανυπεράσπιστο. Δεν έγινε μάχη, δεν προβλήθηκε αντίσταση. Είκοσι πλοία, που ήταν σε θέση να πολεμήσουν, διέφυγαν. Τα υπόλοιπα 160 αιχμαλωτίστηκαν αμέσως²³⁹. Έγινε γενικά πιστευτό πως υπήρχε κάποιος προδότης ανάμεσα στους στρατηγούς, και είναι πιθανό ότι ο Αδείμαντος, που πιάστηκε αιχμάλωτος και γλύτωσε το θάνατο, είχε δωροδοκηθεί από το Λύσανδρο. Όλοι οι Αθηναίοι αιχμάλωτοι, που έφταναν σε τρεις ή τέσσερις χιλιάδες, καταδικάστηκαν σε θάνατο. Ο Κόνων, αφού έστειλε στην πατρίδα του 12 από τις 20 τριήρεις που είχαν διαφύγει²⁴⁰, έπλευσε ο ίδιος με τις υπόλοιπες προς την προστασία του Ευαγόρα, του βασιλιά της Σαλαμίνας στην Κύπρο, αφού έστειλε την

²³⁷ : Botsford&Robinson (2003):281.

²³⁸ : Bury– Meiggs (1992²): 482-483.

²³⁹ : Βλ. και Mosse', Gourbeillon (2013¹⁴): 295 καθώς και τη γλαφυρή περιγραφή από τον ιστοριογράφο Ξενοφόντα: Ξενοφόντος Ελληνικά, Β, 1.16-32.

²⁴⁰ : Με αυτή τη θέση αντιτίθενται τα στοιχεία από την περιγραφή του Ξενοφόντα(Ξενοφόντος Ελληνικά, Β, 1.16-32), όπου κάνει λόγο για 12 τριήρεις που σώθηκαν και άρα το αποδεχόμαστε.

κρατική τριήρη Πάραλο στον Πειραιά για να αναγγείλει τα νέα της καταστροφής. Ποτέ μια αποφασιστική νίκη δεν κερδήθηκε με τόσο μικρή θυσία, όσο αυτή που κέρδισε ο Λύσανδρος στους Αιγός Ποταμούς.

Ένα τόσο αξιοσημείωτο και τραυματικό συνάμα για το γόητρο και το κύρος της θαλασσοκράτειρας πόλης των Αθηνών δεν θα ήταν δυνατό να απουσιάζει από το σώμα των λόγων του Λυσία. Ο ρήτορας σε αρκετούς από τους λόγους του κάνει αναφορά στο ιστορικό αυτό γεγονός.

Στο δεύτερο λόγο του «**Επιτάφιος τοῖς Κορινθίων βοηθοῖς**», στην παράγραφο §58²⁴¹ κάνει αναφορά στη ναυμαχία και την ήττα του αθηναϊκού στόλου²⁴² την αποδίδει είτε στην προδοσία του ναυάρχου Αδείμαντου είτε στη θεία θέληση. Όμως, επί τροχάδην βέβαια, σημειώνει ότι η αξιοπρέπεια μπορεί να ανθίσει και στη δυστυχία²⁴³. Κατανοούμε με απόλυτη σαφήνεια το ρητορικό στόχο του Λυσία στο εδάφιο αυτό. Επιδιώκει την τόνωση του αισθήματος υπερηφάνειας των πολιτών, καθώς και της αυτοπεποίθησής τους. Υπηρετεί πιστά το καθιερωμένο τυπικό δομής ενός επιταφίου λόγου²⁴⁴, που συνάδει με το αίσθημα και τη στόχευση του κάθε ρήτορα-ομιλητή για να προσδώσει παρηγοριά και παραμυθία προς το ακροατήριό του και να εξυμνήσει παράλληλα τα κατορθώματα των προγόνων. Αποπειράται να ερμηνεύσει την ιστορική πραγματικότητα, χωρίς να προσβάλλει τη μνήμη των νεκρών. Άλλωστε ο Λυσίας²⁴⁵ ποτέ δεν αναφέρει την μάχη στους Αιγός Ποταμούς με το όνομά της, καθώς ελλοχεύει ο κίνδυνος να αναστατώσει το κοινό του, πόσο μάλλον σε έναν επιτάφιο λόγο, με ήδη φορτισμένο συναισθηματικά κλίμα.

Στον δωδέκατο λόγο, «**Κατά Έρατοσθένους, τοῦ γενομένου τῶν Τριάκοντα**», στην παράγραφο § 43²⁴⁶ (η οποία τοποθετείται στο δεύτερο, καταγγελτικό²⁴⁷, τμήμα

²⁴¹ : ἐπέδειξαν δὲ καὶ ἐν ταῖς δυστυχίαις τὴν ἑαυτῶν ἀρετὴν. **ἀπολομένων γὰρ τῶν νεῶν ἐν Ἑλλησπόντῳ εἴτε ἡγεμόνος κακίᾳ εἴτε θεῶν διανοίᾳ**, καὶ συμφορᾶς ἐκείνης μεγίστης γενομένης καὶ ἡμῖν τοῖς δυστυχῆσασιν καὶ τοῖς ἄλλοις Ἕλλησιν, ἐδήλωσεν οὐ πολλῶ χρόνῳ ὕστερον ὅτι ἡ τῆς πόλεως δύναμις τῆς Ἑλλάδος ἦν σωτηρία.

²⁴² : Ράπτης (2004): *Λυσίας 3, πανηγυρικοί και άλλοι λόγοι*, Θεσσαλονίκη, 283.

²⁴³ : Εξάλλου, οι νικητές Σπαρτιάτες, αδύναμοι στη θάλασσα, έχασαν από τους Πέρσες λίγο αργότερα στη ναυμαχία της Κνίδου το 394π.Χ.

²⁴⁴ : Επιπλέον στοιχεία για τους επιταφίους λόγους βλ. και Eleni Volonaki, 'Homeric values in the Epitaphios logos' in *Homeric Receptions in Literature and Performing Arts, Trends in Classics*, De Gruyter, pp. 1-24 (υπό έκδοση)

²⁴⁵ : Todd (2007): 257-258.

²⁴⁶ : *ἐπειδὴ δὲ ἡ ναυμαχία καὶ ἡ συμφορὰ τῆ πόλει ἐγένετο*,

²⁴⁷ : Usher (1999): 62.

του λόγου με στόχευση στο πρόσωπο του Ερατοσθένη²⁴⁸), επαναφέρει το ιστορικό γεγονός της ναυμαχίας, παράλληλα με την λέξη *συμφορά*, για να καταδείξει τον πόνο που προκαλεί η ανάμνησή της στο αθηναϊκό κοινό. Στόχος του είναι απλά να κινηθεί στον άξονα του χρόνου και να δώσει το χρονικό σημείο αφετηρίας για την περιγραφή της συμπεριφοράς του αντιδίκου του.

Στον δέκατο τρίτο λόγο, « **Κατά Αγοράτου ένδειξέως**», στην παράγραφο §5²⁴⁹ επανέρχεται η στερεότυπη έκφραση²⁵⁰ που δηλώνει το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου και την ήττα του στόλου στους Αιγός Ποταμούς, και συνδράμει τον ρήτορα στην έναρξη του τμήματος της διηγήσεως του λόγου του και στην τοποθέτησή του στο χρόνο των γεγονότων. Εκεί οριοθετείται²⁵¹ η έναρξη των δεινών της Αθήνας και η περιπέτεια του πολιτεύματός της.

Στο δέκατο τέταρτο λόγο, «**Κατά Αλκιβιάδου λειποταξίου**», στην παράγραφο §38²⁵² γίνεται λόγος για τη ναυμαχία στους Αιγός Ποταμούς, αλλά αυτή τη φορά υπό τη σκιά της φήμης περί προδοσίας από τον Αλκιβιάδη σε συνεργασία με τον Αδείμαντο. Στην προσπάθειά του να αντικρούσει²⁵³ ο κατηγορός τα επιχειρήματα του νεαρού Αλκιβιάδη ότι ο πατέρας του ήταν «μεγάλος πατριώτης», κάνει αναφορά στις αλυσιδωτές προδοσίες του στρατηγού Αλκιβιάδη, καταλογίζοντάς του ως «τελευταία και φαρμακερή» την παράδοση του στόλου στους Αιγός Ποταμούς. Αυτή η αναφορά του Λυσία δεν επιβεβαιώνεται από άλλες πηγές²⁵⁴ και η μετέπειτα παράδοση τον δικαιώνει²⁵⁵. Απλά στη δεδομένη στιγμή του λόγου εξυπηρετεί το κατηγορητήριο, την σφοδρή προσωπική επίθεση στο ήθος του αντιδίκου και την λοιδορία εις βάρος του.

Στο δέκατο έκτο λόγο, «**Έν βουλῇ Μαντιθέω δοκιμαζομένω άπολογία**», στην παράγραφο §4²⁵⁶, επαναφέρει τη στερεότυπη έκφραση²⁵⁷ που δηλώνει το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου και την ήττα του στόλου στους Αιγός Ποταμούς, και

²⁴⁸ : Εδώ ρητορικά χρησιμοποιείται ο όρος *στάσις*, για να δηλώσει τις πολιτικές διαμάχες και τους εμφύλιους ανταγωνισμούς ανάμεσα σε πρόσωπα και ομάδες εντός πόλης. Βλ. Usher St. 1999):σ.62. και Βολονάκη (2012): 364.

²⁴⁹ : *ἐπειδὴ γὰρ αἱ νῆες αἱ ὑμέτεραι διεφθάρησαν*

²⁵⁰ : Βολονάκη (2012): 117.

²⁵¹ : Ράπτης (2004): *Λυσίας 2, οι καταγγελτικοί λόγοι*, Θεσσαλονίκη: 92.

²⁵² : *καὶ τὸ τελευταῖον, ὃ ἄνδρες δικασταί, ὑπερβολὴν ποιησάμενος τῆς προτέρας πονηρίας ἐτόλμησε τὰς ναῦς Λυσάνδρῳ μετὰ Αἰδεμάντου προδοῦναι.*

²⁵³ : Ράπτης (2004): *Λυσίας 2, οι καταγγελτικοί λόγοι*, Θεσσαλονίκη:163.

²⁵⁴ :Βλ. Ξενοφώντος Ελληνικά, Β.1.25 και Βίοι Πλουτάρχου, Αλκιβιάδης:κεφ.36-37.

²⁵⁵ : Usher (1999): 86.

²⁵⁶ : *ἡμᾶς γὰρ ὁ πατήρ πρὸ τῆς ἐν Ἑλλησπόντῳ συμφορᾶς*

²⁵⁷ : Βολονάκη (2012): 117.

συνδράμει τον ρήτορα στην έναρξη του τμήματος της διηγήσεως και των αποδείξεων του λόγου του και στην τοποθέτησή του στο χρόνο των γεγονότων. Με τον ίδιο ακριβώς στόχο χρησιμοποιείται και στον δέκατο όγδοο λόγο, «**Περί δημεύσεως τῶν τοῦ Νικίου ἀδελφοῦ ἐπίλογος**», στην παράγραφο §4²⁵⁸.

Στο δέκατο ένατο λόγο, «**Ὑπέρ τῶν Ἀριστοφάνους χρημάτων πρὸς τὸ Δημόσιον**», στην παράγραφο §17²⁵⁹ επανέρχεται η στερεότυπη έκφραση²⁶⁰, και επαναλαμβάνεται και στον εικοστό πρώτο «**Ἀπολογία Δωροδοκίας**», στην παράγραφο §9²⁶¹ όπου ο απολογούμενος, εκτός της τοποθέτησης στο χρόνο των γεγονότων, δηλώνει την περηφάνια του που κατόρθωσε ως τριήραρχος²⁶² να διασώσει όχι μόνο την τριήρη του –λόγω του άρτιου εξοπλισμού και του άριστου πλου της- αλλά και την τριήρη του Ναυσίμαχου. Ο ρήτορας εδώ κάνει συνεχείς αναφορές²⁶³ στο χαρακτήρα του επιστρατεύοντας τεχνικά *πίστεις ἐξ ἠθους και βίου*.

Στον τριακοστό λόγο «**Κατά Νικομάχου γραμματέως εὐθυνῶν κατηγορία**», στην παράγραφο §3²⁶⁴ και στην παράγραφο §10²⁶⁵ αναφέρεται πάλι το χωροχρονικό πλαίσιο της ναυμαχίας και την οδυνηρή για τους Αθηναίους ήττα στους Αιγός Ποταμούς²⁶⁶.

Στον τριακοστό τέταρτο λόγο «**Περί τοῦ μή καταλῦσαι τὴν πάτριον πολιτείαν Ἀθήνησι**», στην παράγραφο §9²⁶⁷ ο ρήτορας τονίζει την απώλεια πολλῶν πραγμάτων²⁶⁸, όπως οι ναύτες, τα πλοία και η αίγλη τους έναντι των συμμάχων. Παράλληλα επιδιώκει²⁶⁹ με αυτές τις παραδοχές να ανακινήσει το ενδιαφέρον των Αθηναίων για ανεξαρτησία και αυτονομία μετά τον Πελοποννησιακό πόλεμο, αφού σύμφωνα με τον Αριστοτέλη²⁷⁰ βγάλουμε διαφορετικές αποφάσεις αναλόγως αν η λύπη ή η χαρά, η αγάπη, ή το μίσος μας εμπνέουν.

²⁵⁸ : *ἤδη τῆς τελευταίας ναυμαχίας γεγενημένης*

²⁵⁹ : *ὅτε ἡ ναυμαχία ἐγένετο ἐν Ἑλλησπόντῳ.*

²⁶⁰ : Βολονάκη (2012): 117.

²⁶¹ : *ὅτε γὰρ ἐν τῇ τελευταίᾳ ναυμαχίᾳ αἱ νῆες διεφθάρησαν*

²⁶² : Ράπτης (2004): *Λυσίας 3, πανηγυρικοί και ἄλλοι λόγοι*, Θεσσαλονίκη : 113-114.

²⁶³ : Usher (1999): 73.

²⁶⁴ : *ἀλλὰ πρότερον ἢ πόλις εἰς τὰς μεγίστας συμφορὰς κατέστη,*

²⁶⁵ : *ἐπειδὴ γὰρ ἀπολομένων τῶν νεῶν*

²⁶⁶ : Βολονάκη (2012): 117.

²⁶⁷ : *ἐπεὶ ἐκείνων μὲν ἀπάντων μάχη ἐστερήμεθα,*

²⁶⁸ : Ράπτης (2004): *Λυσίας 3, πανηγυρικοί και ἄλλοι λόγοι*, Θεσσαλονίκη : 86.

²⁶⁹ : Usher (1999): 70.

²⁷⁰ : Αριστοτέλης: *Ρητορική*, Α 1356α1-20.

6. β) Η συνθήκη λήξης του πολέμου το 404π.Χ.

Μετά την ναυμαχία και την ήττα του στόλου στους Αιγός Ποταμούς, ο Λύσανδρος²⁷¹ έφτασε έξω από τον Πειραιά τον Οκτώβριο του 405π.Χ.. Η Αθήνα που το προηγούμενο έτος είχε απορρίψει τις προτάσεις της Σπάρτης για ειρήνη, τώρα είχε γονατίσει. Όλοι οι δρόμοι του επισιτισμού της ήταν αποκλεισμένοι και τα εδάφη της είχαν δηωθεί από τις στρατιές του Άγη. Ήταν λοιπόν αναγκασμένη να συνθηκολογήσει. Στο αίτημα που είχε διατυπώσει ο Λύσανδρος για κατεδάφιση των Μακρών Τειχών που ένωναν τον Πειραιά με την πόλη, οι Αθηναίοι είχαν δώσει στην αρχή αρνητική απάντηση.

Στη Σπάρτη συγκλήθηκε²⁷² συνέλευση των Πελοποννησίων συμμάχων για να αποφασίσουν πως έπρεπε να συμπεριφερθούν στο νικημένο εχθρό. Η γενική αντίληψη ήταν ότι δεν έπρεπε να επιδειχθεί οίκτος, ότι η Αθήνα έπρεπε να καταστραφεί ολοκληρωτικά και όλος ο λαός να ανδραποδιστεί. Η Σπάρτη, όμως, ποτέ δεν αισθάνθηκε για την Αθήνα το ίδιο μίσος με αυτό που αισθανόταν η Κόρινθος και η Θήβα. Η Σπάρτη δεν ήταν ούτε γειτονική χώρα, ούτε εμπορική αντίπαλος. Η καταστροφή της Αθήνας πολιτικά θα μπορούσε να ήταν επωφελής, αλλά η Σπάρτη, παρ' όλα της τα ελαττώματα, μπορούσε, κατά περίπτωση, να αρθεί σε ευγενέστερες αντιλήψεις. Απέρριψε αποφασιστικά τη βάρβαρη πρόταση της ομοσπονδίας. Δεν θα εξάλειφε μια ελληνική πόλη, που είχε προσφέρει τόσο ευγενείς υπηρεσίες στην Ελλάδα εναντίον του Πέρση επιδρομέα. Η Αθήνα σώθηκε χάρη στο παρελθόν της.

Οι όροι²⁷³ της ειρήνης ήταν: τα Μακρά Τείχη και οι οχυρώσεις του Πειραιά να καταστραφούν, οι Αθηναίοι έχασαν όλες τις κτήσεις τους σε ξένα μέρη, αλλά παρέμειναν ανεξάρτητοι και περιορίζονταν στην Αττική και τη Σαλαμίνα. Ολόκληρος ο στόλος κατασχέθηκε, εκτός από δώδεκα τριήρεις. Όλοι οι εξόριστοι ήταν ελεύθεροι να επιστρέψουν. Η Αθήνα έγινε σύμμαχος της Σπάρτης και ήταν δεσμευμένη να την ακολουθεί σαν αρχηγό της. Όταν επικυρώθηκαν οι όροι ο Λύσανδρος έπλευσε στον Πειραιά²⁷⁴. Οι σύμμαχοι νόμιζαν πως, επιτέλους, είχε έρθει η μέρα για την ελευθερία όλων των Ελλήνων.

²⁷¹ : Mosse', Gourbeillon (2013¹⁴): 295. Βλ. επιπρόσθετα και Botsford&Robinson (2003): 284-285.

²⁷² : Bury – Meiggs (1992²): 484.

²⁷³ : Bury– Meiggs (1992²): 484, Botsford&Robinson (2003): 285 και Mosse', Gourbeillon (2013¹⁴): 296. Για το αυθεντικό αφηγηματικό κείμενο μπορεί να μελετήσει κανείς τον Ξενοφώντα: Ελληνικά: Β. 2.22-23.

²⁷⁴ : Mosse', Gourbeillon (2013¹⁴): 296. Η συμφωνία της ειρήνης δεν περιλάμβανε την κατάργηση της δημοκρατίας, όμως η ολιγαρχική μερίδα, ενισχυμένη από την παρουσία σπαρτιατικής φρουράς στο Πειραιά και το στόλο του Λυσάνδρου, ήταν έτοιμοι να κάνουν νέα απόπειρα εγκαθίδρυσης ολιγαρχίας.

Αντιλαμβανόμαστε με σαφήνεια πως δεν θα ήταν πιθανό ο Λυσίας, ο οποίος έδρασε την ίδια εποχή με τα εκτυλισσόμενα γεγονότα, να μην συμπεριλάβει στους λόγους που συνέγραψε την συμφωνία ειρήνης με τη Σπάρτη, που σηματοδοτεί επίσημα τη λήξη του Πελοποννησιακού πολέμου.

Στον έκτο λόγο του Λυσία «**Κατά Ανδοκίδου άσεβείας**», στην παράγραφο §38²⁷⁵ γίνεται αναφορά σε συμφωνία-συνθήκη με τους Λακεδαιμονίους. Πιθανότατα²⁷⁶ πρόκειται για τις συναφθείσες συνθήκες μετά το πέρας του Πελοποννησιακού πολέμου, τις οποίες μετέφερε στην Αθήνα ο Θηραμένης, ως πρεσβευτής με απόλυτη δικαιοδοσία. Αντίθετα ο Todd²⁷⁷ υποστηρίζει πως θα ήταν πιο πιθανό η παραπάνω συμφωνία μεταξύ Αθήνας και Σπάρτης, να είχε ονομαστεί ως *Ειρήνη*, ενώ ο όρος *συνθήκη*, μάλλον εννοεί την Αμνηστία που υπεγράφη το 403π.Χ. μεταξύ ολιγαρχικών και δημοκρατικών Αθηναίων πολιτών. Η αναφορά στο ιστορικό αυτό γεγονός, αντανακλά απλά τον χρόνο διαδραμάτισης των ιστορικών στιγμών και υπηρετεί την χρονολογική τοποθέτηση.

Στον δέκατο τρίτο λόγο, « **Κατά Αγοράτου ένδειξεως**», στην παράγραφο §11²⁷⁸, καθώς και στις παραγράφους §13-14²⁷⁹ και §15-16²⁸⁰, περιγράφονται με ενάργεια, τόσο η διαπραγματευτική τακτική του Θηραμένη, όσο και οι όροι της συνθήκης και ο αντίκτυπός τους στο αθηναϊκό κοινό. Στην παράγραφο §11 αναμοχλεύεται ο πραγματικός λόγος²⁸¹ της καθυστέρησης και το μέρος που έμεινε ο Θηραμένης, όπου

²⁷⁵ : πρὸς Λακεδαιμονίους, ἃς ὑμεῖς συνέθεσθε,

²⁷⁶ : Λυσίας: *Λόγοι*, μτφρ. Τζουμμελέας, τόμος Α': 146.

²⁷⁷ : Todd S.C. (2007):σ. 464.

²⁷⁸ : *ἐκεῖνος μὲν οὖν ἐλθὼν εἰς Λακεδαίμονα ἔμεινεν ἐκεῖ πολὺν χρόνον, καταλιπὼν ὑμᾶς πολιορκουμένους, εἰδὼς τὸ ὑμέτερον πλῆθος ἐν ἀπορίᾳ ἐχόμενον καὶ διὰ τὸν πόλεμον καὶ τὰ κακὰ τοὺς πολλοὺς τῶν ἐπιτηδεῖων ἐνδεεῖς ὄντας, νομίζων, εἰ διαθεῖη ὑμᾶς ἀπόρως¹ ὥσπερ διέθηκεν, ἀσμένως ὅποιαντινοῦν ἐθελήσαι ἂν εἰρήνην ποιήσασθαι.*

²⁷⁹ : *Θηραμένης δὲ ὕστερον ἀφικνεῖται ἐκ Λακεδαιμόνος. προσιόντες δ' αὐτῷ τῶν τε στρατηγῶν¹ τινες καὶ τῶν ταξίαρχων, ὧν ἦν Στρομβιχίδης καὶ Διονυσόδωρος, καὶ ἄλλοι τινὲς τῶν πολιτῶν ἐνοσοῦντες ὑμῖν, ὧς γ' ἐδήλωσαν ὕστερον, ἠγανάκτουν σφόδρα. ἤλθε γὰρ φέρων εἰρήνην τοιαύτην, ἣν ἡμεῖς ἔργῳ μαθόντες ἔγνωμεν: πολλοὺς γὰρ τῶν πολιτῶν καὶ ἀγαθοὺς ἀπωλέσαμεν, καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τῶν τριάκοντα ἐξηλάθημεν. ἐνὴν¹ γὰρ ἀντὶ μὲν τοῦ ἐπὶ δέκα στάδια τῶν μακρῶν τειχῶν διελεῖν ὅλα τὰ μακρὰ τεῖχη διασκάψαι, ἀντὶ δὲ τοῦ ἄλλο τι ἀγαθὸν τῇ πόλει εὔρεσθαι τάς τε ναῦς παραδοῦναι τοῖς Λακεδαιμονίοις² καὶ τὸ περὶ τὸν Πειραιᾶ τεῖχος περιελεῖν.*

²⁸⁰ : *ὀρῶντες δὲ οὗτοι οἱ ἄνδρες ὀνόματι μὲν εἰρήνην λεγομένην, τῷ δ' ἔργῳ τὴν δημοκρατίαν καταλυομένην, οὐκ ἔφασαν ἐπιτρέψειν ταῦτα γενέσθαι, οὐκ ἔλεοντες, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τὰ τεῖχη, εἰ πεσεῖται, οὐδὲ κηδόμενοι τῶν νεῶν, εἰ Λακεδαιμονίοις παραδοθήσονται (οὐδὲν γὰρ αὐτοῖς τούτων πλέον ἢ ὑμῶν ἐκάστω προσῆκεν), ἀλλ' αἰσθόμενοι ἐκ τοῦ τρόπου τούτου τὸ ὑμέτερον πλῆθος καταλυθησόμενον, οὐδ' ὧς φασὶ τινες, οὐκ ἐπιθυμοῦντες εἰρήνην γίνεσθαι, ἀλλὰ βουλόμενοι βελτίω ταύτης εἰρήνην τῷ δήμῳ τῷ¹ Αθηναίων ποιήσασθαι. ἐνόμιζον δὲ δυνήσεσθαι, καὶ ἔπραξαν ἂν ταῦτα, εἰ μὴ ὑπ' Αγοράτου τουτουῖ ἀπώλοντο.*

²⁸¹ : Βολονάκη (2012): 126 καθώς και Jebb(2005): 262.

αποτελούν αμφισβητούμενα ζητήματα²⁸². Ο Λυσίας χειρίζεται την καθυστέρηση²⁸³ με τέτοιο τρόπο, ώστε να παρουσιάσει το Θηραμένη υπεύθυνο για τις επακόλουθες συμφορές των Αθηναίων.

Στις παραγράφους §13-14 ο Λυσίας αναφέρεται στους όρους της επαχθούς ειρήνης για τους πολίτες της Αθήνας. Υποστηρίζει την παρουσίαση των γεγονότων²⁸⁴ με παράλληλη χρήση επιχειρημάτων πάθους, προκαλώντας τον θυμό των ακροατών για τα εγκλήματα των Τριάκοντα. Παράλληλα υπογραμμίζεται ο ισχυρισμός²⁸⁵ ότι ο Θηραμένης εξαπάτησε τους Αθηναίους και επέφερε πολύ χειρότερους όρους από αυτούς που προσδοκούσαν²⁸⁶.

Στις παραγράφους §15-16, ο Λυσίας χρησιμοποιεί ένα έξυπνο κριτικό σχόλιο²⁸⁷, για να αποφύγει τυχόν διαφοροποιήσεις ανάμεσα στους δημοκρατικούς που αντιστάθηκαν στους όρους της ειρήνης και εκείνους τους ακροατές που διαφωνούσαν με τη στάση των δημοκρατικών. Έτσι, ομιλητής, εξηγεί²⁸⁸ ότι τα θύματα του Αγοράτου ενδιαφέρονταν αποκλειστικώς και μόνο να αποτρέψουν την κατάλυση του δημοκρατικού πολιτεύματος και δεν είχαν καμιά ιδιαίτερη προθυμία να ανατρέψουν την συνθήκη ειρήνης. Επιπλέον ο Λυσίας υπερβάλλει²⁸⁹ την προοπτική των δημοκρατικών να επιτύχουν ευνοϊκούς όρους, για να παρουσιάσει τον Αγόρατο υπεύθυνο για την κατάλυση του πολιτεύματος.

Στο δέκατο τέταρτο λόγο, «**Κατά Αλκιβιάδου λειποταξίου**», στην παράγραφο §4²⁹⁰ γίνεται εκ νέου μνεία στην ειρήνη που συνήφθη με τους Λακεδαιμονίους το 404π.Χ., απλά και μόνο για τη δήλωση του χρόνου, χωρίς να εξυπηρετεί κάποιον ιδιαίτερο ρητορικό στόχο.

²⁸² :Ο Ξενοφών (Ελλ.Β.2.16.) μαρτυρεί ότι έστειλαν το Θηραμένη αρχικώς στη βάση του Λυσάνδρου στη Σάμο, όπου καθυστέρησε για τρεις μήνες, και έπειτα στη Σπάρτη επικεφαλής δέκα πρεσβευτών. Ο Λυσίας, από την άλλη πλευρά, μαρτυρεί ότι η καθυστέρηση έγινε στη Σπάρτη και φαίνεται να αγνοεί την επίσκεψη του Θηραμένη στη Σάμο. Ο Λυσίας ίσως σκοπίμως συμπτύσσει τις δύο αποστολές σε μία, για να παρουσιάσει μια απλούστερη αφήγηση και να αποσιωπήσει το γεγονός ότι εννέα άλλοι πρεσβευτές ήταν εξίσου υπεύθυνοι της αποστολής, προκειμένου να κατηγορήσει όνο το Θηραμένη για την παράδοση της πόλης.

²⁸³ : Βολονάκη(2012): 127.

²⁸⁴ : Βολονάκη (2012): 133.

²⁸⁵ : Βολονάκη (2012): 135.

²⁸⁶ : Usher (1999): 65. Τονίζει ο συγγραφέας πως με ενδιαφέρον παρατηρούμε την αλλαγή ύφους στις παραγράφους 14 και 15. Ενώ η αφήγηση της ιστορίας γινόταν ως εκείνο το σημείο ομαλά και χωρίς συναισθηματικές εξάρσεις, με το που φτάνει στο σημείο των διαπραγματεύσεων και των όρων της ειρήνης, το ύφος αλλάζει σε αντιθετικό και περιοδικό, δημιουργώντας μια ατμόσφαιρα συνωμοσίας.

²⁸⁷ : *οὐδὲν γὰρ αὐτοῖς τούτων πλέον ἢ ὑμῶν ἐκάστῳ προσήκεν*

²⁸⁸ : Βολονάκη (2012): 137-138 και Jebb (2005): 263.

²⁸⁹ : Βολονάκη Ελένη(2012):σ. 138-139.

²⁹⁰ : *ἐξ οὗ τὴν εἰρήνην ἐποιήσαμεθα,*

Με τον ίδιο τρόπο αξιοποιείται η παρουσία του γεγονότος της ειρήνης και στον δέκατο έβδομο(17) λόγο του Λυσία: «Περί δημοσίων Αδικημάτων», όπου απλά στο προοίμιο, στην παράγραφο §4²⁹¹ δίνει τα γεγονότα με απλό και εναργή τρόπο.

Κατά κύριο λοιπόν λόγο το ιστορικό γεγονός της έναρξης του Πελοποννησιακού πολέμου παρουσιάζεται στο έργο του Λυσία για να οριοθετήσει ένα χρονικό σημείο αφήγησης των γεγονότων και όχι κατά βάση ως στοιχείο ρητορικής τεχνικής για να εξυπηρετηθούν δικανικοί στόχοι.

6. γ) Τα γεγονότα της Φυλής.

Οι εξόριστοι²⁹², που η ολιγαρχία είχε διώξει από την Αθήνα, δεν ήταν οκνηροί. Είχαν βρει καταφύγιο σ' εκείνα τα γειτονικά κράτη- Κόρινθο, Μέγαρα και Θήβα- που υπήρξαν φανατικοί εχθροί της Αθήνας, αλλά που τώρα είχαν υποστεί αξιοσημείωτη αλλαγή συναισθημάτων. Δυσαρέσκεια για τις αυθαίρετες ενέργειες της Σπάρτης, που δεν θα τους έδινε μερίδιο από τα λάφυρα του πολέμου, τα είχε προδιαθέσει να αντιμετωπίζουν με μεγαλύτερη εύνοια το νικημένο εχθρό τους και να αισθάνονται απέχθεια για τις ενέργειες των Τριάκοντα, που ήταν υπό την προστασία του Λυσάνδρου. Γι' αυτόν το λόγο ήταν έτοιμα όχι μόνο να παραχωρήσουν φιλοξενία σε Αθηναίους εξόριστους, αλλά να προσφέρουν και κάποια βοήθεια για να απαλλαγεί η πόλη τους από την καταπίεση των τυράννων.

Το πρώτο βήμα έγινε από τη Θήβα²⁹³. Ο Θρασύβουλος και ο Άνυτος, με ένα σώμα από 70 εξόριστους²⁹⁴, κατέλαβαν το αττικό φρούριο της Φυλής²⁹⁵, στην οροσειρά της Πάρνηθας, κοντά στα βοιωτικά σύνορα, και έθεσαν σε κατάσταση άμυνας τα ισχυρά λίθινα τείχη, των οποίων τα ερείπια βρίσκονται ακόμη εκεί. Οι τριάκοντα οδήγησαν τις δυνάμεις τους – τους πιστούς τους ιππείς και τους τρεις χιλιάδες οπλίτες – και έμειναν για να αποκλείσουν το φρούριο. Αλλά μια χιονοθύελλα διέκοψε εγκαίρως τον αποκλεισμό. Ο στρατός υποχώρησε στην Αθήνα, και στους επόμενους τρεις ή

²⁹¹ : Usher (1999): 83.

²⁹² : Bury – Meiggs (1992²): 487.

²⁹³ :Bury – Meiggs (1992²): 487. Επίσης σχετικές πληροφορίες λαμβάνουμε και από τα έργα των: Mosse', Gourbeillon (2013¹⁴): 297 και Bostford and Robinson (2003): 286.

²⁹⁴ :Bostford and Robinson (2003):σ.286. Με μια τόσο μικρή ομάδα ήταν τολμηρό το επιχείρημα, αλλά αυτό το προπύργιο της δημοκρατίας τον καλοδέχτηκε και ενίσχυσε το στρατό του. Εκεί επίσης προσέτρεξαν και όλοι όσοι αρνούσαν την τυραννία των Τριάκοντα (Mosse', Gourbeillon (2013¹⁴):σ 297).

²⁹⁵ :περίπου το Δεκέμβριο του 403π.Χ.

περισσότερους μήνες τίποτα επιπλέον δεν έγινε εναντίον του Θρασύβουλου και των ανδρών της Φυλής.

Ίσως τις πρώτες μέρες του Μαΐου²⁹⁶ να αποφασίστηκε να γίνει η δεύτερη απόπειρα για να εκτοπίσουν τους δημοκρατικούς από τη Φυλή. Ένα σώμα από τους ιππείς και τη σπαρτιατική φρουρά εξόρμησε, αλλά κοντά στις Αχαρνές αιφνιδιάστηκαν τη νύχτα και νικήθηκαν από το Θρασύβουλο με μεγάλες απώλειες.

Τα γεγονότα της Φυλής αντικατοπτρίζονται σε αρκετά σημεία των λόγων του Λυσιακού corpus.

Στον δωδέκατο λόγο, « **Κατά Έρατοσθένης, τοῦ γενομένου τῶν Τριάκοντα**», στην παράγραφο § 52²⁹⁷, στο δεύτερο τμήμα του λόγου του²⁹⁸ όπου εξαιολύει μύδρους κατά του Ερατοσθένη, αξιοποιεί το ιστορικό γεγονός για να καταδείξει και να ενισχύσει την ενοχή αλλά και την εὔνοια του αντιδίκου του προς τους Τριάκοντα Τυράννους, αφού τότε δεν βοήθησε ουδόλως τη δημοκρατική μερίδα του Θρασύβουλου. Επιχείρημα πάθους, που στοχεύει στην πρόκληση αισθημάτων οργής και αγανάκτησης ενάντια στον αντίδικο.

Στον δέκατο τρίτο λόγο, « **Κατά Αγόρατου ἐνδείξεως**», στις παραγράφους §77-78²⁹⁹ ο κατήγορος έχει πληροφορίες³⁰⁰ ότι θα επικαλεσθεί στην απολογία του ο Αγόρατος και ένα άλλο ψευδεπίγραφο επιχείρημα, ότι δηλαδή συντέλεσε στην αποκατάσταση της δημοκρατίας το 403π.Χ.. Σύμφωνα με τον ομιλητή³⁰¹, ο κατηγορούμενος θα ισχυριστεί ότι ακολούθησε τους δημοκρατικούς στη Φυλή και μετά επέστρεψε μαζί τους στην πόλη των Αθηνών κατά τη συμφιλίωση. Είναι αξιοσημείωτο πως ο Λυσίας δεν αρνείται πως ο Αγόρατος πήγε στη Φυλή. Η μέθοδος της ανατροπής του επιχειρήματος είναι να αποσπάσει την προσοχή από τα γεγονότα και να εστιάσει στη θρησκευτική διάσταση της δολοφονίας, προκειμένου να αποσυνδέσει τον Αγόρατο από τους δημοκρατικούς της Φυλής. Ο ομιλητής θεωρεί

²⁹⁶ : Bury – Meiggs (1992²): 489.

²⁹⁷ : *εἰ γὰρ ὑπὲρ τῶν ἀδικουμένων ἐστασίαζον, ποῦ κάλλιον ἦν ἀνδρὶ ἄρχοντι, ἢ Θρασυβούλου Φυλὴν κατειληφόντος, τότε ἐπιδείξασθαι τὴν αὐτοῦ εὔνοιαν²;*

²⁹⁸ : Usher (1999): 59.

²⁹⁹ *ἀκούω δὲ αὐτὸν παρασκευάζεσθαι ἀπολογεῖσθαι, ὡς ἐπὶ Φυλὴν τε ὄχετο καὶ συγκατήλφεν ἀπὸ Φυλῆς, καὶ τοῦτο μέγιστον ἀγώνισμα εἶναι. ἐγένετο δὲ τοιοῦτον: ἦλθεν οὗτος ἐπὶ Φυλὴν: καίτοι πῶς ἂν γένοιτο ἄνθρωπος μιανώτερος; ὅστις εἰδὼς ὅτι εἰσὶ τινες ἐπὶ Φυλῇ τῶν ὑπὸ τούτου ἐκπεπωκότων ἐτόλμησεν ἔλθειν ὡς τούτους. ἐπειδὴ δὲ εἶδον αὐτὸν τάχιστα, συλλαβόντες ἄγουσιν ἀντικρυς ὡς ἀποκτενοῦντες, οὐπὲρ καὶ τοὺς ἄλλους ἀπέσφαττον, εἴ τινα ληστήν ἢ κακοῦργον συλλάβοιεν. στρατηγῶν δὲ Ἄνυτος ἐπὶ Φυλὴν¹ οὐκ ἔφην χρῆναι ποιεῖν αὐτοὺς ταῦτα, λέγων ὅτι οὐπῶ² οὕτω διακείντο, ὥστε τιμωρεῖσθαι τινὰς τῶν ἐχθρῶν, ἀλλὰ νῦν μὲν δεῖν αὐτοὺς ἡσυχίαν ἔχειν. εἰ δὲ ποτε οἴκαδε κατέλθοιεν, τότε καὶ τιμωρήσονται τοὺς ἀδικοῦντας.*

³⁰⁰ : Ράπτης (2004): *Λυσίας 2, οι καταγγελτικοί λόγοι: 111-112.*

³⁰¹ : Βολονάκη (2012): 242.

δεδομένη την ενοχή του Αγοράτου και τον παρουσιάζει επικίνδυνο παραβάτη, τον οποίο παρά λίγο να τον σκοτώσουν στη Φυλή, ενώ στο τέλος τον απέκλεισαν από την πομπή ως ανδροφόνο. Σκοπός είναι να πιστέψουν οι δικαστές ότι ο Αγόρατος είναι ένας καταφανής δολοφόνος, ο οποίος διέφυγε την τιμωρία³⁰², επειδή εκείνη την εποχή γινόταν ο εμφύλιος πόλεμος ανάμεσα στους Αθηναίους του άστεως και του Πειραιά.

Στο δέκατο έκτο λόγο, «**Ἐν βουλῇ Μαντιθέῳ δοκιμαζομένῳ ἀπολογία**», στην παράγραφο §4³⁰³ αναφέρεται πάλι η κάθοδος από τη Φυλή των δημοκρατικών υπό τον Θρασύβουλο, όμως απλά δίνεται το χρονικό στίγμα³⁰⁴ της αφήγησης του ρήτορα.

Στον εικοστό όγδοο λόγο «**Κατά Ἐργοκλέους ἐπίλογος**», στην παράγραφο §12³⁰⁵ μαντεύει ο κατηγορος³⁰⁶ ότι η υπερασπιστική τακτική του Εργοκλή θα είναι καθαρά αποπροσανατολιστική. Θα παρακάμψει τις συγκεκριμένες κατηγορίες για τη λεηλασία της Αλικαρνασσού, για να προσπορισθεί χρήματα προς ίδιον όφελος και θα επικαλεστεί τις «δημοκρατικές του δάφνες», τότε, που από τη Φυλή μαζί με το Θρασύβουλο βάδισαν εναντίον των Τριάκοντα και απάλλαξαν την πόλη από την τυραννία. Όμως αυτό δεν τον νομιμοποιεί, στην περίοδο της δημοκρατίας, να εξαργυρώνει τους αγώνες του με καθαρή κλοπή δημοσίου χρήματος και άλλες επίσης πάσης φύσεως καταχρήσεις.

Τέλος, στον τριακοστό πρώτο λόγο, «**Κατά Φίλωνος δοκιμασίας**», στην παράγραφο §8³⁰⁷ γίνεται εκ νέου αναφορά στη Φυλή που ταυτίζεται με τους αγώνες υπέρ της δημοκρατίας και κατά της τυραννίας³⁰⁸. Απλός χρονικός προσδιορισμός των γεγονότων από το ρήτορα, στο πλαίσιο της αφήγησης, με έντονο το αντιθετικό ύφος λόγου³⁰⁹.

Το γεγονός της καθόδου των δημοκρατικών από τη Φυλή χρησιμοποιείται από το ρήτορα με διττό τρόπο. Αρχικά, στην έναρξη των λόγων, ως απλός χρονικός προσδιορισμός των γεγονότων, ή στο τμήμα των πίστεων ως επιχείρημα ήθους ή πάθους για να προωθηθούν τα συμφέροντα του πελάτη του.

³⁰² : Mac Dowell (2003⁴): 188-189.

³⁰³ : *ἀλλ' ἤλθομεν πρὶν τοὺς ἀπὸ Φυλῆς εἰς τὸν Πειραιᾶ κατελθεῖν πρότερον πένθ' ἡμέραις.*

³⁰⁴ : Jebb (2005): 243.

³⁰⁵ : οἶμαι δ' Ἐργοκλέα, ὃ ἄνδρες Αθηναῖοι, περὶ μὲν Ἀλικαρνασσοῦ καὶ περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ περὶ τῶν αὐτῶ πεπραγμένων οὐκ ἐπιχειρήσειν ἀπολογεῖσθαι, ἐρεῖν δὲ ὡς ἀπὸ Φυλῆς κατήλθε καὶ ὡς δημοτικός ἐστι καὶ ὡς τῶν κινδύνων τῶν ὑμετέρων μετέσχευ.

³⁰⁶ : Ράπτης (2004): *Λυσίας 2, οι καταγγελτικοί λόγοι*, 400.

³⁰⁷ : *ἐπειδὴ δὲ οἱ ἀπὸ Φυλῆς κατήλθον εἰς τὸν Πειραιᾶ, καὶ οὐ μόνον οἱ ἐκ τῶν ἀγρῶν ἀλλὰ καὶ οἱ ἐκ τῆς ὑπερορίας οἱ μὲν εἰς τὸ ἄστυ οἱ δ' εἰς τὸν Πειραιᾶ συνελέγοντο,*

³⁰⁸ : Ράπτης (2004): *Λυσίας 2, οι καταγγελτικοί λόγοι*:580.

³⁰⁹ : Usher (1999): 77.

6. δ) Η μάχη του Πειραιά.

Μετά τη δεύτερη επίθεση των τριάκοντα ενάντια στους δημοκρατικούς της Φυλής και τη νίκη των οπαδών του Θρασύβουλου, προξενήθηκε μεγάλος συναγερμός³¹⁰ στην Αθήνα και οι τριάκοντα είχαν λόγους να φοβούνται ότι πολλοί από τους οπαδούς τους ταλαντεύονταν. Αποφασισμένοι να εξασφαλίσουν μέρος για ένα τελικό καταφύγιο σε περίπτωση που η Αθήνα δεν θα μπορούσε πιά να υποστηριχθεί, κατέλαβαν την Ελευσίνα και καταδίκασαν σε θάνατο περίπου τριακόσιους Ελευσίνιους. Αυτό το μέτρο είχε μόλις πραγματοποιηθεί, όταν ο Θρασύβουλος κατέβηκε από τη Φυλή και κατέλαβε τον Πειραιά. Είχε τώρα περίπου χίλιους άνδρες, αλλά ο ανοχύρωτος Πειραιάς δεν ήταν εύκολο μέρος για άμυνα. Οδήγησε τις δυνάμεις του στο λόφο της Μουνιχίας, καταλαμβάνοντας τους ναούς της Αρτέμιδος και της θρακικής θεότητας Βενδίδας, που ήταν στην κορυφή ενός απότομου δρόμου. Πιο ψηλά από όλους στέκονταν οι ακοντιστές και σφενδονίτες, έτοιμοι να σκοπεύσουν πάνω από τα κεφάλια των οπλιτών. Έχοντας αυτή τη θέση, με το μάντη στο πλευρό του, ο Θρασύβουλος περίμενε την επίθεση των τριάκοντα, που είχαν οδηγήσει όλες τις δυνάμεις τους κάτω στον Πειραιά. Καταιγισμός από ακόντια έπεφτε πάνω στα κεφάλια τους καθώς ανέβαιναν το λόφο, και, καθώς για μια στιγμή ταλαντεύτηκαν κάτω από τα βλήματα, οι οπλίτες όρμησαν προς τα κάτω εναντίον τους, με οδηγό το μάντη, που είχε προείπει το δικό του θάνατο στη μάχη και που ήταν ο πρώτος που χάθηκε. Εβδομήντα σκοτώθηκαν από την πλευρά του εχθρού, μεταξύ αυτών και ο ίδιος ο Κριτίας. Στη διάρκεια της ανακωχής, που παραχωρήθηκε για την περισυλλογή των νεκρών, οι πολίτες έκαναν μια συζήτηση μεταξύ τους, και ο Κλεόκριτος, ο κήρυκας των Ελευσίνιων Μυστών, εντυπωσιακός και για την δυνατή του φωνή και για το ιερό του λειτούργημα, απευθύνθηκε στους οπαδούς των τριάκοντα.

Αυτή η γενική έκκληση και οι ατομικές εκκλήσεις στον ίδιο τόνο, σε μια τόσο συγκινητική στιγμή, πρέπει να προκάλεσαν εντύπωση στους απρόθυμους στρατιώτες των τριάκοντα, που είχαν τώρα χάσει τον ικανό και βίαιο αρχηγό τους. Υπήρχε διαφωνία και διάσταση όχι μόνο μεταξύ των τριών χιλιάδων και της Βουλής, αλλά και μεταξύ των ιδίων των τριάκοντα.

³¹⁰ : Bury – Meiggs (1992²): 489. Παράλληλα μπορούμε να αντλήσουμε ιστορικές πληροφορίες από τα έργα των: Bostford and Robinson (2003): 286 και Mosse', Gourbeillon (2013¹⁴): 297. Θεμελιώδης πηγή αποτελεί το ιστοριογραφικό έργο του Ξενοφώντα: Ξενοφ. Ελλην: Β.4.1-20.

Ήταν αισθητό ότι η κυβέρνηση των τριάκοντα δεν μπορούσε άλλο να διατηρηθεί και ότι, αν η ολιγαρχία έπρεπε να διασωθεί, μια νέα κυβέρνηση έπρεπε να εγκατασταθεί. Μια γενική συνέλευση³¹¹ των τριών χιλιάδων έπαυσε τους τριάκοντα και στη θέση τους όρισε ένα σώμα από δέκα, ένα από κάθε φυλή. Το νέο σώμα των δέκα αντιπροσώπευε τις απόψεις εκείνων που ήταν γνήσια αφοσιωμένοι στην ολιγαρχία, αλλά αποδοκίμαζαν την ακραία πολιτική του Κριτία και των συντρόφων του. Απέτυχαν να συνθηκολογήσουν με τον Θρασύβουλο, που κάθε μέρα δεχόταν ενισχύσεις και σε άνδρες και σε όπλα. Ο εμφύλιος πόλεμος συνεχιζόταν και γρήγορα φάνηκε ότι θα ήταν αδύνατο για την Αθήνα να κρατήσουν τους δημοκρατικούς στον Πειραιά χωρίς ξένη βοήθεια. Ακολούθησε για ένα διάστημα³¹² ο αγώνας ανάμεσα «σε αυτούς της πόλης» και «σε αυτούς του Πειραιά», έως ότου, με τις ενέργειες του Πausanία που ήρθε να αντικαταστήσει τον Άγη, και που εύλογα μπορούμε να υποθέσουμε ότι δεν θα απόστεργε την ιδέα της υπονόμησης της θέσης του Λυσάνδρου, οι αντίπαλοι σταμάτησαν τον πόλεμο.

Στο σημείο αυτό³¹³ μπορούμε να δεχτούμε την ανάλυση του Θουκυδίδη: ο Πελοποννησιακός πόλεμος είναι πράγματι η μεγάλη καμπή στην ιστορία ελληνικών πολέων της κλασικής εποχής. Έκλεισε μια εποχή³¹⁴ της ελληνικής ιστορίας. Σπαταλώντας ανθρώπινες ζωές και περιουσίες και στρέφοντας τις ενέργειες των κρατών μακριά από τα παραγωγικά ειρηνικά έργα, έβλαψε τους νικητές όσο και τους νικημένους.

Στον δεύτερο λόγο του Λυσία, («**Επιτάφιος τοῖς Κορινθίων βοηθοῖς**»), στην παράγραφο §61³¹⁵ ο ρήτορας στο πλαίσιο του εγκωμίου του παρελθόντος, και για την ακρίβεια, του πρόσφατου παρελθόντος, αναφέρεται στη μάχη του Πειραιά με σκοπό να διατρανώσει το αίσθημα περηφάνιας των Αθηναίων για την περίτρανη νίκη τους κατά της τυραννικής διακυβέρνησης των τριάκοντα, και για την εγκαθίδρυση του δημοκρατικού πολιτεύματος στην πόλη. Πρόκειται για αριστοτεχνική έξοδο³¹⁶ από το συναισθηματικό φόρτο που προηγήθηκε και αλλαγή κλίματος εκ μέρους του ρήτορα

³¹¹ : Bury– Meiggs (1992²): 490.

³¹² : Mosse', Gourbeillon (2013¹⁴): 297.

³¹³ : Mosse', Gourbeillon (2013¹⁴): 299.

³¹⁴ : Bostford and Robinson (2003): 318.

³¹⁵ : *ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐξήχθη ὑπὲρ πάσης ὀλοφύρασθαι τῆς Ἑλλάδος: ἐκείνων δὲ τῶν ἀνδρῶν ἄξιον καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ μεμνήσθαι, οἳ φεύγοντες τὴν δουλείαν καὶ περὶ τοῦ δικαίου μαχόμενοι καὶ ὑπὲρ τῆς δημοκρατίας στασιάσαντες πάντας πολεμίους κεκτημένοι εἰς τὸν Πειραιᾶ κατῆλθον, οὐχ ὑπὸ νόμου ἀναγκασθέντες, ἀλλ' ὑπὸ τῆς φύσεως πεισθέντες, καινοῖς κινδύνοις τὴν παλαιὰν ἀρετὴν τῶν προγόνων μιμησάμενοι,*

³¹⁶ : Ράπτης (2004): Λυσίας 3, πανηγυρικοί και άλλοι λόγοι: 287.

προς άλλη κατεύθυνση, με φιλοσοφικότερη θεώρηση της ζωής. Υπεραμύνεται επιπλέον³¹⁷ της επιλογής των μαχητών για αποκατάσταση της δημοκρατίας όχι υπό την απειλή κάποιου νομικού πλαισίου, αλλά υποκινούμενοι από εσωτερικά, ηθικά και πατριωτικά ελατήρια.

Στον δωδέκατο λόγο, « **Κατά Έρατοσθένους, τοῦ γενομένου τῶν Τριάκοντα**», στην παράγραφο § 53³¹⁸ υπαινίσσεται³¹⁹ την ταφή των νεκρῶν των φονευθέντων στην μάχη της Μουνιχίας, όπου σκοτώθηκε και ο Κριτίας και ο Ιππόμαχος εκ μέρους των Τριάκοντα. Σε αυτό, το δεύτερο τμήμα του λόγου του³²⁰ όπου εξαπολύει μύδρους κατά του Ερατοσθένη, αξιοποιεί το ιστορικό γεγονός για να καταδείξει και να ενισχύσει την ενοχή αλλά και την εὐνοια του αντιδίκου του προς τους Τριάκοντα Τυράννους, αφού τότε δεν βοήθησε ουδόλως τη δημοκρατική μερίδα του Θρασύβουλου. Επιχείρημα πάθους, που στοχεύει στην πρόκληση αισθημάτων οργής και αγανάκτησης ενάντια στον αντίδικο.

Στο δέκατο έκτο λόγο, «**Ἐν βουλῇ Μαντιθέῳ δοκιμαζομένῳ ἀπολογία**», στην παράγραφο §4³²¹, αναφέρεται πάλι η κάθοδος από τη Φυλή των δημοκρατικών υπό τον Θρασύβουλο, όμως απλά δίνεται το χρονικό στίγμα³²² της αφήγησης του ρήτορα.

Στο δέκατο ένατο λόγο, «**Ἐπὲρ τῶν Ἀριστοφάνους χρημάτων πρὸς τὸ Δημόσιον**», στην παράγραφο §19³²³ γίνεται σαφής υπαινιγμός στα γεγονότα, σε μια προσπάθεια ενίσχυσης του πατριωτισμού³²⁴ και της προσφοράς του Αριστοφάνη, αφού ταυτίζεται με τη δημοκρατική παράταξη. Αδιαφιλονίκητο επιχείρημα ἠθους.

Στον τριακοστό πρώτο λόγο, «**Κατά Φίλωνος δοκιμασίας**», στην παράγραφο §9³²⁵, σε περιοδικό και αντιθετικό ύφος λόγου³²⁶ αντιδιαστέλλεται η συμπεριφορά του Φίλωνα από τους συμπολίτες του. Ο κατηγορος συνεχίζει τη διάκριση³²⁷ ανάμεσα στους φύσει πολίτες και σε αυτούς που επέλεξαν να είναι ενάρετοι, λέγοντας ότι οι δεύτεροι μετέχουν και στα καλά και στα κακά της πόλης αγωνιζόμενοι να την οδηγήσουν πάντα στο δρόμο της αρετής, ενώ οι πρώτοι δεν αισθάνονται αυτή τη

³¹⁷ : Todd (2007): 261.

³¹⁸ : *ἐπειδὴ δὲ εἰς τὸν Πειραιᾶ ἤλθομεν καὶ αἱ ταραχαὶ γεγενημέναι ἦσαν καὶ περὶ τῶν διαλλαγῶν οἱ λόγοι ἐγίνοντο*

³¹⁹ : Λυσίας: *Λόγοι*, μτφρ. Τζουμελέας, τόμος Α': 144-145.

³²⁰ : Usher (1999): σ. 59.

³²¹ : *ἀλλ' ἤλθομεν πρὶν τοὺς ἀπὸ Φυλῆς εἰς τὸν Πειραιᾶ κατελθεῖν πρότερον πένθ' ἡμέραις.*

³²² : Jebb (2005): 243.

³²³ : *ὡς ἐγὼ ἀκήκοα τῶν ἐν Πειραιεὶ παραγενομένων.*

³²⁴ : Usher (1999): 97.

³²⁵ : *οὐ γὰρ ἤλθεν εἰς τὸν Πειραιᾶ, οὐδ' ἔστιν ὅπου ἑαυτὸν ὑμῖν τάξαι παρέσχεν.*

³²⁶ : Usher (1999): 78.

³²⁷ : Ράπτης (2004): *Λυσίας 2, οἱ καταγγελτικοὶ λόγοι*: 579-580.

φιλοπατρία, αλλά, όπου αποκτήσουν περιουσία, εκεί ζουν μόνιμα, ξεχνώντας τη γη που τους γέννησε και τους ανέδειξε. Προθέτουν μάλιστα το προσωπικό όφελος έναντι του κοινού και πατριωτικού αισθήματος.

Στον τριακοστό τέταρτο λόγο «**Περί τοῦ μή καταλύσαι τήν πάτριον πολιτείαν Ἀθήνησι**», στην παράγραφο §2³²⁸, ο ομιλητής αναφέρει πως κάποιοι³²⁹ τυχαία ή υποκριτικά βρέθηκαν την περίοδο των τριάκοντα τυράννων με τους οπαδούς του Θρασύβουλου, ενώ στην πραγματικότητα είναι ολιγαρχικοί, όπως αποδεικνύεται από τη συζητούμενη πρόταση νόμου με το απαράδεκτο περιεχόμενο. Έχοντας υποφέρει από την τυραννία των τριάκοντα³³⁰, ο Λυσίας χρησιμοποιεί το λόγο αυτό σαν μια ευκαιρία για να παρουσιάσει τις πολιτικές πεποιθήσεις του, που θα του έδιναν τη δυνατότητα να ζήσει και να ασκήσει την εμπορική του δράση στην Αθήνα, χωρίς φόβο, υπό το νεοιδρυθέν δημοκρατικό πολίτευμα. Σημαντικότατο και ισχυρό επιχείρημα πάθους, αφού ο ρήτορας αξιοποιεί την επίκληση στα αισθήματα φόβου των πολιτών για την απειλή του δημοκρατικού πολιτεύματος και της πολιτειακής σταθερότητας.

³²⁸ : οἱ τῇ μὲν τύχῃ τῶν Πειραιοῖ πραγμάτων μετέσχον,

³²⁹ : Ράπτης (2004):*Λυσίας 3, πανηγυρικοί και άλλοι λόγοι*: 83.

³³⁰ : Usher (1999): 68.

7. Το καθεστώς των Τετρακοσίων.

Κατά την Άνοιξη του 411π.Χ.³³¹, η κατάσταση ήταν η εξής : η Αθήνα είχε απείραχτη την ομοσπονδία στο βορρά και τον Ελλήσποντο, αλλά στη δυτική ακτή της Ασίας τίποτα το σημαντικό δεν της απέμενε εκτός από τη Λέσβο, τη Σάμο, την Κω και την Αλικαρνασσό. Ήταν αντιμέτωπη με ένα θαυμάσιο πελοποννησιακό στόλο, που τον υποστήριζε η Περσία και μια σημαντική ενίσχυση από τη Σικελία, με 22 πλοία, με αρχηγό τον Ερμοκράτη, ως ανταπόδοση των Συρακουσών για την απολύτρωσή τους.

Οι εραστές της δημοκρατίας³³² μπορούσαν κάλλιστα να προσεύχονται στην φύλακα- δέσποινα της πόλης. Η ευκαιρία όμως που οι ολιγαρχικοί περίμεναν τόσο καιρό είχε έρθει τελικά. Γιατί έξω από τις δικές τους τάξεις υπήρχε ένα μεγάλο τμήμα ανθρώπων που επηρέαζαν και που ήταν δυσαρεστημένοι με την υπάρχουσα μορφή της κυβερνήσεως και, αν και αντίθετοι στην ολιγαρχία, επιθυμούσαν μια μεταβολή στο πολίτευμα. Οι πρόσφατες συμφορές³³³ έδωσαν δύναμη στα χέρια τους, μια και φαινομενικά ήταν απόδειξη για την αναξιοότητα της δημοκρατίας, και για την ώρα η πλειονότητα αναγνώριζε την ανάγκη τροποποίησης του πολιτεύματος. Το γεγονός ότι κυρίαρχα άτομα των ολιγαρχιών της τελευταίας δεκαετίας³³⁴ είχαν παίξει ενεργό ρόλο στην πολιτική του δημοκρατικού πολιτεύματος δείχνει ότι κάθε ιδεολογική επιφύλαξη αντισταθμιζόταν με μια πραγματιστική αναγνώριση των απτών επιτυχιών της ριζοσπαστικής δημοκρατίας.

Υπήρχε δικαιολογημένα³³⁵ μια συζητήσιμη εντύπωση πως η δημοκρατία είχε διαχειριστεί άσχημα την εξωτερική πολιτική και ότι άνδρες με παιδεία και γνώσεις δεν ασκούσαν επαρκή επιρροή στη διοίκηση των πραγμάτων. Επιπλέον είχε γίνει και μια πιθανόν και μια αλλαγή στην ισορροπία της δυνάμεως των ψηφοφόρων γύρω στο 412π.Χ. Στις Συρακούσες οι απώλειες μεταξύ των θητών στα πλοία ίσως να ήταν βαρύτερες από ό,τι μεταξύ των οπλιτών, και στις αθηναϊκές δυνάμεις που στάθμευαν στη Σάμο υπήρχαν περισσότεροι ναύτες παρά στρατιώτες. Η αδυναμία των μετριοπαθών ήταν ότι δεν είχαν μελετήσει αρκετά την τακτική της επανάστασης και δεν είχαν συμφωνήσει επάνω σε ειδικούς στόχους για το πολίτευμα. Αργότερα ο

³³¹ : Bury – Meiggs (1992²): 470.

³³² : Bury– Meiggs (1992²): 471.

³³³ : Bostford and Robinson (2003): 277.

³³⁴ : Carey (2010): 42.

³³⁵ : Bury– Meiggs (1992²): 471.

Θηραμένης έγινε ο αρχηγός τους και επεξεργάστηκε μια ανάμεικτη μορφή πολιτεύματος, που συνδύαζε ολιγαρχικά και δημοκρατικά στοιχεία.

Ως ένα μέτρο έκτακτης ανάγκης³³⁶, οι Αθηναίοι εξέλεξαν ένα σώμα των δέκα, των *Προβούλων*³³⁷, προκειμένου να χειρισθούν τα καθημερινά ζητήματα της πόλης, αντί της Βουλής των Πεντακοσίων. Υπήρχαν όμως παρατάξεις μέσα στην πόλη που πίστευαν ότι η δημοκρατία ήταν ανίκανη να αντιμετωπίσει τον πόλεμο εναντίον της Σπάρτης. Όταν ξέσπασε ευρέως η επανάσταση ανάμεσα στις υπηκόους πόλεις της αθηναϊκής ηγεμονίας, ο λαός είχε πεισθεί το 411π.Χ. να ψηφίσει εναντίον της ριζοσπαστικής δημοκρατίας με την λανθασμένη πεποίθηση, που καλλιεργήθηκε από τον Αλκιβιάδη, ότι αυτή η κίνηση θα ενθάρρυνε την Περσία να μεταφέρει τη στήριξή της από την Σπάρτη στην Αθήνα. Η πολιτειακή αλλαγή υποστηρίχθηκε από ένα κλίμα φόβου, που προκλήθηκε από έναν αριθμό δολοφονιών. Ο Ανδροκλής³³⁸, ένας ισχυρός δημοκρατικός που είχε διακριθεί γιατί είχε συντελέσει στην καταδίκη του Αλκιβιάδη, δολοφονήθηκε. Μερικοί άλλοι, λιγότερο σημαντικοί, εξολοθρεύθηκαν με τον ίδιο τρόπο.

Τρομοκρατημένοι από τις πολιτικές δολοφονίες³³⁹, οι πολίτες επέτρεψαν την ίδρυση, το 411π.Χ., μιας «*Βουλής των Τετρακοσίων*» που θα διόριζε τους λειτουργούς και θα διοικούσε με απόλυτη εξουσία.

Σαν μια μικρή παραχώρηση στους μετριοπαθείς³⁴⁰, αυτή η μορφή διακυβέρνησης χαρακτηρίστηκε πρόσκαιρη και προτάθηκε ένα «οριστικό» πολίτευμα, σύμφωνα με το οποίο η ανώτατη εξουσία θα βρισκόταν στα χέρια των 5.000 πλουσιότερων πολιτών³⁴¹, οργανωμένων σε τέσσερα μεγάλα συμβουλευτικά σώματα που θα εναλλάσσονταν κάθε χρόνο. Η *Βουλή των Τετρακοσίων*, όπως διαμορφώθηκε από το Θηραμένη, είχε κατά ένα μέρος σαν πρότυπο τη Βοιωτική συμμαχία. Ένα σώμα λειτουργών κατώτερης τάξης (προέδρων) συγκροτούσε το συμβούλιο, εκλέγοντας εκατό πολίτες, που ο καθένας τους διάλεγε ύστερα τρεις άλλους³⁴².

³³⁶ : Carey (2010): 42.

³³⁷ : Bostford and Robinson (2003): 278. Το σώμα αυτό θα το αποτελούσαν ώριμοι άνδρες, οι οποίοι θα εκλέγονταν κάθε χρόνο. Αυτοί θα έπαιρναν τη θέση των πρυτάνεων στην εισαγωγή διοικητικών μέτρων, θα ήλεγχαν τα οικονομικά και θα παρακολουθούσαν την κατασκευή και τον εξοπλισμό του ναυτικού. Αυτή η σωτήρια μεταρρύθμιση εξευτελίστηκε κατά μεγάλο μέρος, με την εκλογή ηλικιωμένων ανδρών, όπως του ποιητή Σοφοκλή, που τους έλειπε η αποφασιστικότητα και η δραστηριότητα.

³³⁸ : Bury – Meiggs (1992²): 472.

³³⁹ : Bostford and Robinson (2003):278.

³⁴⁰ : Βλ. και Bury – Meiggs (1992²): 473.

³⁴¹ : Μικρογιαννάκης (1992³): 50. Έγινε προσπάθεια για περιστολή του δήμου, των ουσιαστικών κυβερνητών της πόλης, στον αριθμό και στα δικαιώματα. Η πολιτογράφηση αυτού του είδους δεν έγινε τελικά από τους Τετρακοσίους.

³⁴² : Βλ. και Mosse', Gourbeillon (2013¹⁴): 292.

Είναι αξιοσημείωτο³⁴³ το γεγονός ότι οι αρχηγοί της ολιγαρχικής κίνησης δεν ήταν ούτε ευπατρίδες, ούτε πολιτικοί με πείρα. Ήταν μορφωμένοι άνθρωποι, που έχοντας μάθει την πολιτική επιστήμη τους στις σχολές των σοφιστών, καταπιάστηκαν τώρα με πολιτικούς πειραματισμούς. Υπό ομαλές συνθήκες, το αθηναϊκό πολίτευμα ήταν ένα σύνολο παραδοσιακών εθίμων τροποποιημένων από γραπτούς νόμους, αλλά τώρα για πρώτη φορά, όπως θα μπορούσε να περιμένει κανείς από τους σοφιστές, έγινε και επίσημο έγγραφο. Τόσο το προσωρινό όσο και το οριστικό πολίτευμα, καταγράφηκαν. Οι επικεφαλής ολιγαρχικοί, αναβάλλοντας τη σύγκληση των Πεντακισχιλίων, απέβλεπαν στο να διατηρήσουν τους Τετρακόσιους μόνιμα στην εξουσία. Χαρακτηριστικό του νέου συστήματος ήταν ότι καταργήθηκαν όλες οι αμοιβές για δημόσιες υπηρεσίες, εκτός από την αμοιβή για τους εννέα άρχοντες και τους βουλευτές, προς το παρόν, και ότι αφιερώθηκαν όλα τα έσοδα στον πόλεμο.

Οι Τετρακόσιοι³⁴⁴ αποδείχτηκαν άνθρωποι χωρίς αρχές, χωρίς πατριωτισμό και αναρμόδιοι. Δεν μπορούσαν να κρατηθούν στη θέση τους με κανένα άλλο τρόπο, παρά μόνο με την τρομοκρατία και τη δολοφονία.

Η ολιγαρχία ήταν θεμελιωδώς ελλαττωματική³⁴⁵. Χωρίς καμία προηγούμενη εμπειρία μη δημοκρατικού πολιτεύματος στην Αθήνα, οι επαναστάτες δεν είχαν σταθερή ιδεολογία και μοιράστηκαν από την αρχή ανάμεσα στους μετριοπαθείς, οι οποίοι ευνοούσαν μια αυστηρή δημοκρατία, και τους ακραίους³⁴⁶, οι οποίοι υπερασπιζόνταν μια κλειστή ολιγαρχία. Αυτή η αδύναμη συμμαχία έσπασε όταν το ναυτικό της Σάμου αρνήθηκε να αναγνωρίσει τους Τετρακόσιους. Οι ακραίοι στράφηκαν προς τη Σπάρτη για στήριξη και ανατράπηκαν υπό την επιρροή του μετριοπαθούς ηγέτη, Θηραμένη.

Ο Λυσίας γράφει τους λόγους του κατοικώντας παράλληλα και δραστηριοποιούμενος επαγγελματικά στην πόλη της Αθήνας. Είναι λοιπόν σαφές πως γνωρίζει εξ ιδίων και ενδελεχώς την πολιτική κατάσταση που επικρατεί στην Αθήνα, τουλάχιστον μετά το 412π.Χ. όπου επανεγκαθίσταται στην πόλη. Το γεγονός αυτό τον καθιστά αρκετά αξιόπιστο μάρτυρα για τα γεγονότα της περιόδου εκείνης.

³⁴³ : Bostford and Robinson (2003):279.

³⁴⁴ : Bostford and Robinson (2003): 279.

³⁴⁵ : Carey (2010): 42.

³⁴⁶ : Bostford and Robinson (2003): 279. Αυτοί είχαν αρχηγούς τον Αντιφώντα, τον Πείσανδρο και τον Φρόνιχο.

Στον δωδέκατο λόγο, « **Κατά Έρατοσθένους, τοῦ γενομένου τῶν Τριάκοντα**», στην παράγραφο §65³⁴⁷, η οποία εντάσσεται στο τμήμα του λόγου που χαρακτηρίζεται ως *κακολογία*³⁴⁸ κατά του Θηραμένη, ο ρήτορας του καταλογίζει την απόλυτη ευθύνη για την εγκαθίδρυση του πρώτου ολιγαρχικού καθεστώτος στην Ελλάδα, καταδεικνύοντας και στηλιτεύοντας την επιρροή που άσκησε στο πλήθος. Επιπρόσθετα, κάνει αναφορά και στον ρόλο του πατέρα του ως έναν εκ των δέκα προβούλων, επιδιώκοντας να καταγγείλει την αντιπατριωτική τους συμπεριφορά και παράλληλα την φιλοολιγαρχική τους στάση. Γίνεται απόλυτα σαφές πως ο απώτερος ρητορικός του στόχος, είναι η λαιμοψαχία του αντιπάλου και μάλιστα με επίκεντρο το οικογενειακό του παρελθόν. Στοχεύει παράλληλα στο συναισθηματικό κόσμο των δικαστών, όπου σε μια περίοδο αποκατάστασης της δημοκρατίας στην Αθήνα, οι πολίτες δυσανασχετούν έναντι όσων διαχρονικά έχουν επιδείξει αντιδημοκρατική συμπεριφορά.

Στον εικοστό λόγο του Λυσία, «**Υπέρ Πολυστράτου**», στην παράγραφο §14³⁴⁹, γίνεται μνεία του τραυματισμού του Πολυστράτου³⁵⁰ ως αποτέλεσμα της αυτοθυσίας που επέδειξε και αποσκοπεί στο να συγκινήσει το ακροατήριο. Με την πληροφορία ότι, όταν ο Πολύστρατος επέστρεψε στην Αθήνα, το ολιγαρχικό καθεστώς είχε ήδη ανατραπεί, ο συνήγορος επιχειρεί να άρει κάθε υποψία συμμετοχής του κατηγορουμένου στην κρίσιμη τελική φάση του καθεστώτος. Η γνωστοποίηση της ήττας στην Ερέτρια προκάλεσε πανικό στους Αθηναίους, οι οποίοι φοβούμενοι μήπως κάποιος από τους Τετρακοσίους προδώσουν την πόλη στους Σπαρτιάτες, συγκάλεσαν Εκκλησία του δήμου στην Πνύκα, όπου αποφάσισαν να ανατρέψουν τους Τετρακοσίους και να παραδώσουν την εξουσία στους πεντακισχιλίους³⁵¹.

Στον εικοστό πέμπτο λόγο του Λυσία, «**Δήμου καταλύσεως άπολογία**», στην παράγραφο §14³⁵², ο κατηγορούμενος³⁵³ επικαλείται τη μακρά δημοκρατική πορεία που έχει στο ενεργητικό του. Ούτε οι Τετρακόσιοι του 411π.Χ. τον πλησίασαν να τον διορίσουν βουλευτή, ούτε οι Τριάκοντα του 403π.Χ. . Γνώριζαν καλά τα δημοκρατικά

³⁴⁷ : ὅς πρῶτον μὲν τῆς προτέρας ὀλιγαρχίας αἰτιώτατος ἐγένετο, πείσας ὑμᾶς τὴν ἐπὶ τῶν τετρακοσίων πολιτείαν ἐλέσθαι. καὶ ὁ μὲν πατήρ αὐτοῦ τῶν προβούλων ὢν ταῦτ' ἔπραττεν, αὐτὸς δὲ δοκῶν ἐνόουστατος εἶναι τοῖς πράγμασι στρατηγὸς ὑπ' αὐτῶν ἤρεθη.

³⁴⁸ : Usher (1999): 62.

³⁴⁹ : καὶ τετρωμένος δεῦρ' ἦλθε, καὶ ἤδη μετεπεπτώκει τὰ πράγματα.

³⁵⁰ : Αποστολάκης (2003): 175-176.

³⁵¹ : Θουκ.8. 97,1.

³⁵² : ἐγὼ γάρ, ὧ ἄνδρες δικασταί, οὔτε ἐπὶ τῶν τετρακοσίων ἐγενόμην

³⁵³ : Ράπτης (2004): Λυσίας 3, πανηγυρικοί και άλλοι λόγοι: 63-64.

του φρονήματα. Άρα, οι κατηγοροί του είναι κοινοί συκοφάντες. Ρητορικά, αφ' ενός καταδεικνύει φιλοδημοκρατικό προφίλ-άρα και προσφιλές στους δικαστές- και αφ' ετέρου εξαπολύει κατηγορίες έναντι του ήθους των κατηγορών. Έτσι επιτυγχάνει την δική του ενίσχυση σε επίπεδο υπεράσπισης, και παράλληλα, αποδυναμώνει την επιχειρηματολογία και, κυρίως, το ηθικό ανάστημα της αντίδικης πλευράς.

Στον τριακοστό λόγο «**Κατά Νικομάχου γραμματέως εϋθυνῶν κατηγορία**», στην παράγραφο §7³⁵⁴ παρατηρούμε πως γίνεται αναφορά στην Βουλή των Τετρακοσίων. Οι κατηγορίες εναντίον του αντιπάλου³⁵⁵ ότι είχε λάβει μέρος στα ολιγαρχικά καθεστώτα, είτε των Τετρακοσίων είτε των Τριάκοντα, είναι συνηθισμένες στις επιθέσεις ήθους. Φυσικά μπορούσε να χρησιμοποιηθεί και η άλλη πλευρά αυτού του είδους των επιχειρημάτων: οι διάδικοι συχνά ισχυρίζονταν ότι είχαν δείξει δημοκρατική συμπεριφορά και ότι είχαν αντισταθεί στους τυράννους. Ο Λυσίας επιδεξίως χειρίζεται τη συχνότητα τέτοιων κατηγοριών, για να αποδείξει ότι ο ισχυρισμός του Νικομάχου είναι ψευδής.

Στον τριακοστό τέταρτο λόγο «**Περί τοῦ μή καταλῦσαι τήν πάτριον πολιτείαν Ἀθήνησι**», στην παράγραφο §4³⁵⁶, γίνεται μνεία στις δύο ολιγαρχίες³⁵⁷ στην Αθήνα, του 411 και του 403π.Χ., που επιβλήθηκαν σε έκρυθμες καταστάσεις. Από τη φύση τους τα ολιγαρχικά πολιτεύματα στηρίζονται και ταυτόχρονα εξυπηρετούν λίγους. Είναι αδιανόητο τα δημοκρατικά πολιτεύματα να ευνουχίζονται με οποιουσδήποτε αποκλεισμούς και στένεμα της βάσης τους³⁵⁸. Επισημαίνεται ακόμη από το ρήτορα ότι οι ολιγαρχίες δεν επιβάλλονται από γαιοκτήμονες ή και οικονομικά ισχυρούς, αλλά από επιβουλευτές τόσο των ατομικών ελευθεριών, όσο και των περιουσιών των συμπολιτών τους³⁵⁹.

Η παρουσία του συγκεκριμένου ιστορικού γεγονότος αξιοποιείται από το ρήτορα άλλοτε ως στοιχείο παθοποιΐας, είτε, στους καταγγελτικούς του λόγους, ως επιχείρημα για λαιδορία της αντιδικού πλευράς και παράλληλα ενίσχυσης της επιχειρηματολογίας σχετικά με το ήθος του πελάτη του.

³⁵⁴ : *ἐὰν δ' ἄρα ἐπιχειρήῃ λέγειν ἄπερ ἐν τῇ βουλῇ, ὡς ἐγὼ τῶν τετρακοσίων ἐγενόμην, ἐνθυμείσθε ὅτι ἐκ τῶν τοιαῦτα λεγόντων τῶν τετρακοσίων πλεῖν ἢ χίλιοι γενήσονται: καὶ γὰρ τοὺς ἔτι παῖδας ὄντας ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ καὶ τοὺς ἀποδημοῦντας οἱ διαβάλλειν βουλόμενοι ταῦτα λαιδοροῦσιν.*

³⁵⁵ : Βολονάκη (2012): 348-349.

³⁵⁶ : *ἐπίστασθε γὰρ ἐν ταῖς ἐφ' ἡμῶν ὀλιγαρχίαις γεγενημέναις καὶ οὐ τοὺς γῆν κεκτημένους ἔχοντας τὴν πόλιν, ἀλλὰ πολλοὺς μὲν αὐτῶν ἀποθανόντας, πολλοὺς δ' ἐκ τῆς πόλεως ἐκπεσόντας,*

³⁵⁷ : Ράπτης (2004): *Λυσίας 3, πανηγυρικοί και άλλοι λόγοι*: 84.

³⁵⁸ : Βλ. επίσης και Usher (1999): 68-69.

³⁵⁹ : Σίγουρα εδώ ο Λυσίας φέρνει στο μυαλό του και την αφαίμαξη της κινητής και ακίνητης περιουσίας του αδελφού του, πριν εκτελεστεί από τους Τριάκοντα τυράννους.

8. Το καθεστώς των Πεντακισχιλίων.

Για το καθεστώς που επικράτησε στην Αθήνα ³⁶⁰ μετά την πτώση των Τετρακοσίων, το οποίο ονομάζεται συνήθως «ενδιάμεσο», δεν γνωρίζουμε πολλές λεπτομέρειες. Σύμφωνα με το Θουκυδίδη ³⁶¹, που είναι η μοναδική πηγή γι' αυτό το καθεστώς, αμέσως μετά τη μάχη της Ερέτριας ακολούθησε συνέλευση του λαού στην Πνύκα, όπου καταργήθηκε το καθεστώς των Τετρακοσίων και αποφασίστηκε να δοθεί η εξουσία στους Πεντακισχιλίους, ένα σώμα που θα συγκροτούνταν από όσους πολίτες μπορούσαν να εξοπλίζονται ιδίοις εξόδοις. Στην πραγματικότητα ³⁶², όλους τους πολίτες που βρίσκονταν πάνω από την τάξη των θητών. Αυτή η θέση επιτρέπει στον Sealey ³⁶³ να ερμηνεύσει την ολιγαρχική κίνηση ως προσπάθεια να αντιμετωπίσει του οικονομικού προβλήματος της Αθήνας. Συγκεκριμένα θεωρεί ότι η ανάγκη για εξοικονόμηση πόρων υπαγόρευε τον αποκλεισμό από την κατοχή αξιώματος ανδρών, οι οποίοι δεν θα μπορούσαν να ανταποκριθούν, αν δεν αμείβονταν από το δημόσιο ταμείο, ενώ αντιθέτως δεν είχε κανένα νόημα ο αποκλεισμός από το *εκκλησιάζειν*.

Ο ακριβής αριθμός του σώματος των Πεντακισχιλίων ³⁶⁴ είναι ένα άλλο πρόβλημα. Συγκεκριμένα ο Θουκυδίδης αναφέρει τον αριθμό των πέντε χιλιάδων ως κατώτατο όριο, η αριστοτέλεια Αθηναίων Πολιτεία ως ανώτατο, ενώ ο συνήγορος του Πολυστράτου ³⁶⁵ ισχυρίζεται ότι ο κατηγορούμενος Πολύστρατος είχε επιλέξει εννέα χιλιάδες μέλη.

Οι πρωταγωνιστές αυτή της κίνησης ³⁶⁶, Θηραμένης και Αριστοκράτης, είχαν νωρίς διαμορφώσει την πεποίθηση ότι το καθεστώς των Τετρακοσίων ήταν καταδικασμένο σε αποτυχία και παράλληλα έτρεφαν και προσωπικές φιλοδοξίες. Ο Θουκυδίδης δεν αναφέρει λεπτομέρειες, ενώ ούτε στους αττικούς ρήτορες γίνεται μνεία αυτού του καθεστώτος, το οποίο φαίνεται να έχει επισκιασθεί από την δημοκρατία που το διαδέχτηκε.

³⁶⁰ : Αποστολάκης (2003): 28-29.

³⁶¹ :Θουκ.8.97.1.

³⁶² : Bostford and Robinson (2003): 279.

³⁶³ : Αποστολάκης (2003): 30.

³⁶⁴ : Αποστολάκης (2003): 31-32.

³⁶⁵ : Λυσίας: 20.13.

³⁶⁶ : Αποστολάκης (2003): 29.

Ο κορυφαίος δημιουργός του νέου πολιτεύματος³⁶⁷ ήταν ο Θηραμένης. Ο Θουκυδίδης το εγκωμιάζει³⁶⁸ σαν πολίτευμα όπου η κυριαρχία των πολλών και η κυριαρχία των λίγων συγκεράστηκαν ωραία³⁶⁹. Είναι βέβαιο ότι ο Θηραμένης, ευθύς εξ αρχής, επιθυμούσε να οργανώσει ένα πολίτευμα, όπου η δημοκρατία και η ολιγαρχία θα αναμειγνύονταν κατάλληλα. Η συγκατάθεσή του για μια ολιγαρχία ήταν απλά ζήτημα ανάγκης και το παρατσούκλι *Κόθορνος*, που του έδωσαν οι ολιγαρχικοί δεν του άξιζε.

Δυστυχώς δεν έχουμε περισσότερες πληροφορίες³⁷⁰ για τη σύντομη αυτή περίοδο διακυβέρνησης από τους Πέντε Χιλιάδες. Κατά τα λεγόμενα του Θουκυδίδη «οι Αθηναίοι δεν γνώρισαν ποτέ καλύτερο πολίτευμα³⁷¹»

Στον δωδέκατο λόγο του Λυσία, « **Κατά Έρατοσθένους, τοῦ γενομένου τῶν Τριάκοντα**», στις παραγράφους §66-67³⁷², τονίζονται τα εγωιστικά κίνητρα και οι προσωπικές φιλοδοξίες του Θηραμένη³⁷³, στοιχεία που του καταλογίζει ο συνήγορος του Πολυστράτου στο τμήμα του λόγου όπου καταφέρεται με σφοδρότητα εναντίον του³⁷⁴.

Στον εικοστό λόγο, «**Υπέρ Πολυστράτου**», στις παραγράφους §13³⁷⁵ και 16³⁷⁶, γίνεται αναφορά στο καθεστώς των Πεντακισχιλίων. Στην παράγραφο 13, ο συνήγορος

³⁶⁷ : Bury – Meiggs (1992²): 475-476.

³⁶⁸ : Ο έπαινος του Θουκυδίδη είναι πολύ εμφαντικός. Απλώς και μόνο διαγράφει το χαρακτήρα του. Μολονότι η δύναμη βρισκόταν στα χέρια της τάξεως των οπλιτών, είναι πιθανό ότι οι θήτες διατηρούσαν δικαίωμα ψήφου στην Εκκλησία του δήμου, αν και αποκλείονταν από τα αξιώματα, ίσως δε και στα δικαστήρια. (Bury – Meiggs (1992²): 854, υποσ.16).

³⁶⁹ : Αναφορές ιστορικές συναντά ο μελετητής και στα έργα των : Mosse', Gourbeillon (2013¹⁴): 293 και Carey (2010): 43.

³⁷⁰ : Mosse', Gourbeillon (2013¹⁴): 293.

³⁷¹ : Θουκ.8.97.2.

³⁷² : *ἐπειδὴ δὲ Πείσανδρον μὲν καὶ Κάλλαισχρον καὶ ἑτέρους ἑώρα προτέρους αὐτοῦ γιγνομένους, τὸ δὲ ἡμέτερον πλῆθος οὐκ ἐτί βουλόμενον τούτων ἀκροᾶσθαι, τότε ἤδη διὰ τε τὸν πρὸς ἐκείνους φθόνον καὶ τὸ παρ' ἡμῶν δέος μετέσχε τῶν Ἀριστοκράτους ἔργων. βουλόμενος δὲ τῷ ἡμέτερῳ πλῆθει δοκεῖν πιστὸς εἶναι Ἀντιφῶντα καὶ Ἀρχεπτόλεμον φιλάτους ὄντας αὐτῷ κατηγορῶν ἀπέκτεινεν, εἰς τοσοῦτον δὲ κακίας ἦλθεν, ὥστε ἅμα μὲν διὰ τὴν πρὸς ἐκείνους πίστιν ἡμᾶς κατεδουλώσατο, διὰ δὲ τὴν πρὸς ἡμᾶς τοὺς φίλους ἀπόλεσε.*

³⁷³ : Αποστολάκης (2003): 29, υποσ.18.

³⁷⁴ : Usher St.(1999): 62.

³⁷⁵ : *εἰ μὴ καὶ ἡμεῖς ἀδικεῖτε, ὅτι ἡμῶν ἐστὶ πολίτης. πῶς δ' ἂν γένοιτο δημοτικώτερος, ἢ ὅστις ἡμῶν ψηφισαμένων πεντακισχιλίοις παραδοῦναι τὰ πράγματα καταλογεὺς ὢν ἑνακισχιλίους κατέλεξε, ἵνα μηδεὶς αὐτῷ διάφορος εἴη τῶν δημοτῶν, ἀλλ' ἵνα τὸν μὲν βουλόμενον ἐγγράφοι, εἰ δὲ τῶν μὴ οἴων τ' εἴη, χαρίζοιτο. καίτοι οὐχ οἱ ἂν πλείους τοὺς πολίτας ποιῶσιν, οὗτοι καταλύουσι τὸν δῆμον, ἀλλ' οἱ ἂν ἐκ πλειόνων ἐλάττωσιν. οὗτος δὲ οὔτε ὁμόσαι ἠθέλεν οὔτε καταλέγειν,*

³⁷⁶ : *καὶ κατηγοροῦσι μὲν τῶν τετρακοσίων, ὅτι ἦσαν κακοί: καίτοι ἡμεῖς αὐτοὶ πεισθέντες ὑπὸ τούτων παρέδοτε τοῖς πεντακισχιλίοις, καὶ εἰ αὐτοὶ τοσοῦτοι ὄντες ἐπέισθητε, ἕνα ἕκαστον τῶν τετρακοσίων οὐ χρῆν πεισθῆναι; ἀλλ' οὐχ οὗτοι ἀδικοῦσιν, ἀλλ' οἱ ἡμᾶς ἐξήπάτων καὶ κακῶς ἐποίησαν. οὗτος δ' ἐν πολλοῖς*

αναφέρεται σε ψήφισμα της Εκκλησίας³⁷⁷ που συγκλήθηκε εκτάκτως πριν από την Εκκλησία του Κολωνού³⁷⁸. Το ψήφισμα αυτό προέβλεπε παραχώρηση πολιτικής δύναμης στους Πεντακισχιλίους, προκειμένου να αντιμετωπισθούν οι αυξημένες απαιτήσεις του πολέμου και φαίνεται ότι εκδόθηκε στο πρώτο στάδιο της πολιτικής εκτροπής³⁷⁹.

Στην παράγραφο §16, ο συνήγορος αναφέρεται εκ νέου στο πρώτο στάδιο της εγκαθίδρυσης του καθεστώτος, όταν η ρητορική πειθώ είχε παίξει πολύ σπουδαίο ρόλο³⁸⁰. Επανεμφανίζεται εδώ λοιπόν η αντίληψη ότι επικράτησαν χρησιμοποιώντας πειθώ μάλλον παρά βία.

Όλες αυτές οι ιστορικές πληροφορίες δίνονται επειδή ο συνήγορος επιχειρεί να άρει κάθε υποψία συμμετοχής του κατηγορουμένου στην κρίσιμη τελική φάση του καθεστώτος.

Συμπερασματικά, το πολίτευμα των πεντακισχιλίων αξιοποιείται στους λόγους του Λυσία αφ' ενός για να ενισχυθεί η υπερασπιστική του γραμμή και να καταφερθεί ενάντια στο ήθος του αντιπάλου, εξαπολύοντας ισχυρό καταγγελτικό λόγο και αφ' ετέρου για να τονιστεί το ήθος του πελάτη του.

δηλοῖ ὑμῖν ἐνόων καὶ ὅτι, εἴ πέρ τι νεωτερίζειν ἐβούλετο εἰς τὸ ὑμέτερον πλῆθος, οὐκ ἂν ποτ' ἐν ὀκτῶ ἡμέραις, εἰσελθὼν εἰς τὸ βουλευτήριον,

³⁷⁷ : Αποστολάκης (2003): 167.

³⁷⁸ : Βλ. Αποστολάκης (2003): 30.

³⁷⁹ : Για την αμφισβήτηση του ακριβούς αριθμού των πεντακισχιλίων βλ. σελ.75.

³⁸⁰ : Αποστολάκης (2003): 181.

9. Οι Τριάκοντα Τύραννοι.

Δεν πρέπει να υποθέσουμε³⁸¹ ότι όλοι οι Αθηναίοι ήταν απελπισμένοι και δυστυχημένοι για την τρομερή ταπείνωση που είχε συμβεί στη γενέτειρά τους. Υπήρχαν πολυάριθμοι εξόριστοι που όφειλαν την επιστροφή τους στη συμφορά της. Το ακραίο ολιγαρχικό κόμμα χάρηκε για την ξένη κατοχή, γιατί την αντιμετώπιζε ως ευκαιρία ανατροπής της δημοκρατίας και επανεγκαθιδρύσεως ενός πολιτεύματος όμοιου με εκείνο με εκείνο που είχε δοκιμαστεί μετά τη Σικελική εκστρατεία.

Ο Θηραμένης ανυπομονούσε να κάνει νέα απόπειρα για να εισαγάγει το αγαπημένο του πολίτευμα. Από τους εξόριστους, ο πιο διακεκριμένος και αποφασισμένος ήταν ο Κριτίας³⁸², γιος του Κάλλαισχρου, και μέλος της ίδιας οικογένειας με το νομοθέτη Σόλωνα. Ήταν άνθρωπος με πολλές ικανότητες, μαθητής του Γοργία και σύντροφος του Σωκράτη, ρήτορας, ποιητής και φιλόσοφος.

Σχηματίστηκε ένας συνδυασμός μεταξύ των εξορίστων και των ολιγαρχικών της Αθήνας, οργανώθηκε ένα κοινό σχέδιο δράσεως και οι κύριοι δημοκρατικοί αρχηγοί αμέσως συνελήφθησαν και φυλακίστηκαν. Τότε ζητήθηκε η παρέμβαση του Λυσάνδρου για την εγκατάσταση ενός νέου πολιτεύματος και η Εκκλησία του Δήμου, φοβισμένη από την παρουσία του, ενέκρινε ένα μέτρο που πρότεινε ο Δρακοντίδης, δηλαδή ότι έπρεπε να διορισθεί ένα σώμα από τριάκοντα, με σκοπό να νομοθετήσει και να διευθετήσει τα δημόσια πράγματα μέχρις ότου ολοκληρωθεί η κωδικοποίησή τους. Οι ολιγαρχικοί δεν έλαβαν τον κόπο να καταργήσουν τον νόμο που θα μπορούσε να εκθέσει τον εισηγητή του μέτρου σε ποινική δίωξη με βάση την *γραφή παρανόμων*³⁸³. Ένωθαν βέβαιοι για τη δύναμή τους. Ο Κριτίας, ο Θηραμένης και ο Δρακοντίδης ήταν μεταξύ των τριάκοντα που επελέγησαν.

Θεωρητικά, η επιτροπή των τριάκοντα³⁸⁴ θα όφειλε πράγματι να συντάξει ένα νέο πολίτευμα³⁸⁵, εμπνεόμενο, όπως και το 411π.Χ., από την *πάτριον πολιτείαν*, το υποτιθέμενο πολίτευμα των προγόνων. Δηλαδή, όπως και το 411π.Χ., καταργούσαν τους *μισθούς* και περιόριζαν το σώμα των ενεργών πολιτών όχι πιά σε πέντε χιλιάδες(5.000), αλλά σε τρεις χιλιάδες(3.000) άτομα των οποίων ο κατάλογος θα καταρτιζόταν από τους Τριάκοντα.

³⁸¹ : Bury– Meiggs (1992²): 485.

³⁸² : Bostford and Robinson (2003): 285-286.

³⁸³ : Mac Dowell (2003⁴): 80-83.

³⁸⁴ : Mosse', Gourbeillon (2013¹⁴): 296.

³⁸⁵ : Carey (2010): 43.

Οι εξουσίες τους³⁸⁶, σαν κυβερνητικού σώματος, έπρεπε να διαρκέσουν μόνο μέχρι να ολοκληρώσουν το νομοθετικό τους έργο. Η πλειονότητά τους όμως, με τον Κριτία, που ήταν ο ιθύνων νους, επικεφαλής, δεν είχε σκεφτεί σοβαρά να καταρτίσει ένα πολίτευμα. Αυτό το θεωρούσαν απλώς ένα πρόσχημα για να αποκτήσουν εξουσία, και ο μόνος σκοπός τους ήταν να διατηρήσουν στα χέρια τους την εξουσία τους, εγκαθιστώντας μια πραγματική ολιγαρχία. Σε αυτό το σημείο πάντως δεν ήταν απόλυτα ομόθυμοι. Ένας από αυτούς, ο Θηραμένης, δεν είχε την τάση προς μια καθαρή ολιγαρχία, αλλά είχε την πρόθεση να διαμορφώσει ένα πολίτευμα με συγκερασμό και ολιγαρχικών και δημοκρατικών στοιχείων. Αυτή η διαφωνία στις απόψεις των δύο ικανοτέρων ανδρών, του Κριτία και του Θηραμένη, οδήγησε γρήγορα σε μοιραία διάσταση.

Τα πρώτα μέτρα πραγματοποιήθηκαν πάντως με εγκάρδια συμφωνία. Ορίστηκε Βουλή των Πεντακοσίων, που την αποτελούσαν δυνατοί υποστηρικτές της ολιγαρχίας και ήταν περιβεβλημένη με τα δικαστικά καθήκοντα, που πριν ανήκαν στο λαό. Ένα σώμα από Ένδεκα, με αρχηγό το Σάτυρο, ένα βίαιο και ασυνείδητο άνδρα, ορίστηκε για να ασκεί τα αστυνομικά καθήκοντα, και η φύλαξη του Πειραιά ανατέθηκε σε σώμα από Δέκα. Κατόπιν, οι κορυφαίοι δημοκράτες, που μετά την πτώση της Αθήνας είχαν αντιταχθεί στην εγκαθίδρυση ολιγαρχίας, συνελήφθησαν, δικάστηκαν ενώπιον της Βουλής και καταδικάστηκαν σε θάνατο για συνωμοσία.

Μέχρι τώρα υπήρχε σύμπνοια³⁸⁷, αλλά σε αυτό το σημείο ο Θηραμένης θα σταμάτησε. Σε τέτοιες στιγμές, οι μετριοπαθείς συμβουλές έχουν μικρή πιθανότητα να επικρατήσουν, γιατί τοποθετούνται έξω από την ακραία πολιτική ανδρών αποφασισμένων, όπως ο Κριτίας, που είχε γυρίσει με δριμύ και εκδικητικό πνεύμα εναντίον της δημοκρατίας και με την απόφαση να ασκήσει αμείλικτα έναν απόλυτο δεσποτισμό και να εξαλείψει κάθε στοιχείο δημοκρατικής αντιθέσεως.

Αρχίζοντας με μετριοπάθεια³⁸⁸, η εξουσία των Τριάκοντα τυράννων εκφυλίστηκε γοργά σε εγωιστικό, αιματοβαμμένο δεσποτισμό. Οι Τριάκοντα είχαν αναγγείλει³⁸⁹, σαν μέρος του προγράμματός τους, ότι θα εκκαθάριζαν την πόλη από τα κακοποιά στοιχεία. Καταδίκασαν σε θάνατο έναν αριθμό ανδρών με κακό χαρακτήρα, στους οποίους περιλαμβάνονταν και μερικοί πασίγνωστοι καταδότες. Αλλά αμέσως μετά προχώρησαν στην εκτέλεση, με δίκη ή χωρίς, όχι μόνο διαπρεπών δημοκρατικών, αλλά

³⁸⁶ : Bury – Meiggs (1992²): 486.

³⁸⁷ : Bury – Meiggs (1992²): 486. Επίσης υλικό αντλεί ο μελετητής και από το έργο των : Mosse', Gourbeillon (2013¹⁴): 297.

³⁸⁸ : Bostford and Robinson (2003): 286.

³⁸⁹ : Bury J.B. – Meiggs R. (1992²): 486.

και ανδρών ολιγαρχικών αντιλήψεων, που, αν και ήταν εχθρικοί προς τη δημοκρατία, ήταν εξίσου εχθρικοί προς την αδικία και την παρανομία. Οι εκτελέσεις πάντοτε³⁹⁰ συνοδεύονταν από δημεύσεις περιουσιών. Κι ακόμη, επειδή τους έλειπαν τα χρήματα για την πληρωμή της φρουράς, στράφηκαν και ενάντια στους μετοίκους, πλην των πλουσίων ολιγαρχικών.

Ανάμεσα στις καταπιεστικές τους πράξεις³⁹¹ ήταν και ένα διάταγμα το οποίο καταργούσε την ανώτατη παιδεία στη λογοτεχνία και στην φιλοσοφία, που θα έφερνε το αποτέλεσμα, αν συνεχιζόταν για πολύ καιρό, να εξαφανισθεί η Αθήνα από την ιστορία του πολιτισμού. Το βασίλειο του τρόμου έγινε πιο βίαιο, ώσπου ο αριθμός των νεκρών ανέβηκε στους 1.500 μέσα σε οκτώ μήνες. Ακόμη και ο Θηραμένης³⁹² αναγκάστηκε να πιεί το θανατηφόρο κώνειο.

Ο λογογράφος Λυσίας³⁹³ και ο αδελφός του Πολέμαρχος, που ήταν μέτοικοι και ελάχιστη σχέση είχαν με την πολιτική, συνελήφθησαν και, ενώ ο Λυσίας κατόρθωσε να δραπετεύσει, ο Πολέμαρχος καταδικάστηκε σε θάνατο. Δεν εντυπωσιάζει λοιπόν ουδόλως τον μελετητή του corpus Lysiacum η συχνότατη παρουσία των πεπραγμένων κατά τη διάρκεια της τυραννίας των Τριάκοντα, σε μεγάλο αριθμό λόγων.

Στον έβδομο λόγο του Λυσία: «**Περί τοῦ σηκοῦ ἀπολογία**», στην παράγραφο §4³⁹⁴ δίνεται το χρονικό στίγμα που επιθυμεί να χρησιμοποιήσει ο κατηγορούμενος για την υπερασπιστική του γραμμή. Αναφέρει τους Τριάκοντα³⁹⁵, οι οποίοι βρίσκονταν για οκτώ μήνες στη εξουσία. Οριοθετείται χρονικά πόσο ο Απολλόδωρος είχε καλλιεργήσει το χωράφι, σε σκοπό να παρουσιάσει όσο το δυνατό μεταγενέστερα την συναλλαγή που είχε με τον Αντικλή. Αυτό θα αιτιολογούσε για τον Απολλόδωρο γιατί το πούλησε αμέσως μόλις οι Τριάκοντα είχαν την ηγεσία, παίρνοντας ως δεδομένο ότι δεν θα σέβονταν τα δικαιώματα κάποιου που δολοφόνησε τον ηγέτη της προηγούμενης ολιγαρχίας. Επιθυμεί ρητορικά να καταδείξει την αδιάλειπτη σύνδεσή του με τη γη.

Στον δέκατο λόγο του Λυσία: «**Κατά Θεομνήστου Α΄**», γίνεται εκ νέου αναφορά στην ολιγαρχία των Τριάκοντα. Στην παράγραφο §4³⁹⁶ τονίζεται ο θάνατος του πατέρα του από τους Τριάκοντα για δύο λόγους³⁹⁷: αφ' ενός για επιβεβαιώσει την χρονολογία (και επιπλέον την νεότητά του) και να την τεκμηριώσει και αφ' ετέρου για να

³⁹⁰ : Bostford and Robinson (2003): 286.

³⁹¹ : Bostford and Robinson (2003): 286.

³⁹² : Ξενοφ. Ελλην: Β. 3.54-56.

³⁹³ : Bury – Meiggs (1992²): 487.

³⁹⁴ : *ὀλίγω δὲ πρὸ τῶν τριάκοντα Ἀντικλῆς παρ' αὐτοῦ πριάμενος ἐξέμισθωσεν:*

³⁹⁵ : Todd (2007): 516.

³⁹⁶ : *ὄτε ὁ πατήρ ὑπὸ τῶν τριάκοντα ἀπέθνησκε.*

³⁹⁷ : Todd (2007): 667.

αποσπάσει την προσοχή από κάθε δική του υπαιτιότητα για τα γεγονότα που αργότερα θα αναφέρει.

Στην παράγραφο §10³⁹⁸ γίνεται μνεία στους Ένδεκα³⁹⁹. Επρόκειτο για αξιωματούχους που εκλέγονταν με κλήρο και είχαν τη δικαιοδοσία των εκτελέσεων και της φυλάκισης, όπως και την ευθύνη σε υποθέσεις *συνοπτικής σύλληψης*. Αν όμως το άτομο που συνελάμβαναν αρνιόταν την κατηγορία και οδηγούνταν σε δίκη στο δικαστήριο όπου προήδρευαν οι Ένδεκα και, αν καταδικαζόταν σε θάνατο, η εκτέλεσή του ανήκε και πάλι στη δικαιοδοσία των Ένδεκα.

Στην παράγραφο §27⁴⁰⁰ επανέρχεται στη ολιγαρχική διακυβέρνηση των Τριάκοντα⁴⁰¹, στο αποδεικτικό τμήμα του λόγου του. Ζητά ο κατηγορος την παραδειγματική τιμωρία του Θεομνήστου γιατί τόλμησε να χυδαιολογήσει προσβάλλοντας τη μνήμη του πατέρα του, που ήταν υπόδειγμα δημοσίου ανδρός και δεν όφειλε καμία *ευθύνη*⁴⁰² προς την πόλη. Επιπλέον πρόσφερε τη ζωή του στην ιδέα της δημοκρατίας, θύμα των τριάκοντα τυράννων για τα δημοκρατικά του αισθήματα.

Στην παράγραφο §31⁴⁰³, στο επιλογικό τμήμα του λόγου του, τονίζει πως μόνος αυτός, ο πρεσβύτερος αδελφός⁴⁰⁴ έπρεπε να αναλάβει το καθήκον της καταγγελίας των δολοφόνων του πατέρα του. Επειδή όμως τότε ήταν ανήλικος (δεκατριών ετών), έκανε τη μήνυση το 399π.Χ., πέντε χρόνια μετά το θάνατο του πατέρα του. Οι μόνοι εκ των Τριάκοντα που είχαν απομείνει στην Αθήνα ήταν ο Ερατοσθένης, που μάταια τον είχε καταγγείλει και ο Λυσίας για το θάνατο του αδελφού του Πολέμαρχου, και ο Φείδων. Φαίνεται ότι και η καταγγελία του ρήτορα μάταια έγινε, διότι εξαιρέθηκαν μεν από την Αμνηστία τους, αλλά επειδή ήταν φίλοι του μετριοπαθούς Θηραμένη, ο λαός τους αγαπούσε και δεν τους καταδίκασε.

³⁹⁸ : *ἀλλ' οὐδ' ἂν τῶν ἔνδεκα γενόμενος ἀποδέξαιο,*

³⁹⁹ : Todd (2007): 674, Λυσίας: *Λόγοι*, μτφρ. Τζουμελέας, τόμος Β': σ. 36 και Βολονάκη (2012): 260-261.

⁴⁰⁰ : *οὐδεμίαν πώποτε ὄφλεν εὐθύνην, ἔτη δὲ γεγονῶς ἑπτὰ καὶ ἐξήκοντα ἐν ὀλιγαρχίᾳ δι' εὐνοίαν τοῦ ὑμετέρου πλήθους ἀπέθανεν.*

⁴⁰¹ : Todd (2007): 691 και Ράπτης (2004): *Λυσίας 2, οι καταγγελτικοί λόγοι*: 434.

⁴⁰² : Για το θέμα της *εὐθυνας* βλ. Mac Dowell (2003⁴): 262-265.

⁴⁰³ : *ἐγὼ δ' ὑμῶν δέομαι καταψηφίσασθαι Θεομνήστου, ἐνθυμουμένους ὅτι οὐκ ἂν γένοιτο τούτου μείζων ἀγών μοι. νῦν γὰρ διώκω μὲν κακηγορίας, τῇ δ' αὐτῇ ψήφῳ φόνου φεύγω τοῦ πατρός, ὃς μόνος, ἐπειδὴ τάχιστα ἐδοκιμάσθη, ἐπεξῆλθον τοῖς τριάκοντα ἐν Ἀρείῳ πάγῳ.*

⁴⁰⁴ : Λυσίας: *Λόγοι*, μτφρ. Τζουμελέας, τόμος Β': 46.

Στον ενδέκατο λόγο του Λυσία: «**Κατά Θεομνήστου Β΄**», στην παράγραφο §2⁴⁰⁵ επαναλαμβάνεται ο θάνατος του πατέρα του⁴⁰⁶. Όμως επειδή κακώς ο λόγος αποδίδεται στο Λυσία⁴⁰⁷ και πρέπει να γράφτηκε στο πλαίσιο ρητορικής άσκησης των μαθητών των ρητορικών σχολών την εποχή του αττικισμού⁴⁰⁸ ως περίληψη του αυθεντικού λόγου του Λυσία.

Ο δωδέκατος λόγος του Λυσία, « **Κατά Έρατοσθένους, τοῦ γενομένου τῶν Τριάκοντα**», με την πλήρη δομή, με το προοίμιο, τη διήγηση και την επιχειρηματολογία⁴⁰⁹ για την αντίκρουση των επιχειρημάτων του κατηγορουμένου, εξελίσσεται στην πιο σημαντική πηγή πληροφόρησης των θλιβερών γεγονότων που διαδραματίστηκαν στην Αθήνα κατά την περίοδο διακυβέρνησης των Τριάκοντα τυράννων, φορτισμένος μάλιστα με πάθος, αυστηρή κριτική και ανελέητο σφυροκόπημα, και συμπληρώνει για τους ερευνητές την κύρια πηγή καταγραφής και εξιστόρησής της από το μεγάλο ιστορικό της εποχής Ξενοφώντα⁴¹⁰, όχι τόσο καυστικό λόγω των γνωστών σχέσεών του με το ολιγαρχικό καθεστώς της Σπάρτης.

Στην παράγραφο §21⁴¹¹, στο πλαίσιο της διήγησης⁴¹², καταδεικνύει, σε αντίθεση με τα όσα έκανε η οικογένεια του Λυσία⁴¹³, τα όσα διέπραξε η συμμορία των Τριάκοντα, που ενεργούσε χωρίς καμιά ηθική αναστολή και δεν ωχριούσε μπροστά στα μεγαλύτερα εγκλήματα. Σαφής επίθεση του ρήτορα στο ήθος των αντιπάλων⁴¹⁴, με παράλληλο στόχο την αποκόμιση της προσωπικής συμπάθειας για τον ομιλητή.

Στην παράγραφο §58⁴¹⁵, στο πλαίσιο της *κακολογίας* εναντίον του Έρατοσθένη⁴¹⁶, υπερτονίζει το ρόλο του Φείδωνα, ο οποίος επισκέπτεται την Σπάρτη⁴¹⁷ και ζητά να

⁴⁰⁵ : φαίνομαι οὖν δωδεκαέτης ὄν, ὅτε ὁ πατήρ ὑπὸ τῶν τριάκοντα ἀπέθνησκεν,

⁴⁰⁶ : Βλ. σελ. 81-82.

⁴⁰⁷ : Ράπτης (2004): *Λυσίας 2, οι καταγγελτικοί λόγοι*: 437-438.

⁴⁰⁸ : Lesky (2006⁵): 1137-1138.

⁴⁰⁹ : Ράπτης (2004): *Λυσίας 2, οι καταγγελτικοί λόγοι*: 297.

⁴¹⁰ : Ξενοφ. Έλλην: Β. 3.1-56.

⁴¹¹ : *οὗτοι γὰρ πολλοὺς μὲν τῶν πολιτῶν εἰς τοὺς πολεμίους ἐξήλασαν, πολλοὺς δ' ἀδίκως ἀποκτείναντες ἀτάφους ἐποίησαν, πολλοὺς δ' ἐπιτίμους ὄντας ἀτίμους τῆς πόλεως κατέστησαν, πολλῶν δὲ θυγατέρας μελλούσας ἐκδίδοσθαι ἐκώλυσαν.*

⁴¹² : Usher (1999): 59.

⁴¹³ : Ράπτης (2004): *Λυσίας 2, οι καταγγελτικοί λόγοι*: 365.

⁴¹⁴ : Usher (1999): 60.

⁴¹⁵ : *ἀλλὰ τούτων. ὥστε σφόδρα χρῆ ὀργίζεσθαι, ὅτι Φείδων αἰρεθεὶς ὑμᾶς διαλλάξαι καὶ καταγαγεῖν τῶν αὐτῶν ἔργων Έρατοσθένει μετεῖχε καὶ τῇ αὐτῇ γνώμῃ τοὺς μὲν κρείττους αὐτῶν δι' ὑμᾶς κακῶς ποιεῖν ἔτοιμος ἦν,*

⁴¹⁶ : Usher (1999): 59.

⁴¹⁷ : Ράπτης (2004): *Λυσίας 2, οι καταγγελτικοί λόγοι*: 372.

εκστρατεύσει σώμα Λακεδαιμονίων και να τους στηρίξει «γιατί η Αθήνα περνά οσονούπω στα χέρια των Βοιωτών». Με τέτοια ευρήματα προσπαθούν να προκαλέσουν νέα στήριξη από τη... μητρόπολη των ολιγαρχικών της αρχαίας Ελλάδας, ζητώντας ονομαστικά να αναλάβει την επιχείρηση ο Λύσανδρος. Απέσπασε μάλιστα ο Φεΐδωνας και δάνειο εκατό ταλάντων από τη Σπάρτη, με το οποίο οργάνωσε μισθοφορικό στρατό και εξασφάλισε συμμάχους. Στο πλευρό του ήταν φυσικά ο Ερατοσθένης μέχρι την ύστατη ώρα, επομένως του καταλογίζει συνευθύνη και σαφή συνυπαιτιότητα.

Στις παραγράφους §70-76⁴¹⁸ λαμβάνει χώρα η κακολογία κατά του Θηραμένη⁴¹⁹, όπου ο Λυσίας επιθυμεί να τονίσει τη συμμετοχή του στα εγκλήματα των Τριάκοντα, αν και είναι εν γνώσει του πως ο αθηναϊκός λαός τον συμπαθεί λόγω της μετριοπαθούς στάσης του. Αναφέρεται στο ότι εξαπάτησε τους δημοκρατικούς⁴²⁰ το 404π.Χ. υποσχόμενος να εξασφαλίσει ευνοϊκούς όρους για την υπογραφή της ειρήνης, ενώ λειτουργούσε ως εντολοδόχος του Κριτία και συνήργησε να επιβληθούν οι επαχθέστατοι και ταπεινωτικότεροι όροι στο κείμενο της ειρήνης. Επιπλέον, «καθάρισε το τοπίο» από κάθε πιθανή εστία δημοκρατικής αντίδρασης και οδήγησε τον Λύσανδρο στη Βουλή των Αθηναίων, για να τον καμαρώνει να εισηγείται την ανάγκη μεταβολής του πολιτεύματος και την παράδοση της εξουσίας στους Τριάκοντα,

⁴¹⁸ : [70] οὕτως δὲ ἐνετεθύμητο ὡς χρὴ μικρὰν καὶ ἀσθενῆ γενέσθαι τὴν πόλιν, ὥστε περὶ ὧν οὐδεὶς πώποτε οὔτε τῶν πολεμίων ἐμνήσθη οὔτε τῶν πολιτῶν ἤλπισε, ταῦθ' ὑμᾶς ἐπέισε πράξαι, οὐχ ὑπὸ Λακεδαιμονίων ἀναγκαζόμενος, ἀλλ' αὐτὸς ἐκείνοις ἐπαγγελλόμενος, τοῦ τε Πειραιῶς τὰ τεῖχη περιελεῖν καὶ τὴν ὑπάρχουσαν πολιτείαν καταλῦσαι, εὖ εἰδὼς ὅτι, εἰ μὴ πασῶν τῶν ἐλπίδων ἀποστερηθῆσεσθε, ταχεῖαν παρ' αὐτοῦ τὴν τιμωρίαν κομειῖσθε. [71] καὶ τὸ τελευταῖον, ὧ ἄνδρες δικασταί, οὐ πρότερον εἶασε τὴν ἐκκλησίαν γενέσθαι, ἕως ὃ λεγόμενος ὑπ' ἐκείνων καιρὸς ἐπιμελῶς ὑπ' αὐτοῦ ἐτηρήθη, καὶ μετεπέμψατο μὲν τὰς μετὰ Λυσάνδρου ναῦς ἐκ Σάμου, ἐπεδήμησε δὲ τὸ τῶν πολεμίων στρατόπεδον. [72] τότε δὲ τούτων ὑπαρχόντων, καὶ παρόντος Λυσάνδρου καὶ Φιλοχάρους καὶ Μιλτιάδου, περὶ τῆς πολιτείας τὴν ἐκκλησίαν ἐποίουν, ἵνα μήτε ρήτωρ αὐτοῖς μηδεὶς ἐναντιοῖτο μηδὲ διαπειλοῖτο ὑμεῖς τε μὴ τὰ τῆ πόλει συμφέροντα ἔλοισθε, ἀλλὰ τάκείνοις δοκοῦντα ψηφίσαισθε. [73] ἀναστὰς δὲ Θηραμένης ἐκέλευσεν ὑμᾶς τριάκοντα ἀνδράσιν ἐπιτρέψαι τὴν πόλιν καὶ τῇ πολιτείᾳ χρῆσθαι ἢν Δρακοντίδης ἀπέφαιεν. ὑμεῖς δ' ὅμως καὶ οὕτω διακείμενοι ἐθορυβεῖτε ὡς οὐ ποιήσοντες ταῦτα: ἐγινώσκετε γὰρ ὅτι περὶ δουλείας καὶ ἐλευθερίας ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἠκκλησιάζεσθε. [74] θηραμένης δὲ, ὧ ἄνδρες δικασταί, (καὶ τούτων ὑμᾶς αὐτοὺς μάρτυρας παρέξομαι) εἶπεν ὅτι οὐδὲν αὐτῶ μέλοι τοῦ ὑμετέρου θορύβου, ἐπειδὴ πολλοὺς μὲν Αθηναίων εἰδείη τοὺς τὰ ὅμοια πράττοντας αὐτῶ, δοκοῦντα δὲ Λυσάνδρου καὶ Λακεδαιμονίοις λέγει. μετ' ἐκείνων δὲ Λύσανδρος ἀναστὰς ἄλλα τε πολλὰ εἶπε καὶ ὅτι παρασπόνδους ὑμᾶς ἔχοι, καὶ ὅτι οὐ περὶ πολιτείας ὑμῖν ἔσται ἀλλὰ περὶ σωτηρίας, εἰ μὴ ποιήσῃτ' ἢ Θηραμένης κελεύει. [75] τῶν δ' ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὅσοι ἄνδρες ἀγαθοὶ ἦσαν, γνόντες τὴν παρασκευὴν καὶ τὴν ἀνάγκην, οἱ μὲν αὐτοῦ μένοντες ἠσυχίαν ἤγον, οἱ δὲ ὄχοντο ἀπιόντες, τοῦτο γοῦν σφίσιν αὐτοῖς συνειδότες, ὅτι οὐδὲν κακὸν τῇ πόλει ἐψηφίσαντο: ὀλίγοι δὲ τινες καὶ πονηροὶ καὶ κακῶς βουλευόμενοι τὰ προσταχθέντα ἐχειροτόνησαν. [76] παρήγγελο γὰρ αὐτοῖς δέκα μὲν οὐδ' ἑκατὸν Θηραμένης ἀπέδειξε χειροτονεῖν, δέκα δὲ οὐδ' οἱ καθεστηκότεες ἔφοροι κελεύοιεν, δέκα δ' ἐκ τῶν παρόντων: οὕτω γὰρ τὴν ὑμετέραν ἀσθενεῖαν ἐώρων καὶ τὴν αὐτῶν δύναμιν ἠπίσταντο, ὥστε πρότερον ἤδεσαν τὰ μέλλοντα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ πραχθῆσεσθαι.

⁴¹⁹ : Usher (1999): 59.

⁴²⁰ : Ράπτης (2004): Λυσίας 2, οι καταγγελτικοί λόγοι: 373-374.

που είχαν ήδη δολοφονήσει με τις στημένες κατηγορίες του δούλου Αγοράτου όσους αντιδρούσαν σθεναρά στα όσα φημολογούνταν για την επικείμενη σύναψη της ειρήνης που την προωθούσε ως στρατηγός αυτοκράτωρ ο Θηραμένης.

Επιπρόσθετα συμφώνησε με το ψήφισμα του Δρακοντίδη⁴²¹ για την επιβολή του έκνομου καθεστώτος των Τριάκοντα, αγνοώντας στις αντιδράσεις του λαού που τον αποδοκίμαζαν, παραμένοντας ατάραχος και τηρώντας τις δεσμεύσεις του προς τον Λύσανδρο και τον Κριτία.

Τέλος, στον ιερό χώρο της Βουλής των Αθηναίων και υπό το άγρυπνο μάτι του Λυσάνδρου⁴²², με επίφαση δηλαδή δημοκρατίας, υπογράφηκε η «ληξιαρχική πράξη θανάτου» της Αθηναϊκής δημοκρατίας το 404π.Χ.. Δέκα άρχοντες πρότεινε από τη συμμορία του ο Θηραμένης, δέκα σκληρότατους οι πέντε *Έφοροι* που ηγούνταν στην επιχείρηση ανατροπής της δημοκρατίας με αρχηγό τον Κριτία και δέκα, οι από τους εναπομείναντες να ψηφίσουν. Έτσι συγκροτήθηκε το πιο ελεεινό καθεστώς που γνώρισε ποτέ η Αθήνα.

Στην παράγραφο §94⁴²³, υπενθυμίζει στον αθηναϊκό λαό τους *επικούρους*⁴²⁴, τους επτακοσίους φρουρούς που, μαζί με τον αρμοστή Καλλίβιο, είχαν εγκατασταθεί και φρουρούσαν την Ακρόπολη κατά την εποχή των Τριάκοντα.

Ο Λυσίας επιτίθεται με σφοδρότητα κατά του ήθους του αντιπάλου του, λοιδορώντας τον για κάθε αντιδημοκρατική και αντιπατριωτική ενέργεια στην οποία, κατά το πρόσφατο παρελθόν, προέβη. Άσχετα αν ο Θηραμένης είναι πλέον νεκρός, όφειλε ο ρήτορας να αποδείξει την προδοτική του συμπεριφορά κατά της αθηναϊκής πόλης και πολιτείας κυρίως.

Στον δέκατο τρίτο λόγο, « **Κατά Αγοράτου ένδειξεως**», στην παράγραφο §35⁴²⁵, ο ομιλητής κορυφώνει τη διήγηση των γεγονότων⁴²⁶ της περιόδου, αμέσως μετά τις καταγγελίες του Αγοράτου. Ξεκινά με την άφιξη του Λυσάνδρου στον Πειραιά και την παράδοση των αθηναϊκών πλοίων και κλείνει εμφατικώς με την εγκαθίδρυση του καθεστώτος των Τριάκοντα. Η σύνδεση των γεγονότων αυτών με την εισαγγελία στην

⁴²¹ : Ράπτης (2004): *Λυσίας 2, οι καταγγελτικοί λόγοι*: 374.

⁴²² : Ράπτης(2004): *Λυσίας 2, οι καταγγελτικοί λόγοι*: 374-375.

⁴²³ : *άναμνησθέντες δὲ τῶν ἐπικούρων, οὓς οὗτοι φύλακας τῆς σφετέρας ἀρχῆς καὶ τῆς ὑμετέρας δουλείας εἰς τὴν ἀκρόπολιν κατέστησαν.*

⁴²⁴ : Λυσίας: *Λόγοι*, μτφρ. Τζουμελέας, τόμος Α': 162.

⁴²⁵ : *ἐπειδὴ τοίνυν οἱ τριάκοντα κατεστάθησαν εὐθέως κρίσιν τοῖς ἀνδράσι τούτοις ἐποιοῦν ἐν τῇ βουλῇ, ὁ δὲ δῆμος ἐν τῷ δικαστηρίῳ ἐν δισχιλίῳις ἐψήφιστο.*

⁴²⁶: Βολονάκη (2012): 172-173.

Εκκλησία εξυπηρετεί τη στρατηγική του Λυσία να προκαταλάβει το κοινό⁴²⁷ απέναντι στα γεγονότα που ακολούθησαν και να υπερβάλει τον βαθμό ευθύνης του Αγοράτου. Προχωρεί κατευθείαν στην είσοδο του Λυσάνδρου και δεν αναφέρει τίποτα για την αμοιβαία συμφωνία ειρήνης, ώστε η ολιγαρχική συνωμοσία και δίωξη εναντίον των δημοκρατικών να μην σχετισθεί χρονικά με την ακριβή στιγμή της παράδοσης της πόλης. Ο ομιλητής επιδιώκει να συνδέσει τις μηνήσεις του Αγοράτου με την ολιγαρχική συνωμοσία πριν από την εγκαθίδρυση του καθεστώτος των Τριάκοντα, προκειμένου να πείσει για την εθελούσια πράξη του και άρα για την άμεση ευθύνη ανθρωποκτονίας.

Στις παραγράφους §44-46⁴²⁸, έχουμε έναν τύπο *παρεκβάσεως*, όπου ο ομιλητής⁴²⁹ επεκτείνεται στις δυσκολίες που έπесαν στην πόλη των Αθηνών, και σε δημόσιο και σε ιδιωτικό επίπεδο, κατά τη διάρκεια της τυραννίας των Τριάκοντα. Ο ρητορικός στόχος είναι να παρουσιάσει τον Αγόρατο υπεύθυνο για όλα αυτά τα γεγονότα και να τονίσει την ενοχή του. Επιπλέον, η παρουσίαση των επιπρόσθετων δυστυχιών, αμέσως μετά τη σκηνή της *επισκήψεως*⁴³⁰, αυξάνει τα εχθρικά συναισθήματα των ακροατών, οι οποίοι συμπεριλαμβάνονται μαζί με τον Διονυσόδωρο και τους υπόλοιπους φυλακισμένους στα θύματα του Αγοράτου. Η αφήγηση της κατάληψης της εξουσίας από τους Τριάκοντα βασίζεται στις τραγικές συνέπειες που φέρει στο δικαστήριο. Η αντίθεση ανάμεσα σε μια τέτοιου είδους αφήγηση⁴³¹, στην οποία η έκφραση των προσωπικών συναισθημάτων κυριαρχεί στην παρουσίαση των γεγονότων, και σε μια αφήγηση στην οποία η δράση παρουσιάζεται να ακολουθεί μια γρήγορη πορεία. όπως στον λόγο Κατά Ερατοσθένους 12.,8-20, δείχνει την υφολογική ποικιλία που υιοθετεί

⁴²⁷ : Usher (1999): 66. Επειδή η δυσκολία της αποδεικτικής διαδικασίας παραμένει, ο Λυσίας για να την ξεπεράσει αναζητά να ανασύρει συναισθήματα του αθηναϊκού δήμου, ξαναδιηγούμενος τα πιο σημαντικά σημεία της ιστορίας.

⁴²⁸ : *ἀνάγκη δ' ἐστίν, ὡ ἄνδρες δικασταί, ἐν τῷ παρόντι καιρῷ, ἵν' εἰδῆτε ὡς σφόδρα ὑμῖν ἐλεεῖν προσήκει Ἀγόρατον. ἴστε μὲν γὰρ τοὺς ἐκ Σαλαμῖνος τῶν πολιτῶν κομισθέντας, οἳ οἱ ἦσαν καὶ ὅσοι, καὶ οἳ ὄλεθρον ὑπὸ τῶν τριάκοντα ἀπόλοντο: ἴστε δὲ τοὺς ἐξ Ἐλευσίνος, ὡς πολλοὶ ταύτῃ τῇ συμφορᾷ ἐχρήσαντο: μέμνησθε δὲ καὶ τοὺς ἐνθάδε διὰ τὰς ἰδίας ἐχθρας ἀπαγομένους εἰς τὸ δεσμοτήριον: οἳ οὐδὲν κακὸν τὴν πόλιν ποιήσαντες ἠναγκάζοντο αἰσχίστῳ καὶ ἀκλεεστάτῳ ὄλεθρῳ ἀπόλλυσθαι, οἳ μὲν γονέας σφετέρους αὐτῶν πρεσβύτας καταλιπόντες, οἳ ἤλιζον ὑπὸ τῶν σφετέρων αὐτῶν παίδων γηροτροφηθέντες, ἐπειδὴ τελευτήσειαν τὸν βίον, ταφήσεσθαι, οἳ δὲ ἀδελφὰς ἀνεκδότους, οἳ δὲ παῖδας μικροὺς πολλῆς ἔτι θεραπείας δεομένους: οὓς, ὡ ἄνδρες δικασταί, ποῖαν τινὰ οἴεσθε γνώμην περὶ τούτου ἔχειν, ἢ ποῖαν τινὰ ἂν ψήφον θέσθαι, εἰ ἐπ' ἐκείνοις γένοιτο, ἀποστερηθέντας διὰ τοῦτον τῶν ἡδίστων; ἔτι δὲ τὰ τεῖχη ὡς κατεσκάφη καὶ αἱ νῆες τοῖς πολεμίοις παρεδόθησαν καὶ τὰ νεώρια καθηρέθη καὶ Λακεδαιμόνιοι τὴν ἀκρόπολιν ἡμῶν εἶχον καὶ ἡ δύναμις ἅπασα τῆς πόλεως παρελύθη, ὥστε μηδὲν διαφέρειν τῆς ἐλαχίστης πόλεως τὴν πόλιν.*

⁴²⁹ : Βολονάκη (2012): 183.

⁴³⁰ : Βολονάκη (2012): 179 .

⁴³¹ : Usher (1999): 66.

ο Λυσίας στις αφηγήσεις του, χάρη της οποίας ξεχωρίζει από όλους τους άλλους ρήτορες, με εξαίρεση τον Δημοσθένη.

Έτσι, παρουσιάζει τα εγκλήματα των Τριάκοντα σαν να προέκυψαν από προσωπικές έχθρες⁴³² και το συμπέρασμα που εξάγεται είναι ότι τέτοια άτομα δεν θα μπορούσαν να είναι αμερόληπτοι υπηρέτες της κοινωνίας. Επιπρόσθετα, δίνεται έμφαση στους ηλικιωμένους γονείς, στις ανύπαντρες αδελφές και στα μικρά παιδιά που μένουν απροστάτευτα και προκαλεί⁴³³ τη συμπάθεια του κοινού απέναντι στις οικογένειες των νεκρών. Ο Λυσίας επιλέγει από τρεις γενιές, εκείνα τα πρόσωπα που θα ήταν πιο ευάλωτα μετά το θάνατο του κυρίου τους⁴³⁴.

Κλείνει το τμήμα της διηγήσεως σχετικά με τον αντίκτυπο σε δημόσιο επίπεδο, με την εγκατάσταση μιας σπαρτιατικής φρουράς στην Ακρόπολη⁴³⁵, με ηγέτη τον Καλλίβιο και επαναλαμβάνει τους όρους της ειρήνης του 404 π.Χ.⁴³⁶. Στο σημείο αυτό τονίζει και πάλι το βαθμό ευθύνης του Αγοράτου, δίνοντας έμφαση στην κρίση της αθηναϊκής ηγεμονίας, που δεν αφορά μόνο την οικονομική της δύναμη, αλλά επίσης το κύρος και την εξουσία της.

Στο δέκατο όγδοο λόγο: «**Περί δημεύσεως τῶν τοῦ Νικίου ἀδελφοῦ ἐπίλογος**», στην παράγραφο §11⁴³⁷, αναφέρεται ο ομιλητής στην φαύλη και εκ του πονηρού στάση των Τριάκοντα να μην σκοτώνουν τους εγκληματίες και τους συκοφάντες, αλλά, όσους ξεχώριζαν για την καταγωγή τους, το οικονομικό τους υπόβαθρο, ή για κάθε άλλη αρετή. Φυσικά δεν στόχευαν σε κάποια μορφή απονομή δικαίου ή αποδόσεως ευθύνης σε όσους είχαν βλάψει τα συμφέροντα της πόλης, αλλά σε μια στυγνή και άνευ ελέου καταδίωξη και εξόντωση όσων θεωρούσαν πως μπορούν να απειλήσουν την εξουσία τους, είτε με τον πλούτο, είτε με την οικογενειακή τους παράδοση και τα χρηστά τους, πατροπαράδοτα ήθη.

Στον εικοστό τέταρτο λόγο: «**Ὑπέρ Ἀδυνάτου**», στην παράγραφο §25⁴³⁸, γίνεται έμμεση αναφορά και υπενθύμιση⁴³⁹ εκ μέρους του αδυνάτου των βαναυσοτήτων,

⁴³² : Βολονάκη (2012): 184 καθώς και Jebb (2005): 268.

⁴³³ : Βολονάκη (2012):185.

⁴³⁴ : Mac Dowell (2003⁴): 133-169. Σχετικά με το ρυθμιστικό πλαίσιο του νόμου για τον αθηναϊκό οίκο.

⁴³⁵ : Βλ. και σ. 86. για τον ρόλο των *επικούρων*.

⁴³⁶ : Βολονάκη (2012): 187.

⁴³⁷ : *ὄθεν Πausanίας ἤρξατο εὖνους εἶναι τῷ δήμῳ, παράδειγμα ποιούμενος πρὸς τοὺς ἄλλους Λακεδαιμονίους τὰς ἡμετέρας συμφορὰς τῆς τῶν τριάκοντα πονηρίας: δῆλον γὰρ ἅπασι τοῖς ἔλθοῦσι Πελοποννησίων ἐγεγένητο, ὅτι οὐ τοὺς πονηροτάτους τῶν πολιτῶν ἀπέκτεινον, ἀλλ' οἷς μάλιστα προσήκον καὶ διὰ γένος καὶ διὰ πλοῦτον καὶ διὰ τὴν ἄλλην ἀρετὴν τιμᾶσθαι.*

⁴³⁸ : *ἀλλ' ὅτι ἐπὶ τῶν τριάκοντα γενόμενος ἐν δυνάμει κακῶς ἐποίησα πολλοὺς τῶν πολιτῶν;*

⁴³⁹ : Ράπτης (2004): *Λυσίας I, υπερασπιστικοί λόγοι*: 107.

αυθαιρεσιών, διώξεων, φυλακίσεων και φόνων που διαπράττουν τα ολιγαρχικά και δικτατορικά καθεστάτα, καθώς και προεισαγωγή στην έκφραση των δημοκρατικών του φρονημάτων. Σαφής ρητορικός στόχος η επίκληση στο ήθος του ομιλητή, αν και σε πολλά σημεία μοιάζει με παρωδία που προκαλεί γέλιο⁴⁴⁰.

Στον εικοστό πέμπτο λόγο του Λυσία, «**Δήμου καταλύσεως άπολογία**», στην παράγραφο §16⁴⁴¹ και στην παράγραφο §22⁴⁴², γίνεται μνεία στον κατάλογο που κατήρτισαν οι Τριάκοντα τύραννοι και σύμφωνα με αυτόν, μόνον όσων τα ονόματα περιέχονταν, είχαν δικαίωμα συμμετοχής στην εκκλησία του δήμου και παράλληλα μιας μορφής ασυλία απέναντι στο τυραννικό καθεστώς. Ο ομιλητής μας αξιοποιεί αυτό το επιχείρημα στην προσπάθειά του να παρουσιάσει τις αρχές του⁴⁴³ και τα «πιστεύω» του - σαν μια μορφή λόγου *δοκιμασίας*. Καταδεικνύει επίσης ότι όλες οι *λειτουργίες* έλαβαν χώρα κατά την περίοδο της δημοκρατίας και προσθέτει πως ο ίδιος συνεισέφερε τα μέγιστα.

Στον τριακοστό πρώτο λόγο, «**Κατά Φίλωνος δοκιμασίας**», στην παράγραφο §8⁴⁴⁴, στο πλαίσιο της *διηγήσεως* του λόγου, ο ρήτορας χρησιμοποιώντας⁴⁴⁵ περιοδικό και αντιθετικό ύφος, αντιδιαστέλλει τις πράξεις του Φίλωνα από εκείνες των συμπολιτών του κατά την οκτάμηνη διοίκηση των Τριάκοντα τυράννων. Επιδιώκει να κερδίσει την συμπάθεια των δικαστών και να τους δημιουργήσει αισθήματα οργής και αγανάκτησης για τον δοκιμαζόμενο, ο οποίος, όπως ισχυρίζεται, δεν ήρθη στο ύψος των περιστάσεων κατά την ταραγμένη πολιτικά περίοδο για την πόλη των Αθηνών.

Στον τριακοστό τέταρτο λόγο «**Περί τοῦ μή καταλῦσαι τήν πάτριον πολιτείαν Ἀθήνησι**», στην παράγραφο §4⁴⁴⁶, γίνεται μνεία στις δύο ολιγαρχίες⁴⁴⁷ στην Αθήνα, του 411 και του 403π.Χ., που επιβλήθηκαν σε έκρυθμες καταστάσεις. Από τη φύση

⁴⁴⁰ : Usher (1999): 108-110.

⁴⁴¹ : *οὐ τοίνυν οὐδ' εἰς τὸν κατάλογον Ἀθηναίων καταλέξας οὐδένα φανήσομαι,*

⁴⁴² : *ἐπειδὴ δὲ ἐπυνθάνεσθε τοὺς μὲν τρισχιλίους στασιάζοντας, τοὺς δὲ ἄλλους πολίτας ἐκ τοῦ ἄστεως ἐκκεκρηγμένους, τοὺς δὲ τριάκοντα μὴ τὴν αὐτὴν γνώμην ἔχοντας,*

⁴⁴³ : Usher (1999): 71.

⁴⁴⁴ : *οὗτος γάρ, ὃ βουλή, ὅτε ἡ συμφορὰ τῆ πόλει ἦν (ἦς ἐγώ, καθ' ὅσον ἀναγκάζομαι, κατὰ τοσοῦτον μέμνημαι) , ἐκκεκρηγμένος ἐκ τοῦ ἄστεως ὑπὸ τῶν τριάκοντα μετὰ τοῦ ἄλλου πλήθους τῶν πολιτῶν τέως μὲν ᾤκει ἐν ἀργῶ, ἐπειδὴ δὲ οἱ ἀπὸ Φυλῆς κατήλθον εἰς τὸν Πειραιᾶ, καὶ οὐ μόνον οἱ ἐκ τῶν ἀργῶν ἀλλὰ καὶ οἱ ἐκ τῆς ὑπερορίας οἱ μὲν εἰς τὸ ἄστει οἱ δ' εἰς τὸν Πειραιᾶ συνελέγοντο, καὶ καθ' ὅσον ἕκαστος οἷός τ' ἦν, κατὰ τοσοῦτον ἐβοήθει τῆ πατρίδι,*

⁴⁴⁵ : Usher (1999): 78.

⁴⁴⁶ : *ἐπίστασθε γάρ ἐν ταῖς ἐφ' ἡμῶν ὀλιγαρχίαις γεγενημέναις καὶ οὐ τοὺς γῆν κεκτημένους ἔχοντας τὴν πόλιν, ἀλλὰ πολλοὺς μὲν αὐτῶν ἀποθανόντας, πολλοὺς δ' ἐκ τῆς πόλεως ἐκπεσόντας,*

⁴⁴⁷ : Ράπτης (2004): *Λυσίας 3, πανηγυρικοί και άλλοι λόγοι*: 84.

τους τα ολιγαρχικά πολιτεύματα στηρίζονται και ταυτόχρονα εξυπηρετούν λίγους. Είναι αδιανόητο τα δημοκρατικά πολιτεύματα να ευνουχίζονται με οποιουσδήποτε αποκλεισμούς και στένεμα της βάσης τους⁴⁴⁸. Επισημαίνεται ακόμη από το ρήτορα ότι οι ολιγαρχίες δεν επιβάλλονται από γαιοκτήμονες ή και οικονομικά ισχυρούς, αλλά από επιβουλευτές τόσο των ατομικών ελευθεριών, όσο και των περιουσιών των συμπολιτών τους⁴⁴⁹.

Η τραγική περίοδος διακυβέρνησης από τους Τριάκοντα Τυράννους έχει με σαφήνεια και γλαφυρότητα αποδοθεί στο έργο του Λυσία. Ο ίδιος επιθυμεί να καταδικάσει το άθλιο καθεστώς και να καταδείξει τα εγκλήματά τους, που και η οικογένειά του έχει προσωπικά βιώσει. Σαφέστατα, ρητορικά, η επίκληση στο συναισθηματικό κόσμο των δικαστών παρατηρείται πολύ συχνά για να ανασύρει από τη μνήμη τους τη δυστυχία, τον τρόπο και την επαπειλούμενη θανατική καταδίκη που αντιμετώπιζε ο αθηναϊκός λαός κατά τη διάρκεια της εξουσίας τους. Παράλληλα, τονίζει την δημοκρατικό ήθος και την πατριωτική διάθεση των πελατών του, όποτε αυτό κρίνεται επιβεβλημένο από το κατηγορητήριο.

⁴⁴⁸ : Βλ. επίσης και Usher (1999): 68-69.

⁴⁴⁹ : Σίγουρα εδώ ο Λυσίας φέρνει στο μυαλό του και την αφαίμαξη της κινητής και ακίνητης περιουσίας του αδελφού του, πριν εκτελεστεί από τους Τριάκοντα τυράννους.

10. Αμνηστία.

Η απόφαση και η ποινή που επιβαλλόταν⁴⁵⁰ από ένα δικαστήριο ήταν κανονικά τελεσίδικες, εκτός όταν ο διάδικος μπορούσε να ζητήσει νέα δίκη με το αιτιολογικό ότι είχε αναπόφευκτα απουσιάσει από την προηγούμενη, ή ότι είχε αποδείξει ότι είχε δοθεί σ' αυτήν ψευδής μαρτυρία. Υπήρχε όμως ένα σώμα το οποίο είχε την εξουσία, αν ήθελε, να ακυρώσει απόφαση δικαστηρίου του αθηναϊκού λαού: ο ίδιος ο αθηναϊκός λαός.

Το 403π.Χ. η Εκκλησία θέσπισε νόμους⁴⁵¹ σύμφωνα με τους οποίους κάθε απόφαση που είχε εκδοθεί υπό το καθεστώς των Τριάκοντα ήταν άκυρη, ενώ όσες είχαν εκδοθεί την περίοδο της δημοκρατίας ήταν έγκυρες.

Την Άνοιξη του 403π.Χ. η επιρροή του Λυσάνδρου⁴⁵², που τα τελευταία χρόνια ήταν υπέρτατη, παρήκμαζε αισθητά. Ο βασιλιάς Πausανίας ήταν ο δεδηλωμένος αντίπαλός του και πολλοί άλλοι από την άρχουσα τάξη ζήλευαν τη δύναμή του, επειδή είχαν εξοργιστεί με την αλαζονεία του, ίσως και επειδή υποπτεύονταν τα σχέδιά του. Οι ολιγαρχίες που είχε δημιουργήσει στην Αθήνα και στις άλλες πόλεις της αθηναϊκής ηγεμονίας, είχαν ατιμασθεί λόγω κακής διακυβέρνησης και αιματοχυσίας, και ο εξευτελισμός τους αντανάκλούσε στη φήμη του δημιουργού τους. Ο Λύσανδρος είχε μόλις αρχίσει το έργο του, όταν ο Πausανίας έπεισε τους εφόρους να εμπιστευθούν σ' αυτόν την ανάθεση του έργου της αποκαταστάσεως της σταθερότητας στην Αθήνα, και ο Λύσανδρος δέχτηκε την ταπείνωση να παραδώσει στον αντίπαλό του το στρατό που είχε συγκεντρώσει. Μια ήττα έπεισε τον Θρασύβουλο ότι θα ήταν συνετό να προχωρήσει σε διαπραγματεύσεις. Εξάλλου ο Πausανίας έπαυσε τους αδιάλλακτους Δέκα και έγινε αιτία να αντικατασταθούν από άλλους δέκα με πιο μετριοπαθείς αντιλήψεις. Τότε τα δύο μέρη, η πόλη της Αθήνας και ο Πειραιάς, εξίσου, υποβλήθηκαν σε σπαρτιατική παρέμβαση, και η Σπάρτη, υπό την αιγίδα του βασιλιά Πausανία, τα κατάφερε ασυνήθιστα καλά.

Μια επιτροπή από 15 στάλθηκε από τη Λακεδαίμονα⁴⁵³ για να βοηθήσει το βασιλιά και επιτεύχθηκε συμφιλίωση. Οι όροι ήταν μια γενική και αμοιβαία συγγνώμη για όλες τις προηγούμενες πράξεις. Από αυτή εξαιρέθηκαν μόνο οι Τριάκοντα⁴⁵⁴, οι Δέκα που

⁴⁵⁰ : Mac Dowell (2003⁴): 397-398.

⁴⁵¹ : Mac Dowell (2003⁴): 398.

⁴⁵² : Bury – Meiggs (1992²): 490.

⁴⁵³ : Bury – Meiggs (1992²): 490.

⁴⁵⁴ : Βλ. και Mosse', Gourbeillon (2013¹⁴): 297, καθώς και Carey (2010): 44.

κατείχαν τον Πειραιά την εποχή των Τριάκοντα, οι Ένδεκα που είχαν πραγματοποιήσει τις νομότυπες αλλά άδικες δολοφονίες, των οποίων πραγματικοί δράστες ήταν οι Τριάκοντα, και, τέλος, οι Δέκα που διαδέχτηκαν τους Τριάκοντα. Όλα αυτά τα πρόσωπα που εξαιρέθηκαν, είχαν την υποχρέωση να λογοδοτήσουν για τις πράξεις τους, αν επιθυμούσαν να παραμείνουν στην Αθήνα. Αν συμφωνούσαν⁴⁵⁵ μπορούσαν να υποβληθούν σε μια επίσημη έρευνα (*Εύθυνα*) για τον τρόπο συμπεριφοράς τους όταν βρίσκονταν στην εξουσία. Η Ελευσίνα επρόκειτο να αποτελέσει ένα ανεξάρτητο κράτος και, κάθε Αθηναίος πολίτης, κατά την προτίμησή του, θα μπορούσε να μετοικήσει στην Ελευσίνα μέσα σε ορισμένο χρονικό διάστημα.

Η αμνηστία αυτή,⁴⁵⁶ που είχε επιμείνει να δοθεί ο Πausanίας, θα ίσχυε, τουλάχιστον στους τύπους, γιατί οι εχθρότητες που είχαν δημιουργηθεί στη δεύτερη ολιγαρχική περίοδο επρόκειτο να μείνουν ανεξίτηλες στη μνήμη για πολλά χρόνια.

Μετά το 403π.Χ. οι Αθηναίοι⁴⁵⁷ φαίνεται ότι κατέστησαν σκόπιμα δυσκολότερη την ακύρωση των δικαστικών αποφάσεων. Σ' αυτήν την εποχή έγινε σαφής διάκριση μεταξύ νόμων και ψηφισμάτων. Έτσι, ο νόμος, σύμφωνα με τον οποίο αποφάσεις που είχαν εκδοθεί υπό δημοκρατική διακυβέρνηση ήταν έγκυρες, δεν μπορούσε να ανατραπεί με ψήφισμα, αλλά μόνο με νέο νόμο.

Το νέο δημοκρατικό πολίτευμα⁴⁵⁸ ήταν περισσότερο επιφυλακτικό. Μπορούμε να διακρίνουμε⁴⁵⁹ δύο σκοπούς σ' αυτήν την πιο προσεκτική προσέγγιση της νομοθεσίας. Ο πρώτος ήταν να προστατεύσει το πολίτευμα: το πολιτικό σύστημα δεν μπορούσε ποτέ πιά να αλλάξει αποκλειστικά και μόνο με ψήφους της Εκκλησίας. Ο δεύτερος ήταν να εξασφαλίσει κάποιο βαθμό τάξης στη λειτουργία του νομικού συστήματος.

Το κακό όνειρο της Αθήνας⁴⁶⁰ έφτασε επιτέλους στο τέλος του. Ενάμισης χρόνος ολιγαρχικής τυραννίας και ξένος στρατός στην Ακρόπολη. Η πόλη όφειλε την απελευθέρωσή της στην ενεργητικότητα του Θρασύβουλου και στη φρόνηση του Πausanίας. Ο Πausanίας έδειξε ακόμη την φρόνησή του, με το να μην επέμβει στα συμφιλιωμένα μέρη σχετικά με το θέμα της εγκαταστάσεως του πολιτεύματος.

Έτσι στο τέλος του καλοκαιριού του 403π.Χ.⁴⁶¹, η Αθήνα ξανάγινε δημοκρατία και τα πρόσωπα που ξεχώριζαν στην πολιτική σκηνή, ο Αρχίνος, ο Άνυτος, ακόμα και ο

⁴⁵⁵ : Carey (2010): 44.

⁴⁵⁶ : Mosse', Gourbeillon (2013¹⁴): 297-298.

⁴⁵⁷ : Mac Dowell (2003⁴): 398-399.

⁴⁵⁸ : Carey (2010): 44.

⁴⁵⁹ : Carey (2010): 45.

⁴⁶⁰ : Bury- Meiggs (1992²): 491.

⁴⁶¹ : Mosse', Gourbeillon (2013¹⁴): 298.

Θρασύβουλος, ήταν αποφασισμένοι, καθώς φαίνεται, να εφαρμόσουν πολιτική μετριοπάθειας και να επιχειρήσουν μια ανασύνταξη των νόμων.

Η αμνηστία διατηρήθηκε πιστά⁴⁶²: οι δημοκρατικοί δεν εκδικήθηκαν, για ανταπόδοση, τους υποστηρικτές της ολιγαρχικής τυραννίας. Αλλά τους ήταν πιο εύκολο να συγχωρήσουν, παρά να ξεχάσουν. Για πολλά χρόνια μετά τη συμφιλίωση, υπήρχε μια διάκριση, αν και όχι επίσημα, ακόμα και στις κοινές σχέσεις ζωής, μεταξύ «των ανδρών της πόλης» και «των ανδρών του Πειραιά», των ανδρών που πολέμησαν για την ελευθερία και εκείνων που πολέμησαν εναντίον της. Αυτό ήταν σχεδόν αναπόφευκτο. Στο εξής, επί τρεις σχεδόν γενιές, η Αθηναϊκή δημοκρατία ήταν τελείως εξασφαλισμένη από τον κίνδυνο, ή το φόβο μιας ολιγαρχικής επανάστασης. Ο φρικτός εφιάλτης των Τριάκοντα την είχε τοποθετήσει σε μια σταθερότερη βάση παρά ποτέ.

Στον δέκατο τρίτο λόγο, « **Κατά Αγοράτου ένδειξιως**», στην παράγραφο §88⁴⁶³, γίνεται αναφορά στην Αμνηστία που συμφωνήθηκε ανάμεσα στην ομάδα των εξάστεως και εκείνη των εκ Πειραιώς. Η βεβαίωση⁴⁶⁴ ότι οι όροι της Αμνηστίας ανταλλάχθηκαν ανάμεσα στις δύο ομάδες, χρησιμοποιείται εδώ ως *προκατάληψη*. Η απαγωγή φόνου⁴⁶⁵, χρησιμοποιήθηκε για να ξεφύγει ο κατηγορος από τον νόμο της Αμνηστίας, που αφορούσε υποθέσεις ανθρωποκτονίας, «*αυτοχειρία*». Οι υποθέσεις ανθρωποκτονίας δεν συμπεριλαμβάνονταν στους όρους της Αμνηστίας. Οι Αθηναίοι αποφάσισαν να τηρείται η παραδοσιακή εκδίκηση των υποθέσεων φόνου, με τον όρο ότι ο ανδροφόνος είχε διαπράξει με τα ίδια του τα χέρια τον φόνο. Η τεχνική βάση της δίωξης εναντίον του Αγοράτου ήταν νομικώς ορθή, εφόσον η *απαγωγή φόνου* αφορούσε το παράπτωμα να συχνάζει ένας ύποπτος ανδροφόνος σε δημόσια μέρη. Η κατηγορία εναντίον του Αγοράτου, όμως, βασίστηκε στο ότι η ανθρωποκτονία διαπράχθηκε κατά την τυραννία των Τριάκοντα, και με αυτήν την έννοια παραβίαζε το πνεύμα της Αμνηστίας⁴⁶⁶. Ο ομιλητής⁴⁶⁷ επικεντρώνεται σε δύο σημεία: πρώτον, κατηγορεί τον Αγόρατο ως ένοχο, επειδή επικαλείται τον νόμο της Αμνηστίας για να γλυτώσει την τιμωρία και δεύτερον, δίνει έμφαση στα τυπικά σημεία της Αμνηστίας,

⁴⁶² : Bury– Meiggs (1992²): 491.

⁴⁶³ : *πυνθάνομαι δ' αὐτὸν καὶ περὶ τῶν ὄρκων καὶ περὶ τῶν συνθηκῶν μέλλειν λέγειν, ὡς παρὰ τοὺς ὄρκους καὶ τὰς συνθήκας ἀγωνίζεται ὡς συνεθέμεθα πρὸς τοὺς ἐν ἅσκει οἱ ἐν τῷ Πειραιεῖ. σχεδὸν μὲν οὖν τούτοις ἰσχυριζόμενος ὁμολογεῖ ἀνδροφόνος εἶναι: ἐμποδὼν γοῦν ἢ ὄρκους ἢ συνθήκας ἢ χρόνον ἢ τὸ ἐπ' αὐτοφώρῳ τι ποιεῖται, αὐτῷ δὲ τῷ πράγματι οὐ τι πιστεύει καλῶς ἀγωνιεῖσθαι.*

⁴⁶⁴ : Βολονάκη (2012): 265.

⁴⁶⁵ : Βολονάκη (2012): 264-265.

⁴⁶⁶ : Παράλληλη μελέτη: Usher (1999): 66-67 και Mac Dowell (2003⁴): 189.

⁴⁶⁷ : Βολονάκη (2012): 265.

προκειμένου να δείξει ότι οι όροι της Αμνηστίας δεν μπορούν να ισχύσουν στην υπόθεση του Αγοράτου.

Στο δέκατο όγδοο λόγο: «**Περί δημεύσεως τῶν τοῦ Νικίου ἀδελφοῦ ἐπίλογος**», στην παράγραφο §13⁴⁶⁸, αναφέρεται ο ρήτορας στους όρους περί Αμνηστίας που συμφωνήθηκαν το 403π.Χ. ανάμεσα στα αντίπαλα στρατόπεδα δημοκρατικών και ολιγαρχικών στην Αθήνα. Οι όροι αυτοί⁴⁶⁹ συνεχίζουν να τηρούνται, τουλάχιστον ως το 395π.Χ. όπου οι Αθηναίοι συμμάχησαν με τους Θηβαίους. Ο ρήτορας κατακρίνει τον Πολίοχο⁴⁷⁰ για συκοφαντική συμπεριφορά και ως έναν άνδρα που έχοντας πολιτικές φιλοδοξίες και επιδιώκοντας την επίδειξη στρέφεται κατά γνωστών οικογενειών. Σαφέστατη επίθεση επομένως στο ήθος του αντιπάλου διαδίκου.

Στον εικοστό έκτο λόγο, «**Περί τῆς Εὐάνδρου δοκιμασίας**», στην παράγραφο §18⁴⁷¹ ο ρήτορας αναφέρεται στους πολίτες και τονίζει⁴⁷² το διαφορετικό βαθμό πατριωτισμού που τους διέπει, καθώς επίσης και την ικανότητά τους να διαβλέπουν αυτή την διαφορετικότητα. Ρητορικά επιδιώκει να κερδίσει την εμπιστοσύνη του δικαστικού σώματος, με αναφορές στο ήθος που τους διακρίνει.

⁴⁶⁸ : εὖ δ' οἶδ', ὧ ἄνδρες δικασταί, ὅτι περὶ πλείστου ἂν ποιήσαιτο Πολίοχος τοῦτον τὸν ἀγῶνα κατορθῶσαι, ἡγούμενος αὐτῶ καλὴν εἶναι τὴν ἐπίδειξιν καὶ πρὸς τοὺς πολίτας καὶ τοὺς ξένους, ὅτι Ἀθήνησι τοσοῦτον δύναται, ὥσθ' ὑμᾶς τοὺς αὐτούς, περὶ ὧν ὄρκους ὁμωμόκατε, ὑμῖν αὐτοῖς τὰ ἐναντία ποιεῖν ψηφίζεσθαι.

⁴⁶⁹ : Λυσίας: *Λόγοι*, μτφρ. Τζουμελέας, τόμος Β': 6.

⁴⁷⁰ : Usher (1999): 84.

⁴⁷¹ : καὶ ἡγοῦνται γε διὰ μὲν τοὺς τοιοῦτους συλληφθέντας τότε ἀποθανεῖν, διὰ δὲ τοὺς ἄλλους τοὺς συλληφθέντας ἐκφυγεῖν, ἐπεὶ εἴ γε τὴν αὐτὴν γνώμην ἅπαντες ἔσχον, οὔτ' ἂν φυγὴ οὔτ' ἂν κάθοδος οὔτ' ἄλλο οὐδὲν ἂν τῶν γεγενημένων τῇ πόλει συνέβη.

⁴⁷² : Usher (1999): 111.

11. Κορινθιακός πόλεμος και σχέσεις με Βοιωτία.

Σε πολλούς Έλληνες, η πολιτική της Σπάρτης⁴⁷³, φαινόταν πως απέβλεπε στο να μεγαλώσει και να επιβληθεί η ίδια. Συνέτριβε την αντίσταση των πιο αδύναμων κρατών με πόλεμο και καταστροφή. Οι πιο σπουδαίοι σύμμαχοί της, όπως η Κόρινθος και η Θήβα, ερεθίστηκαν επειδή δεν τους έδωσαν μερίδιο από τα κέρδη της νίκης εναντίον της Αθήνας. Όταν η Σπάρτη ανακατεύτηκε στις εσωτερικές τους διαμάχες, τα δύο κράτη κήρυξαν πόλεμο. Το Άργος, που ήταν πάντα κατά βάθος εχθρός της Σπάρτης, έκανε το ίδιο. Οι δημοκράτες της Αθήνας, που είχαν τον έλεγχο της κυβέρνησης, έτρεφαν κι αυτοί εχθρικά αισθήματα απέναντι στη Λακεδαίμονα και δέχτηκαν με χαρά την ευκαιρία να ενωθούν με τη Θήβα, την Κόρινθο, το Άργος και μερικά μικρότερα κράτη, σ' έναν συνασπισμό εναντίον της Σπάρτης. Έτσι ξέσπασε ο Κορινθιακός πόλεμος (395-387 π.Χ.). Στις αρχές του πολέμου, η Σπάρτη θεώρησε αναγκαίο να ανακαλέσει τον Αγησίλαο από την Ασία.

Ο Αγησίλαος⁴⁷⁴ φρόντισε για τη συγκέντρωση στόλου 120 πλοίων με έξοδα των πόλεων της ακτής και των νησιών. Υπέπεσε όμως στο σφάλμα να εμπιστευτεί την αρχηγία του στόλου στον άπειρο Πείσανδρο, τον κουνιάδο του. Στα μέσα του καλοκαιριού του 394 π.Χ. ο στόλος του Κόνωνα⁴⁷⁵ και του Φαρνάβαζου άφησε τα νερά της Κιλικίας και φάνηκε στα ανοιχτά της χερσονήσου της **Κνίδου**. Δεν διαθέτουμε ασφαλείς αριθμούς, αλλά πάντως ο περσικός στόλος ήταν συντριπτικά μεγαλύτερος από εκείνον του Πεισάνδρου. Εντούτοις, ο Σπαρτιάτης ναύαρχος με παράτολμο θάρρος, εξέπλευσε από την Κνίδα για να αντιμετωπίσει τους εχθρούς. Οι μονάδες όμως της Μ. Ασίας τον εγκατέλειψαν χωρίς να ναυμαχήσουν και τα άλλα πλοία του αιχμαλωτίστηκαν ή βυθίστηκαν. Ο Πείσανδρος σκοτώθηκε στη σύρραξη. Μετά από τη ναυμαχία οι ελληνικές πόλεις της Μ. Ασίας έδιωξαν τις σπαρτιατικές φρουρές και αναγνώρισαν πάλι την περσική επικυριαρχία. Έτσι, ο Κόνων, σαν ναύαρχος του περσικού στόλου, πήρε εκδίκηση για την Αθήνα και εξέλειψε τις συνέπειες της ήττας της στους Αιγός Ποταμούς με μια ναυμαχία που κερδήθηκε σχεδόν εξίσου εύκολα. Η

⁴⁷³ : Bostford and Robinson (2003): 325.

⁴⁷⁴ : Bury– Meiggs (1992²): 515 και Μικρογιαννάκης (1992³): 51.

⁴⁷⁵ : Bostford and Robinson (2003): 325-326. Ο Κόνων, ένας Αθηναίος, ήταν ναύαρχος του περσικού στόλου, και ο ίδιος ο στόλος ήταν τώρα επανδρωμένος από Έλληνες και είχε ελληνική διοίκηση. Τον ακόλουθο χρόνο ο Κόνων μπήκε με τα πλοία του στα λιμάνια του Πειραιά. Με τη σκληρή δουλειά των πληρωμάτων του και με περσικά χρήματα που αυξήθηκαν από εισφορές από τη Θήβα και άλλα φιλικά κράτη, ξανάχτισε τα οχυρωματικά έργα του επινείου και τα Μακρά Τείχη. Ύστερα από τη συμπλήρωση αυτών των έργων η Αθήνα υπολογιζόταν ξανά ως υπολογίσιμη δύναμη στην Ελλάδα.

θαλάσσια ισχύς της Σπάρτης είχε συντριβεί και τα ασταθή θεμέλια της αυτοκρατορίας της είχαν υπονομευτεί.

Τον ίδιο καιρό η Σπάρτη δεχόταν πλήγματα πλησιέστερα στα εδάφη της. Στη Θήβα και την Αθήνα⁴⁷⁶ προστέθηκαν τώρα η Κόρινθος και το Άργος, και λίγο αργότερα ενώθηκαν μαζί τους η Εύβοια, η Ακαρνανία, η Χαλκιδική και άλλα μικρότερα κράτη. Η Ρόδος⁴⁷⁷, η Ιασός, η Κνίδος, η Έφεσος, η Σάμος, το Βυζάντιο, η Κύζικος και η Λάμψακος, ίσως και άλλες πόλεις, ανήκαν στην ομοσπονδία αυτή. Μετά τη μάχη της Κνίδου⁴⁷⁸, οι πρώην σύμμαχοι της Αθήνας άρχισαν να γυρίζουν σ' αυτήν, έχοντας σιχαθεί την τυραννία των Λακεδαιμονίων.

Έτσι, η κατάσταση στην Ελλάδα⁴⁷⁹ και οι προοπτικές της Σπάρτης σημείωσαν πλήρη μεταβολή. Οι σύμμαχοι συγκέντρωσαν, στην αρχή της Άνοιξης, τις δυνάμεις τους στον **Ισθμό**, όπου ένας τολμηρός Κορίνθιος τους πρότεινε να βαδίσουν κατευθείαν κατά της Σπάρτης και «να κατακάψουν τις σφήκες στις φωλιές τους». Η υπεροχή των Σπαρτιατών στις συμπλοκές που επακολούθησαν, επιβεβαίωσε οριστικά την σπαρτιατική νίκη. Οι απώλειες των συμμάχων ήταν πάνω από δύο φορές μεγαλύτερες από εκείνες των αντιπάλων τους. Από στρατηγική άποψη ούτε οι σύμμαχοι έχασαν ούτε οι νικητές κέρδισαν τίποτε από τη μάχη της Κορίνθου (Ιούλιος 394π.Χ.). Ο Ισθμός έμεινε στον έλεγχο των συμμάχων, που ήταν τώρα ελεύθεροι να αντιμετωπίσουν τον Αγησίλαο στη Βοιωτία.

Ο Αγησίλαος υποχρεώθηκε με βαριά καρδιά να εγκαταλείψει τα λαμπρά οράματά του για την κατάκτηση της Περσίας. Όταν ο στρατός του έφτασε στη Χαιρώνεια, συνέβη έκλειψη ηλίου (14 Αυγούστου του 394 π.Χ.). Ο συμβολισμός του φυσικού αυτού φαινομένου έγινε σύντομα σαφής με την άφιξη της ειδήσεως για την ναυμαχία της Κνίδου. Η νίκη του Κόνωνα στην Κνίδα⁴⁸⁰ θα απέβαινε μοιραία για τις φιλοδοξίες του. Οι σύμμαχοι στρατοπέδευσαν τώρα στην περιοχή της **Κορώνειας**. Η Αθήνα είχε ελάχιστη συμμετοχή⁴⁸¹ στις επιχειρήσεις του συνασπισμού στη Βοιωτία. Η σύγκρουση των οπλιτών, ήταν κάτι ασύγκριτα φοβερό, όπως μας περιγράφει ο Ξενοφώντας⁴⁸² που πήρε μέρος σε αυτήν. Τελικά, η επιμήκης φάλαγγα των Θηβαίων⁴⁸³ άνοιξε με την πίεσή της δρόμο μέσα από την παράταξη των Σπαρτιατών και άφησε τον Αγησίλαο κύριο του

⁴⁷⁶ : Bury– Meiggs (1992²): 518.

⁴⁷⁷ : Bury – Meiggs (1992²): 519.

⁴⁷⁸ : Bostford and Robinson (2003): 328.

⁴⁷⁹ : Bury– Meiggs (1992²):519.

⁴⁸⁰ : Bury– Meiggs (1992²): 520.

⁴⁸¹ : Mosse', Gourbeillon (2013¹⁴): 313.

⁴⁸² : Ξενοφ. Ελλην.4.8.9-10.

⁴⁸³ : Bury– Meiggs (1992²):520.

πεδίου της μάχης. Οι Σπαρτιάτες έστησαν τρόπαιο και οι σύμμαχοι ζήτησαν την καθιερωμένη ανακωχή για την ταφή των νεκρών. Αλλά όσο και αν η μάχη της Κορώνειας, όσο και της Κορίνθου, αποτέλεσε από τεχνική άποψη νίκη της Σπάρτης, η ιστορία πρέπει να συγχαρεί εδώ και πάλι την πλευρά η οποία, φαινομενικά, ηττήθηκε. Στο κύριο μέρος της μάχης οι Θηβαίοι είχαν δείξει υπεροχή και είχαν ματαιώσει την προσπάθεια των εχθρών να τους αποκόψουν. Η μάχη έδωσε μεγάλη ηθική ενίσχυση στη Θήβα κατά τον παραπέρα πόλεμο με τη Σπάρτη, αποτέλεσε δε κατά έμμεσο, αλλά σαφή τρόπο, επιτυχία των συμμάχων. Όταν ο επιτιθέμενος δεν είναι σε θέση να προχωρήσει εκμεταλλευόμενος τις συνέπειες της νίκης του, η νίκη του αυτή είναι από στρατηγική άποψη ισοδύναμη με την πρόσκρουσή του. Ο Αγησίλαος εκκένωσε αμέσως τη Βοιωτία. Αυτό ήταν το αποτέλεσμα της μάχης στην Κορώνεια.

Στο corpus Lysiacum, σε αρκετά σημεία, απαντώνται αναφορές σχετικές με τα γεγονότα που προαναφέρθηκαν, αφού έως και το 380π.Χ.⁴⁸⁴ παρακολουθούμε τη δραστηριότητά του με το λόγο του για τον Φερένικο.

Στο δεύτερο λόγο του «**Επιτάφιος τοῖς Κορινθίων βοηθοῖς**», στην παράγραφο §63⁴⁸⁵, γίνεται μνεία στην αποκατάσταση των τειχών από τον Κόνωνα. Τα Μακρά Τείχη⁴⁸⁶ που ένωναν την Αθήνα με τον Πειραιά και είχαν χτιστεί υπό τον Θεμιστοκλή, είχαν γκρεμιστεί σύμφωνα με τους όρους της ειρήνης του 404 π.Χ.. Η αποκατάστασή τους έλαβε χώρα κατά τον το πρώτο μισό του Κορινθιακού πολέμου: παραδοσιακά συνδέεται με το όνομα του Κόνωνα, επειδή χρησιμοποίησε περσικά χρήματα που έφερε για το σκοπό αυτό μετά τη ναυμαχία της Κνίδου. Όμως ο Ξενοφών αναφέρει πως είχε ξεκινήσει ήδη η εργασία αυτή πριν την άφιξή του, και επιβεβαιώνεται και από επιγραφικές πηγές⁴⁸⁷. Στις παραγράφους §67 - 68⁴⁸⁸, συναντάμε έναν τυπικό έπαινο

⁴⁸⁴ : Lesky (2006⁵):σ.819 και Jebb (2009):155.

⁴⁸⁵ : *τείχη δὲ ἀντὶ τῶν καθηρημένων ἀνέστησαν.*

⁴⁸⁶ : Todd (2007): 263 και Ράπτης (2004):*Λυσίας 3, πανηγυρικοί και άλλοι λόγοι* : 285.

⁴⁸⁷ : Bury–Meiggs (1992²): 856-857, υποσ. 9. Μια επιγραφή μας παραδίδει τις πληρωμές για τη μίσθωση ζώων που μετέφεραν πέτρες και σιδερένια εργαλεία , επί του άρχοντος Διόφαντου, το 395/4 π.Χ.. Αυτό μας δείχνει πως η ανοικοδόμηση των τειχών είχε αρχίσει ήδη πριν την ναυμαχία της Κνίδου(Αύγουστος του 394).

⁴⁸⁸ : *οἱ δὲ νῦν θαπτόμενοι, βοηθήσαντες Κορινθίους ὑπὸ παλαιῶν φίλων ἀδικουμένοις καινοὶ σύμμαχοι γενόμενοι, οὐ τὴν αὐτὴν γνώμην Λακεδαιμονίοις ἔχοντες (οἱ μὲν γὰρ τῶν ἀγαθῶν αὐτοῖς ἐφθόνουν, οἱ δὲ ἀδικουμένους αὐτοὺς ἠλέουν, οὐ τῆς προτέρας ἔχθρας μεμνημένοι, ἀλλὰ τὴν παροῦσαν φιλίαν περὶ πολλοῦ ποιοῦμενοι) πᾶσιν ἀνθρώποις φανερὰν τὴν αὐτῶν ἀρετὴν ἐπεδείξαντο. ἐτόλμησαν γὰρ μεγάλην ποιοῦντες τὴν Ἑλλάδα οὐ μόνον ὑπὲρ τῆς αὐτῶν σωτηρίας κινδυνεύειν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῆς τῶν πολεμίων ἐλευθερίας ἀποθνήσκειν: τοῖς γὰρ Λακεδαιμονίων συμμάχοις περὶ τῆς ἐκείνων ἐλευθερίας ἐμάχοντο. νικήσαντες μὲν γὰρ ἐκείνους τῶν αὐτῶν ἠξίουσαν, δυστυχῆσαντες δὲ βέβαιον τὴν δουλείαν τοῖς ἐν τῇ Πελοποννήσῳ κατέλιπον.*

των νεκρών του πολέμου⁴⁸⁹ με μοτίβα που απαντώνται σε αρκετούς άλλους επιταφίους λόγους, κυρίως στον Θουκυδίδη. Δεν είναι απόλυτα σαφές για ποιους νεκρούς μιλάμε. Προφανώς ως «καινούς φίλους» εννοεί όλους όσους πολέμησαν τους Σπαρτιάτες στον Κορινθιακό πόλεμο (Κόρινθος, Άργος κ.α.). Πιθανώς εννοούνται οι νεκροί των μαχών της Αλιάρτου και της Κορώνειας, αλλά και η περιοχή γύρω από την Κόρινθο αποτελεί χώρο διεξαγωγής πολλών συγκρούσεων ανάμεσα στα έτη 393-390.

Στον τρίτο λόγο του Λυσία «**Απολογία προς Σίμωνα**», στην παράγραφο §45⁴⁹⁰, ο Σίμωνας κατηγορείται ότι στον πόλεμο τον Κορινθιακό δεν έλαβε μέρος⁴⁹¹ και επιπλέον γίνεται αναφορά στη μάχη της Κορώνειας. Ουσιαστικά στην παράγραφο αυτή τα ιστορικά στοιχεία αξιοποιούνται για να σηματοδοτήσουν χρονικά την περίοδο που έλαβαν χώρα. Ο απολογούμενος τιμωρήθηκε με εκδίωξη και απαγόρευση από τον αθηναϊκό στρατό κατά τη διάρκεια του Κορινθιακού πολέμου, μετά τη θρασύτατη επίθεση εναντίον του στρατηγού Λάχητα⁴⁹². Ο κοινός τόπος «μόνος Αθηναίων» εδώ είναι εμφατικός⁴⁹³ και υποδεικνύει ότι ήταν μια ξεχωριστή περίπτωση η *έκκλήρυξις* από τους στρατηγούς για έναν Αθηναίο πολίτη. Είναι φυσικά δύσκολο να πιστέψουμε πως ένα σύστημα στρατιωτικής πειθαρχίας θα μπορούσε απλά να λειτουργήσει⁴⁹⁴ με την υπόσχεση και μόνο πως ο αξιωματούχος θα στελνόταν απλά πίσω στην πατρίδα, χωρίς περαιτέρω ποινή και παράλληλα δελεαστικό να υποθέσουμε ότι επιπλέον θα κατηγορείτο για *γραφή αστρατείας*, λόγω της αποτυχίας να επιτελέσει τη στρατιωτική του υπηρεσία.

Στον δέκατο λόγο του Λυσία: «**Κατά Θεόμνηστου Α΄**», στην παράγραφο §1⁴⁹⁵ γίνεται αναφορά έμμεσα στον Κορινθιακό πόλεμο, όταν ο Λυσίθεος είχε καταγγείλει⁴⁹⁶ τον Θεόμνηστο πως έριξε την ασπίδα και ετράπη σε φυγή. Ουσιαστικά η αναφορά

⁴⁸⁹ : Todd (2007): 266.

⁴⁹⁰ : *εάσω: ὁ δ' ἠγοῦμαι ὑμῖν προσήκειν ἀκοῦσαι καὶ τεκμήριον ἔσεσθαι τῆς τούτου θρασύτητος καὶ τόλμης, περὶ τούτου μνησθήσομαι. ἐν Κορίνθῳ γάρ, ἐπειδὴ ὕστερον ἦλθε τῆς πρὸς τοὺς πολεμίους μάχης καὶ τῆς εἰς Κορώνειαν στρατείας, ἐμάχετο τῷ ταξίαρχῳ Λάχητι καὶ ἔτυπεν αὐτόν, καὶ πανστρατιᾷ τῶν πολιτῶν ἐξελθόντων, δόξας ἀκοσμότατος εἶναι καὶ πονηρότατος, μόνος Αθηναίων ὑπὸ τῶν στρατηγῶν ἐξεκλήρυχθη.*

⁴⁹¹ : Ράπτης (2004): Λυσίας 3, πανηγυρικοί και άλλοι λόγοι : 209.

⁴⁹² : Ράπτης (2004): Λυσίας 3, πανηγυρικοί και άλλοι λόγοι : 210.

⁴⁹³ : Todd (2007): 342.

⁴⁹⁴ : Todd (2007): 342.

⁴⁹⁵ : *μαρτύρων μὲν οὐκ ἀπορίαν μοι ἔσεσθαι δοκῶ, ὧ ἄνδρες δικασταί: πολλοὺς γὰρ ὑμῶν ὀρῶ δικάζοντας τῶν τότε παρόντων, ὅτε Λυσίθεος Θεόμνηστον εἰσήγγελλε τὰ ὄπλα ἀποβεβληκότα, οὐκ ἐξὸν αὐτῷ, δημηγορεῖν: ἐν ἐκείνῳ γὰρ τῷ ἀγῶνι τὸν πατέρα μ' ἔφρασκεν ἀπεκτονέειν τὸν ἑαυτοῦ.*

⁴⁹⁶ : Λυσίας: Λόγοι , μτφρ. Τζουμελέας , τόμος Β΄: 32.

δείχνει το χρονικό σημείο των γεγονότων και η ερμηνεία του χωρίου έχει εγείρει φιλολογικές αντιπαραθέσεις λόγω της χρήσης του ρήματος *εἰσήγγελλε*⁴⁹⁷.

Στο δέκατο έκτο λόγο, «**Ἐν βουλῇ Μαντιθέῳ δοκιμαζομένῳ ἀπολογία**», στην παράγραφο §13⁴⁹⁸, αναφέρεται η συμμαχία που συνομολογήθηκε⁴⁹⁹ το 395π.Χ. μεταξύ Αθηναίων και Βοιωτών, η οποία στρεφόταν κατά των Λακεδαιμονίων. Ο δοκιμαζόμενος Μαντίθεος επιδιώκει να ενισχύσει την ηθική του υπόσταση⁵⁰⁰ και να κερδίσει την εύνοια των δικαστών με την περιγραφή στιγμών όπου ο ίδιος επέδειξε ανδρεία, όπως στη μάχη της Αλιάρτου⁵⁰¹ όπου ενώ κλήθηκε να πολεμήσει ως ιππέας, εκείνος επέλεξε το σώμα των οπλιτών. Οι ιππείς των Αθηναίων και των Βοιωτών θα είχαν ευκολότερο έργο⁵⁰², γιατί και πολλοί ήταν αριθμητικά και ιδιαίτερα ικανοί, ενώ το ιππικό των Λακεδαιμονίων δεν ήταν αξιόμαχο. Στο σημείο αυτό ο Μαντίθεος αποδεικνύεται ιδιαίτερα ενημερωμένος πάνω σε στρατιωτικά θέματα και παράλληλα υποκρύπτεται και η ευρυμάθεια του Λυσία ως λογογράφου.

Στην παράγραφο §15⁵⁰³, σε συνέχεια της διηγήσεως του λόγου του ο Μαντίθεος αναφέρεται στη συνεισφορά του στον Κορινθιακό πόλεμο εναντίον των Λακεδαιμονίων και των συμμάχων τους⁵⁰⁴. Σε αντίθεση με άλλους που οπισθοχωρούσαν ο Μαντίθεος πολέμησε τους εχθρούς παραταγμένους στην πρώτη γραμμή ως οπλίτης. Έτσι εξαιρείται η γενναιότητά του και κερδίζει την εύνοια των δικαστών (ηθοποιία).

Στην παράγραφο §16⁵⁰⁵ γίνεται μνεία στην επίθεση του Αγησιλάου στη Βοιωτία. Ο Μαντίθεος⁵⁰⁶, σε αντίθεση με το δικαιολογημένο φόβο όλων των στρατιωτών, παρακαλούσε τον ταξίαρχο της φυλής του να στείλει το τάγμα στο οποίο υπηρετούσε

⁴⁹⁷ : Βλ. Todd (2007): 662-663.

⁴⁹⁸ : *πρῶτον μὲν γάρ, ὅτε τὴν συμμαχίαν ἐποιήσασθε πρὸς τοὺς Βοιωτοὺς καὶ εἰς Ἀλιάρτον ἔδει βοηθεῖν, ὑπὸ Ὀρθοβούλου κατειλεγμένος ἰππεύειν,*

⁴⁹⁹ : Ράπτης (2004): *Λυσίας I, υπερασπιστικοί λόγοι*: 305 και Jebb (2005): 245.

⁵⁰⁰ : Usher (1999): 93.

⁵⁰¹ : Ράπτης (2004): *Λυσίας I, υπερασπιστικοί λόγοι*: 305. Η Αλιάρτος ήταν πόλη της Βοιωτίας κοντά στην Κωπαΐδα. Στη μάχη που έγινε εκεί νίκησαν οι Αλιάρτιοι και οι Θηβαίοι το Σπαρτιάτη Λύσανδρο, που οδηγούσε το στρατό των Σπαρτιατών, των Φωκέων και του Ορχομενού. Ο Λύσανδρος σκοτώθηκε στη μάχη μαζί με 1000 στρατιώτες του.

⁵⁰² : Ράπτης (2004): *Λυσίας I, υπερασπιστικοί λόγοι*: 305.

⁵⁰³ : *μετὰ ταῦτα τοῖνυν, ὃ βουλή, εἰς Κόρινθον ἐξόδου γενομένης καὶ πάντων προειδόντων ὅτι δεήσει κινδυνεύειν, ἐτέρων ἀναδυομένων ἐγὼ διεπραξάμην ὥστε τῆς πρώτης τεταγμένος μάχεσθαι τοῖς πολεμίους:*

⁵⁰⁴ : Ράπτης (2004): *Λυσίας I, υπερασπιστικοί λόγοι*: 311.

⁵⁰⁵ : *καὶ οὐ πολλὰς ἡμέρας ὕστερον μετὰ ταῦτα ἐν Κορίνθῳ χωρίων ἰσχυρῶν κατειλημμένων, ὥστε τοὺς πολεμίους μὴ δύνασθαι παρίεναι, Ἀγησιλάου δ' εἰς τὴν Βοιωτίαν ἐμβalόντος ψηφισαμένων τῶν ἀρχόντων ἀποχωρίσαι τάξεις αἴτινες βοηθήσουσι, φοβουμένων ἀπάντων (εἰκότως, ὃ βουλή: δεινὸν γὰρ ἦν ἀγαπητῶς ὀλίγω πρότερον σεσωσμένους ἐφ' ἕτερον κίνδυνον ἰέναι) προσελθὼν ἐγὼ τὸν ταξίαρχον ἐκέλευον ἀκληρωτὶ τὴν ἡμετέραν τάξιν πέμπειν.*

⁵⁰⁶ : Ράπτης (2004): *Λυσίας I, υπερασπιστικοί λόγοι*: 313.

στη Βοιωτία, χωρίς κλήρωση. Ο ρήτορας, με περισσή μαεστρία αντιπαράθετει τον καθολικό και αιτιολογημένο φόβο των στρατιωτών προς την τολμηρή και θαρραλέα στάση του Μαντίθεου. Έτσι αναδεικνύεται το ήθος του, ο οποίος παρουσιάζεται ως υπόδειγμα αυταπάρνησης, πατριωτισμού και ανιδιοτέλειας⁵⁰⁷.

Ο Λυσίας στις παραγράφους §15-16⁵⁰⁸ χρησιμοποιεί ένα ιστορικό παράδειγμα για να τονίσει το ήθος του πελάτη του, Μαντιθέου. Το παράδειγμα μάλιστα επιβεβαιώνεται και αργότερα με μάρτυρες, γεγονός που το καθιστά αποτελεσματικό στη συνείδηση των δικαστών.

Στον δέκατο ένατο λόγο του Λυσιακού corpus, « **Ὑπέρ τῶν Ἀριστοφάνους χρημάτων προς το Δημόσιον** », στην παράγραφο §28⁵⁰⁹ ταυτοποιείται χρονολογικά η ναυμαχία της Κνίδου⁵¹⁰, στην οποία ο Κόνων νίκησε τα πλοία των Σπαρτιατών, αφού αναφέρεται το όνομα του επωνύμου άρχοντα Ευβουλίδη.

⁵⁰⁷ : Βλ. και Αλεξίου: 37-38.

⁵⁰⁸ : Ράπτης (2004): *Λυσίας 1, υπερασπιστικοί λόγοι*: 313.

⁵⁰⁹ : *πρὶν τὴν ναυμαχίαν νικῆσαι Κόνωνα γῆ μὲν οὐκ ἦν ἀλλ' ἢ χωρίδιον μικρὸν Ῥαμινοῶντι. ἐγένετο δ' ἡ ναυμαχία ἐπ' Εὐβουλίδου ἄρχοντος.*

⁵¹⁰ : Ράπτης (2004): *Λυσίας 1, υπερασπιστικοί λόγοι*: 175-176.

12 . Η Ανταλκίδειος Ειρήνη

Η Σπάρτη θα φανεί ανεπαρκής⁵¹¹ να οργανώσει την αρχή της σε όλο τον ελληνικό κόσμο. Το αίτημα της αυτονομίας θα γίνει επιτακτικότερο και ο βασιλεύς των Περσών θα εμφανιστεί ως ρυθμιστής των ελληνικών πραγμάτων. Είναι η Pax Persica, η ρύθμιση και παγίωση των ελληνοπερσικών διαφορών από την σκοπιά των Περσών.

Οι Σπαρτιάτες απέδωσαν την επιτυχία των αντιπάλων τους⁵¹² στην υποστήριξη των Περσών και συμπέραναν πως, αν ήθελαν να νικήσουν, έπρεπε να προσεταιριστούν την Περσία. Με αυτό το σκοπό έστειλαν τον Ανταλκίδα να διαπραγματευτεί με τον Τιρίβαζο. Οι προτάσεις των Σπαρτιατών ήταν οι εξής: 1) οι ελληνικές πόλεις της Ασίας θα υποτάσσονταν στο βασιλιά της Περσίας. Αυτό θα ήταν το αντίτιμο της περσικής βοήθειας. 2) όλες οι άλλες ελληνικές πόλεις θα ήταν αυτόνομες. Η τελευταία πρόταση είχε ως στόχο τις ομοσπονδίες, όπως την ηγεμονία των Θηβών επί των βοιωτικών πόλεων και την ένωση Κορίνθου και Άργους. Από τους Αθηναίους ζητήθηκε⁵¹³ να εγκαταλείψουν τη ναυτική τους συμμαχία. Τέλος, ο βασιλέας⁵¹⁴ θα αναλάμβανε την υποχρέωση να πολεμήσει εναντίον όσων δεν θα συναινούσαν με τους όρους της ειρήνης. Η Ειρήνη του Βασιλέα, που λέγεται επίσης και Ανταλκίδειος, από το όνομα του κυριότερου Σπαρτιάτη διαπραγματευτή, επικυρώθηκε από όλους τους παρόντες εκπροσώπους, με εξαίρεση τους Θηβαίους που ισχυρίστηκαν ότι εκπροσωπούν όλους τους Βοιωτούς. Σκοπός των Θηβαίων⁵¹⁵ ήταν να διεκδικήσουν έτσι έμμεσα την υποτέλεια των βοιωτικών πόλεων, ενώ ακριβώς ένας από τους κύριους όρους της ειρήνης ήταν να επιτύχει την αυτονόμησή τους.

Η ειρήνη του Μεγάλου Βασιλιά⁵¹⁶ χαρακτήριζε σε λίθινες στήλες που στήθηκαν στα κυριότερα ιερά των ελληνικών πόλεων. Υπήρχε γενικά διάχυτο το αίσθημα ότι η Ελλάδα είχε υποστεί ταπείνωση με το να υποταχθεί στην διαιτησία της Περσίας. Τόσο οι Σπαρτιάτες όσο και οι Αθηναίοι είχαν χρησιμοποιήσει την περσική βοήθεια όποτε ήταν στη διάθεσή τους. Όμως ποτέ πριν δεν είχαν διευθετηθεί οι ενδοελληνικές διαμάχες καθ' υπαγόρευση των βαρβάρων και με την επικύρωση των βαρβάρων. Το κατόρθωμα ανήκε στη Σπάρτη. Αυτή αυτοδιορίστηκε υπουργός της βασιλικής

⁵¹¹ : Μικρογιαννάκης (1992³): 51.

⁵¹² : Bury – Meiggs (1992²): 524.

⁵¹³ : Bostford and Robinson (2003):326.

⁵¹⁴ : Mosse', Gourbeillon (2013¹⁴): 316.

⁵¹⁵ : Bury– Meiggs (1992²): 527.

⁵¹⁶ : Bury – Meiggs (1992²): 528.

θελήσεως, για να διασφαλίσει τη θέση της. Οι Έλληνες της Ασίας εγκαταλείφθηκαν στις δοκιμασίες που τους επιφύλασσε ο ασιατικός τρόπος διακυβέρνησης.

Με την ειρήνη του Βασιλέα⁵¹⁷ λήγει το πρώτο στάδιο των προσπαθειών της Αθήνας για την ανάκτηση των θέσεων της στο Αιγαίο. Η Αθήνα αναγκάστηκε να υποχωρήσει μπροστά στην απειλή μιας περσικής επέμβασης. Αντίθετα, η Σπάρτη έβγαινε ενισχυμένη από έναν πόλεμο που λίγο έλειψε να υποκύψει.

Νομεύς των ελληνικών πραγμάτων⁵¹⁸ έγινε ο βασιλεύς. Ό,τι δεν πέτυχαν οι Πέρσες στο πεδίο των μαχών, το κέρδισαν με τη διπλωματία.

Στον εικοστό δεύτερο λόγο του Λυσία «**Κατά Σιτοπωλῶν**», στις παραγράφους §14-16⁵¹⁹ γίνεται αναφορά στην ειρήνη του Βασιλιά. Αν καταλυθεί η Ανταλκίδειος ειρήνη⁵²⁰ θα έρθουν πάλι σε σύγκρουση Αθηναίοι και Σπαρτιάτες και, άρα, πρέπει από τώρα να προμηθευτεί μεγάλη ποσότητα σταριού για κάθε οικογένεια. Προκαλείται λοιπόν έτσι τεχνητή έλλειψη σταριού και ανεβαίνουν στα ύψη οι τιμές του. Η αναφορά της ειρήνης είναι μια σταθερή χρονολογία για να υπολογίσουμε με βεβαιότητα ότι ο λόγος αυτός γράφτηκε από το Λυσία μετά το 387π.Χ..

⁵¹⁷ : Mosse', Gourbeillon (2013¹⁴): 316.

⁵¹⁸ : Μικρογιαννάκης (1992³): 51.

⁵¹⁹ : οὕτω δ' ἄσμενοι τὰς συμφορὰς τὰς ὑμετέρας ὀρώσιν, ὥστε τὰς μὲν πρότεροι τῶν ἄλλων πυνθάνονται, τὰς δ' αὐτοὶ λογοποιοῦσιν, ἢ τὰς ναῦς διεφθάρθαι τὰς ἐν τῷ Πόντῳ ἢ ὑπὸ Λακεδαιμονίων ἐκπλεούσας συνειληφθαι, ἢ τὰ ἐμπόρια κεκλήσθαι, ἢ τὰς σπονδὰς μέλλειν ἀπορρηθῆσθαι, καὶ εἰς τοῦτ' ἔχθρας ἐληλύθασιν, ὥστ' ἐν τοῖς αὐτοῖς καιροῖς ἐπιβουλεύουσιν ὑμῖν, ἐν οἷσπερ οἱ πολέμοι. ὅταν γὰρ μάλιστα σίτου τυγχάνητε δεόμενοι, ἀναρπάζουσιν οὗτοι καὶ οὐκ ἐθέλουσι πωλεῖν, ἵνα μὴ περὶ τῆς τιμῆς διαφερώμεθα, ἀλλ' ἀγαπῶμεν ἐὰν ὀποσουτινοσοῦν πριάμενοι παρ' αὐτῶν ἀπέλθωμεν. ὥστ' ἐνίοτε εἰρήνης οὔσης ὑπὸ τούτων πολιορκούμεθα οὕτω δὲ πάλαι περὶ τῆς τούτων πανουργίας καὶ κακονοίας ἢ πόλις ἔγνωκεν, ὥστ' ἐπὶ μὲν τοῖς ἄλλοις ὠνίοις ἅπασι τοὺς ἀγορανόμους φύλακας κατεστήσατε, ἐπὶ δὲ ταύτῃ μόνῃ τῇ τέχνῃ χωρὶς σιτοφύλακας ἀποκληροῦτε: καὶ πολλάκις ἤδη παρ' ἐκείνων πολιτῶν ὄντων δίκην τὴν μεγίστην ἐλάβετε, ὅτι οὐχ οἷοί τ' ἦσαν τῆς τούτων πονηρίας ἐπικρατῆσαι. καίτοι τί χρὴ αὐτοὺς τοὺς ἀδικοῦντας ὑφ' ὑμῶν πάσχειν, ὅποτε καὶ τοὺς οὐ δυναμένους φυλάττειν ἀποκτείνετε;

⁵²⁰ : Ράπτης (2004): Λυσίας 2, οι καταγγελτικοί λόγοι : 531.

13. Συμπεράσματα.

Το corpus της αττικής ρητορικής⁵²¹ είναι εξαιρετικά σημαντικό όχι μόνο ως μαρτυρία για την ανάπτυξη της ρητορικής και του ύφους του πεζού λόγου, αλλά και ως πηγή υλικού για την πολιτική, κοινωνική και οικονομική ζωή, καθώς και νομική, ιστορία της Αθήνας.

Ο Carey σχολιάζει⁵²² πως πρέπει να εξετάζουμε τους δικανικούς λόγους με κάποια επιφύλαξη, όπως κάνουμε στην προσέγγιση όλων των αρχαίων πηγών. Οι λόγοι πάντοτε γράφονταν προκειμένου να εξασφαλίσουν ένα συγκεκριμένο αποτέλεσμα, στο δικαστήριο ή στην Εκκλησία του Δήμου, και έτσι ο ομιλητής πιθανώς παραποιεί τα γεγονότα ή την πολιτική καριέρα μεμονωμένων ατόμων, ή τις συνήθειες του κοινού για να εξαπατήσει, να συμφιλιώσει ή κατά περίπτωση, να προκαλέσει τα συναισθήματα του κοινού. Ο μόνος περιορισμός είναι η αντίληψη που έχει ο ομιλητής για τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να πείσει ένα κοινό που συνήθως γνωρίζει τα γεγονότα. Ο περιορισμός όμως αυτός, απουσιάζει, όταν ο ομιλητής παρεκβαίνει και παρουσιάζει γεγονότα του μακρινού παρελθόντος. Γενικά είναι πιο πιθανό να λέει την αλήθεια ένας ομιλητής όταν παρουσιάζει κάποια περιστασιακά γεγονότα, προκειμένου να προσφέρει την γενική εικόνα, παρά όταν χειρίζεται τα επιχειρήματα της πρώτης κατηγορίας. Αλλά σε κάθε περίπτωση χρειάζεται επιφύλαξη στην προσέγγιση των κειμένων.

Ως επίρρωση των παραπάνω απόψεων μπορούμε να παραθέσουμε τον εικοστό λόγο του Λυσία, *Υπέρ Πολυστράτου*. Η αξία του λόγου⁵²³ ως πηγής για την ολιγαρχική κίνηση του 411π.Χ. έχει συχνά αμφισβητηθεί, κυρίως λόγω της απολογητικής φύσεως του. Όμως δεν πρέπει να μας διαφεύγει ότι ο λόγος αυτός αποτελεί τη μοναδική κατάθεση που προέρχεται από άμεσα εμπλεκόμενους στην ολιγαρχική κίνηση, τη στιγμή που ο Θουκυδίδης απουσιάζει από την Αττική λόγω της εξορίας του και η αριστοτέλεια *Αθηναίων Πολιτεία* απέχει περίπου εκατό χρόνια από τα γεγονότα. Βεβαίως είναι πιθανόν ο ομιλητής, αν είναι προς το συμφέρον της υπόθεσής του, να αποσιωπά γεγονότα, να τα αφήνει στο ημίφως ή ακόμη και να τα παραποιεί ελαφρώς. Ασφαλώς όμως όσα λέει δεν μπορεί να αποτελούν χονδροειδή διαστρέβλωση των ιστορικών συνθηκών, εφόσον πρόκειται για λόγο που εκφωνήθηκε ενώπιον ενός

⁵²¹ : Edwards (2002): 97.

⁵²² : Carey (2010): 21-22.

⁵²³ : Αποστολάκης (2003): 255.

ακροατηρίου που διατηρούσε στη μνήμη του πολύ πρόσφατη την ολιγαρχική περιπέτεια.

Στην προσπάθεια του μελετητή να εντοπίσει και να οριοθετήσει τα σημεία των λόγων όπου τα ιστορικά στοιχεία αποτυπώνονται, διαπιστώνεται μια ποικιλία τόσο στο τμήμα του λόγου που επιλέγει κάθε φορά ο Λυσίας να τα χωροθετήσει, όσο και στον τρόπο που τα αξιοποιεί, πάντα με το βλέμμα του στραμμένο στην αίσια έκβαση του λόγου και την επιτυχία του πελάτη του στο δικαστήριο. Μπορεί λοιπόν κανείς να συμπεράνει πως τα ιστορικά στοιχεία άλλοτε συνιστούν μέρος της *διήγησης* και σε άλλες περιπτώσεις αποτελούν οργανικό τμήμα των *πίστεων*.

Στην περίπτωση της *διήγησης*, συχνά χρησιμοποιούνται για να δηλώσουν απλά τη χρονική αφετηρία εκκίνησης για ένα συμβάν ή να δώσουν το χρονικό στίγμα, παράλληλα με το οποίο εξελίσσεται και ένα άλλο γεγονός της μικροϊστορίας. Ως στοιχείο αφήγησης παρατηρείται πως ο ρήτορας δεν ακολουθεί πάντα τη χρονολογική σειρά των γεγονότων, αλλά την τροποποιεί όπως αυτή εξυπηρετεί την ρητορική του στόχευση στο λόγο που καλείται να γράψει για τον πελάτη του, είτε πρόκειται για υπερασπιστικούς, είτε για λόγους κατηγορίας. Κάποιες φορές παρατείνει το χρόνο αφήγησης εις βάρος του χρόνου της ιστορίας, προκειμένου να δώσει λεπτομέρειες που δεν έχουν φαινομενικά ενδιαφέρον για τον ακροατή, αλλά εξυπηρετούν τον ρήτορα στην τεχνική διαμόρφωσης του λόγου του. Κάποιες άλλες επίσης συμπιέζεται ο χρόνος της αφήγησης και παραλείπονται μερικά ιστορικά στοιχεία σκόπιμα, αφού δεν είναι απαραίτητα, σύμφωνα με το στόχο που επιθυμεί να επιτύχει ο Λυσίας.

Στην περίπτωση που ένα ιστορικό γεγονός τοποθετείται στις *πίστεις*, παρατηρεί κανείς πως αξιοποιείται ρητορικά με πολλούς τρόπους. Αρχικά, δύναται να αποτελεί *επιχείρημα ήθους*. Ένα γεγονός αξιοποιείται για να στηρίξει ηθογραφικά τον πελάτη⁵²⁴ του, σε περιπτώσεις υπερασπιστικών λόγων, ή για να λοιδορήσει αντίθετα τον αντίπαλο διάδικο⁵²⁵, σε περιπτώσεις λόγων κατηγορίας. Σε άλλους λόγους ένα ιστορικό γεγονός χρησιμοποιείται ως *επιχείρημα πάθους*. Εκεί ο ρήτορας στοχεύει στο συναισθηματικό κόσμο των δικαστών. Άλλοτε για να τους προκαλέσει τον οίκτο ή τον έλεο⁵²⁶, και άλλες φορές για να τους «ξυπνήσει» αισθήματα οργής, θυμού και αγανάκτησης⁵²⁷.

⁵²⁴ : Υπεραμύνεται για το ηθικό του ανάστημα, τον πατριωτισμό, το αίσθημα αυταπάρνησης και αυτοθυσίας κ.α.

⁵²⁵ : Υπερτονίζει ο ρήτορας την άσχημη, αντιπατριωτική, αντιδεδοντολογική συμπεριφορά του αντιδίκου του.

⁵²⁶ : Σε υπερασπιστικούς λόγους.

⁵²⁷ : Σε περιπτώσεις λόγων κατηγορίας.

Σε άλλες περιπτώσεις παρατηρούμε ακόμη και τη χρήση ενός ιστορικού γεγονότος να είναι υπέρ του υπερασπιζόμενου προσώπου, αλλά και εναντίον του παράλληλα σε άλλο σημείο του ίδιου λόγου. Με αυτό το χειρισμό ο ρήτορας αξιοποιεί το γεγονός υπέρ του όταν αυτό εξυπηρετεί τα συμφέροντα του πελάτη του, και έπειτα σε άλλο σημείο του λόγου το μεταστρέφει και το χρησιμοποιεί διαφορετικά για να ικανοποιήσει τις ρητορικές του απαιτήσεις και την επιτυχία του στη δίκη.

Στους λόγους που ο Λυσίας έγραψε ως λογογράφος⁵²⁸ οι ιδιότητες που οι μεταγενέστεροι έχουν θαυμάσει πάρα πολύ είναι η αποτελεσματική απλότητα του ύφους, που φαίνεται σαφές και άτεχνο, αλλά στην πραγματικότητα είναι σχεδόν αμίμητο, και ο τρόπος που οι γραμμένες λέξεις αποκαλύπτουν ένα συμπαθητικό αλλά και ρεαλιστικό πορτρέτο των διαδίκων. Στα αφηγηματικά του μέρη ο Λυσίας σκιαγραφεί την κατάσταση και τους χαρακτήρες με μεγάλη ζωντάνια. Αποτέλεσμα: τα έργα του είναι ανάμεσα στις καλύτερα σωζόμενες πηγές για την ιδιωτική ζωή των Αθηναίων της κλασσικής περιόδου. Δεν μπορούμε να δεχτούμε φυσικά τις λεπτομέρειες των υποθέσεων ακριβώς με τους όρους που μας τις δίνει ο Λυσίας, αλλά μπορούμε να είμαστε βέβαιοι ότι ο Λυσίας παρουσιάζει μια συνεπή εικόνα πιστευτή στους συγχρόνους του και με τον τρόπο αυτό κερδίζουμε μια εντύπωση ζωής στις αρχές του τετάρτου αιώνα όπως αντικριζόταν από έναν πεπειραμένο, μορφωμένο και έξυπνο άνθρωπο.

⁵²⁸ : Easterling – Knox (2005⁷): 669.

14 . Βιβλιογραφία.

1. Bostford and Robinson (2003): *Αρχαία Ελληνική Ιστορία*, αναθεώρηση: D. Kagan, μτφρ: Σωτ. Τσιρώνη, Αθήνα.
2. Bury J.B. – Meiggs R. (1992²): *Ιστορία της αρχαίας Ελλάδας*, ελλ. μετάφραση, Αθήνα.
3. Carawan E. (2007): *Oxford readings in classical studies: The Attic Orators*, New York.
4. Carey C. (2007): *Lysiae, Orationes cum fragmentis*, Oxford.
5. Carey C. (2010): *Η Δημοκρατία στην κλασική Αθήνα*, μτφρ. Βολονάκη Ελ., επιστ. επιμ. Ξανθάκη –Καραμάνου Γεωργία, Αθήνα.
6. Dover K.J. (2007⁷): *Η κωμωδία του Αριστοφάνη*, μτφρ. Κακριδής Φ., Αθήνα.
7. Easterling P. E - Knox B.M.W.2005⁷): *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, μτφρ. Κονομής Ν., Γριμπάς Χρ., Κονομής Μ., επιμ. Στεφανή Α., Αθήνα.
8. Edwards M. (2002): *Οι Αττικοί ρήτορες* , μτφρ. Σπαθάρας Δ.Γ. , επιμ. Κυρτσάκη Μ., Αθήνα.
9. Finley J. (1983): *Politics in the ancient world*, Cambridge.
10. Finley J. (2004⁶): *Θουκυδίδης*, μτφρ. Κουκολιός Τ., Αθήνα.
11. Gagarin M. - Cohen D. (2005): *The Cambridge companion to ancient Greek law*, USA.
12. Gagarin M. (1986): *Early Greek Law*, Berkeley.
13. Gagarin M. (1996): "The torture of slaves in Athenian law", *classical filology*, vol.91, no.1, pp.1-18., Chicago.
14. Gagarin M. (2000): *The oratory of classical Greece Lysias*, translated by Todd S.C. Austin, Texas.
15. Gagarin M. (2005): *The oratory of classical Greece Demosthenes, Speeches 18-19*, translated by H. Yunis Austin, Texas.
16. Gagarin M. (2011): *Γραφή και Δίκαιο στην αρχαία Ελλάδα*, μτφρ. Μαραβέλιας Χ.Β. , Αθήνα.
17. Gomme A., Andrewes A., Dover K. J., (1970): *A Historical Commentary on Thucydides, volume IV, books V₂₅ –VII*, Oxford.
18. Habinek Thomas (2005): *Ancient Rhetoric and Oratory*, Australia.
19. Hornblower S. (2003): *Θουκυδίδης, ο ιστορικός και το έργο του*, μτφρ: Α.Μανιάτη, επιμ. Α. Μαρκαντωνάτος, Αθήνα.
20. Hornblower S. (2005): *Ο ελληνικός κόσμος 479-323π.χ.* , μτφρ: Ε.Πέππα, Αθήνα.
21. Jebb R.C. (2005): *Selections from the Attic orators: Antiphon, Andokides, Lysias, Isocrates, Isaius*, Bristol.
22. Jebb R.C. (2009): *Attic orators from Antifon to Isaios, vol. 1 and 2*, Cambridge.
23. Jones N. F. (2008): *Politics and society in ancient Greece*, London.

24. Jost W.-Olmsted W. (2004): *A companion to rhetoric and the rhetorical criticism*, Blakwell Publishing.
25. Kennedy G. (2005⁶): *Ιστορία της κλασικής Ρητορικής*, μτφρ. Νικολούδης Ν., επίβλ. Αναστασίου Ιωαν., Αθήνα.
26. Lesky A. (2006⁵): *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, μτφρ. Τσοπανάκης Α., Θεσσαλονίκη.
27. Mac Dowell D.M. (2003⁴): *Το Δίκαιο στην Αθήνα των κλασσικών χρόνων*, μτφρ. Μαθιουδάκης Γ., Αθήνα.
28. Mosse' Cl., Gourbeillon A. S. (2013¹⁴): *Επίτομη Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδας*, μτφρ. Στεφάνου Λύντια, Αθήνα.
29. Müller O.K. (1996): *Ιστορία της ελληνικής φιλολογίας*, μτφρ. Κυπριανός Α., σημ. Heiz E., Αθήνα.
30. Murray G. (1974): *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, μτφρ. Μενάρδος Σίμος, Αθήνα.
31. Nesselrath H.G. (2005³): *Εισαγωγή στην αρχαιογνωσία*, μτφρ. Αναστασίου Ι., Βάσσης Ι., Κοτζάμπαση Σ., Κουρεμένος Θ., Κυριάκου Π., επιμ. Ιακώβ Δ.-Ρεγκάκος Α., Αθήνα.
32. Pernot L.-Kallendorf C. (2013): *The genres of rhetorical speeches in Greek and Roman antiquity*, Leiden.
33. Pfeiffer R. (1972): *Ιστορία της κλασικής φιλολογίας*, Αθήνα.
34. Roisman J. (2005): *The Rhetoric of manhood, Masculinity in the Attic Orators*, London.
35. Roisman J. (2006): *The Rhetoric of conspiracy in ancient Athens*, California.
36. Romilly D.J. (1992): *The great sophists in Perikleian Athens*, translated by Janet Lloyd, Oxford.
37. Romilly D.J. (2004): *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός ιμπεριαλισμός*, μτφρ: Λ. Στεφάνου, επιμ: Κ. Τσιταράκης, Αθήνα.
38. Said S., Trede M., Boulluec A. (2001): *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας*, τομ. 1, μτφρ. Ξανθάκη –Καραμάνου Γ., Τσιλιβερίδης Δ., Πόθου Β., επιστ. επιμ. Ξανθάκη –Καραμάνου Γεωργία, Αθήνα.
39. Todd S.C. (2007): *A commentary on Lysias, speeches 1-11*, Oxford.
40. Usher St. (1999): *Greek Oratory, Tradition and Originality*, Oxford.
41. Usher St. (1999): *Greek Oratory, tradition and originality*, Oxford.
42. Wilcken U (1976⁹): *Αρχαία Ελληνική Ιστορία*, μτφρ: Ι.Τουλουμάκου, Αθήνα.
43. Winter T.N. (1973): " On the corpus of Lysias ", *Faculty publications, classics and religious studies department, paper 26*, University of Nebraska- Lincoln.
44. Αλεξίου Ευαγ.: *Λυσίας, εν βουλή Μαντιθέω δοκιμαζομένω απολογία(16), η ηθοποιία ενός Αθηναίου με ολιγαρχικές συμπάθειες*, Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Πανεστημιακές παραδόσεις.
45. Αποστολάκης Κ. (2003): *Λυσίου, Υπέρ Πολυστράτου*, Αθήνα.

46. Βολονάκη Ελένη(2009): “Ίδεολογία και δικανική ρητορεία στην Αθήνα της κλασσικής περιόδου”, *Θεός-άνθρωπος-κοινωνία 3*, επιμ. Μαγριπλής Δ.Γ., Θεσσαλονίκη.
47. Βολονάκη Ελένη(2012): *Λυσίου, Κατά Αγοράτου(13) και Κατά Νικομάχου(30)*, επιστ. επιμ. Ξανθάκη –Καραμάνου Γεωργία, Αθήνα.
48. Βολονάκη Ελένη(2012): Οικογένεια, Καταγωγή και Πολιτική Λοιδορία στην Κλασική Αθήνα’, στο Λ. Αθανασάκη, Α. Νικολαΐδης, Δ. Σπαθάρας (επιμ.) *Μεταπλάσεις του ιδιωτικού βίου στον δημόσιο λόγο*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 2012, σελ. 1-38 (υπό έκδοση).
49. Γεωργοπαπαδάκος Α.(1985): *Θουκυδίδη Ιστορία*, Θεσσαλονίκη.
50. Efsthathiou Athanasios (2009): " The Peace of Philokrates :The assemblies of 18th and 19th Elaphebolion 346 B.C., Studing history through Rhetoric"*Historia; Zeitschrift fur Alte Geschichte*, vol.53,No 4,pp.385-407.
51. Ζενάκος Α.(2003): “Σικελική εκστρατεία (415-413 π.Χ.)”, *εφημερίδα ΤΟ ΒΗΜΑ*, Αθήνα.
52. Κωνσταντινόπουλος Β.Λ.(2006): *Περικλέους Επιτάφιος, κριτική και ερμηνευτική έκδοση*, επιστ. έκδ: ΣΣΕ, Αθήνα.
53. Κωνσταντινόπουλος Β.Λ.(2013): *Αρχαία Ελληνική Ιστοριογραφία*, επιμ. Α. Μανωλάκης, Αθήνα.
54. Κωνσταντινόπουλος Β.Λ., Πανομήτρος Δ.Κ., (2010): *Το Ύφος του Αρχαίου Ελληνικού Πεζού Λόγου*, επιστ. επιμ.:Γ. Ξανθάκη-Καραμάνου, Αθήνα.
55. Λιάκος Α. (2007): *Πως το παρελθόν γίνεται Ιστορία*, Αθήνα.
56. Λοΐζος Δ.(2014³): *Η Αρχαία Ελλάδα και οι ανατολικοί λαοί, από τους Σουμέριους στο Μέγα Αλέξανδρο 3000-323 π.Χ.*, Αθήνα.
57. Λυσίας: *Λόγοι*, μτφρ. Τζουμελέας Στ., τόμοι Α΄ και Β΄, Αθήνα.
58. Μικρογιαννάκης Εμμ.(1991): *Θουκυδίδεια*, Αθήνα.
59. Μικρογιαννάκης Εμμ.(1992³): *Παθολογία των πολιτευμάτων*, Αθήνα.
60. Μιστριώτης Γ.(1907): *Θουκυδίδου ζυγγραφή*, τόμος έκτος, Αθήνα.
61. Νικήτας Α. (2010): *Φιλολογικά μελετήματα*, Αθήνα.
62. Παπαρρηγόπουλος Κ., *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, Αθήνα.
63. Πλούταρχος : *Βίοι Παράλληλοι*, τόμος 151, μτφρ-εισ-σχόλια: Μ.Γ. Μερακλής, επιμ: Β. Μανδηλαράς, Αθήνα.
64. Πλούταρχος : *Βίοι Παράλληλοι*, τόμος 160, επιμ: Β. Μανδηλαράς, Αθήνα.
65. Ραμού-Χαυιάδη Α.(1982): *Από τη φυλετική κοινωνία στην πολιτική*, Αθήνα.
66. Ράπτης Γ.(2004): *Λυσίας 1, υπερασπιστικοί λόγοι*, Θεσσαλονίκη.
67. Ράπτης Γ.(2004): *Λυσίας 2, οι καταγγελτικοί λόγοι*, Θεσσαλονίκη.
68. Ράπτης Γ.(2004):*Λυσίας 3, πανηγυρικοί και άλλοι λόγοι*, Θεσσαλονίκη.